

česko-slovenská
historická
ročenka

24/2

2022

Redakční kruh/Executive editorial board

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D., Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
PhDr. Richard Pavlovič, Ph.D., Štátny archív v Košiciach, Košice
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec
Doc. PhDr. Marek Syrný, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Domácí redakční rada/National editorial board

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha – předseda
Mgr. Miloslav Čaplovič, Ph.D., Vojenský historický ústav, Bratislava
PhDr. Vojtech Čelko, Spoločnosť M. R. Štefánika, Praha
PhDr. Viliam Čičaj, CSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Mgr. Diana Duchoňová, Ph.D., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc., Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Mgr. Matej Hanula, Ph.D., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Daniela Hrnčiarová, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Michal Kopeček, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.
PhDr. Dušan Kováč, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Doc. PhDr. Jan Mervart, Ph.D., Filosofický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov
Mgr. Ladislav Vörös, Ph.D., Historický ústav Slovenskej Akadémie vied, Bratislava

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Prof. Dr. Josette Baer Hill, Univerzita v Curychu, Curych
Dr. Christiane Brenner, Collegium Carolinum, Mnichov
Dr. Francesco Caccamo, Univerzita G. D'Annunzia, Chieti-Pescara
Dr. Ryszard Gladkiewicz, Vratlavská univerzita, Vratlav
Prof. Maciej Górny, Polská akademie věd, Varšava
Dr. Teodorička Gotovska-Henze, Bulharská akademie věd, Sofie
Prof. Dr. Frank Hadler, Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Lipsko
Prof. James Krapfl, McGillova univerzita, Montreal
Doc. PhDr. Igor Lichtej, CSc., Užhorodská národní univerzita, Užhorod
Prof. Andrzej Małkiewicz, Zelenohorská univerzita, Zelená Hora
Dr. habil. Laszlo Szarka, CSc., Maďarská akademie věd, Budapešť

Vydavatel/Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Redakce/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, Ph.D., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

česko-slovenská historická ročenka | 24/2

ČESKO-SLOVENSKÉ
VZTAHY A KULTÚRA

2022

HISTORICKÝ ÚSTAV
MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA MATEJA BELA

Česko-slovenská historická ročenka
Recenzovaný vědecký časopis
Roč. 24, 2022, č. 2
ISSN 1214-8334

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Vol. 24, 2022, nr. 2
ISSN 1214-8334

www.cskh.sk

OBSAH

STUDIE

Jana Piroščáková

Slovenské pohádky a pověsti (niekoľko poznámok k česko-slovenským literárnym vzťahom) 11

Anna Zelenková

Česká inteligencia v procese budovania slovenskej vzdelanosti a kultúry 29

Monika Kapráliková

Česko-slovenské vzťahy na poli knižnej kultúry (1918–1939) 43

Karol Csiba

Peripetie problému „slovenskej otázky“ na stránkach časopisov Elán a Přítomnost 77

Mira Nábělková

„...radost z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike.“ K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov 93

RECENZE, ZPRÁVY

Vojtech Čelko

Časopis, ktorý chýba dnešku 149

Peter Švorc

Bohdan Pavlů opět v česko-slovenských dějinách 155

MEMORABILIE**Roman Holec**

Česko-slovenská komisia historikov vo svetle vyznamenaní a cien 163

Seznam autorů 165

Pokyny pro autory 167

CONTENTS

PAPERS

Jana Piroščáková

Slovak fairy tales and legends (some remarks on Czech-Slovak literary relations) 11

Anna Zelenková

Involvement of the Czech intelligentsia in the building of Slovak education and culture 29

Monika Kapráliková

Czech-Slovak relations in the field of book culture (1918–1939) 43

Karol Csiba

The “Slovak question” on the pages of the magazines *Elán* and *Přítomnost* 77

Mira Nábělková

“...the joy of the work itself and the knowledge that by working for Slovakia we have served the Republic.” František Heřmanský’s Slovak activities in the context of Czech-Slovak interlingual and interliterary relations 93

REVIEWS, NEWS

Vojtech Čelko

A journal that we are missing today 149

Peter Švorc

Bohdan Pavlů re-enters Czech-Slovak history	155
---	-----

MEMORABILIA

Roman Holec

The Czech-Slovak Commission of Historians in the light of honours and prizes	163
---	-----

List of authors	165
------------------------------	-----

Guidelines for authors	167
-------------------------------------	-----

STUDIE

STUDIE

Slovenské pohádky a pověsti (niekoľko poznámok k česko-slovenským literárnym vzťahom)

JANA PIROŠČÁKOVÁ

Slovak fairy tales and legends (some remarks on Czech-Slovak literary relations)

In this paper, I reflect on Božena Němcová's *Slovenské pohádky a pověsti* [Slovak fairy tales and legends] (1857-1858) as an example *par excellence* of Czech-Slovak literary relations: in this collection, Němcová offered to Czech readers fairy tales collected on the territory of today's Slovakia, using Czech with elements of Slovak in the voice of the narrator and Slovak in the voices of the characters. The remarks I wish to make concern three contexts in which I situate Němcová's collection: correspondence, source material, and book culture. Němcová's correspondence, I show, is the only source of information on the genesis of the collection. It contains Němcová's private version of the story of the origins of Slovak Fairy Tales and Legends. Although compatible in detail with the information published in her preface to the book, this version cannot be checked against other sources and the views of contemporaries. Based on fairy tale manuscripts, which were used for book editions of fairy tales that appeared in Slovakia in the 19th century, I further show that Němcová's collection influenced Pavel Dobšinský's *Prostonárodní slovenské pověsti* [National Slovak Legends] (1880-1883) not only in terms of the composition of genres and content, as has already been demonstrated by others several times, but also in more minute details (character names). Finally, I am interested in book culture, namely the editions of *Narodní báchorky a pověsti* [National tales and legends] (1845-1847) and *Slovenské pohádky a pověsti* (Slovak fairy tales and legends) that appeared after Němcová's death. I show how editorial practice in Czechia and Slovakia gradually blurred the distinctions between collections of Czech and Slovak fairy tales, leading to readers in both

parts of the Czechoslovak republic eventually receiving tales whose original cultural, folkloric and linguistic contexts were de-emphasized.

Keywords: Božena Němcová, correspondence, fairy tale, source material, book culture

Božena Němcová (1820–1862) patrí v českej literatúre a kultúre k tým osobnostiam, ktoré kontinuálne priťahujú pozornosť výskumníkov z rôznych disciplín. Dostupná literatúra o jej živote a tvorbe postupne nadobudla natolko impozantné rozmery, až by sa mohlo zdať, že už nie je nič nové, čo by sa ešte o nej a jej diele dalo povedať. Z tohto pohľadu sme trochu v nevýhode, ak sa zameriame zvlášť na jej rozprávky: o tie sa totiž zaujímal nielen umenovedci, ale aj folkloristi a všetko dôležité o zbierkach *Národní báchorky a pověsti* (1845–1847) a *Slovenské pohádky a pověsti* (1857–1858) nájdeme (okrem iných relevantných zdrojov) podrobne a prehľadne spracované v sekundárnom aparáte ich pramenných edícií. Ako sa však vo svojom príspevku pokúsim ukázať, v niektorých detailoch možno aj v tomto materiáli nájsť niečo „nevybádané“, zvlášť ak ho situujeme do nových kontextov. Zaujímať ma budú tri kontexty – korešpondencia, pramenný materiál a knižná kultúra –, kam situujem zbierku *Slovenské pohádky a pověsti*,¹ ktorú vnímam ako príklad česko-slovenských literárnych vzťahov par excellence: Božena Němcová v nej českým čitateľom ponúkla rozprávky zozbierané na území dnešného Slovenska, spracované v češtine výdatne kontaminovanej prvkami slovenčiny v pásme rozprávača a so slovenčinou v pásme postáv, časť z nich sa neskôr vďaka prekladu Pavla Dobšinského a zaradení do *Prostonárodných slovenských pověstí* (1880–1883) stala súčasťou tzv. Dobšinského rozprávok, a tým sa „vrátila“ do slovenského kultúrneho (aj folklórneho²) prostredia, a napokon edičná prax v Čechách a na Slovensku viedla k stieraniu rozdielov medzi zbierkami českých a slovenských rozprávok Boženy Němcovej, a tým sa k čitateľom v oboch častiach republiky tieto rozprávky postupne dostávali bez akcentu na ich pôvodné kultúrne, folklórne a jazykové kontexty.

1 Vo svojich ďalších úvahách nereflektujem jej dobovú aj neskoršiu literárnokritickú recepciu.

2 Výskumy opakovaných zberov realizovaných v 20. storočí ukázali, že recepcia Dobšinského knižných edícií nezvratne poznačila podobu folklórnych rozprávání na Slovensku. Bližšie GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Slovenská rozprávka v ľudovom podaní. In: *Slovenské ľudové rozprávky*. Zv. 3. Eds. Gašparíková, Viera – Filová, Božena. Bratislava 2004, s. 663.

Pramenný materiál verzus autobiografické svedectvo

„Nemohu opomenouti, abych se ukončujíc sbírku slovenských těchto pověstí, o některých okolnostech, ježto se jí blíže týkají, nezmínila, k lepšímu věci té poznání a porozumění.“³

Božena Němcová je notoricky známa ako veľká a vzácna epištolografka; v jej podaní sa list ukazuje ako svojbytný literárny žáner ponúkajúci pôsobivý čitateľský zážitok a výskumníkovi ponúkajúci dôležité informačné zdroje k dejinám a ku kultúre 19. storočia nielen v Čechách.⁴ Z dvadsiatich troch zachovaných listov Boženy Němcovej adresovaných Slovákom z rokov 1844–1858 sa prevažná väčšina viaže k obdobiu po návrate spisovateľky zo štvrtej cesty na Slovensko. Najširšiu tematickú vrstvu tejto korešpondencie tvoria okolnosti prípravy, vydania a reflexia zbierky *Slovenské pohádky a pověsti*. Tieto listy sú zároveň jediným autentickým dobovým svedectvom týkajúcim sa jej českého vydania slovenských rozprávok. Podrobne dokumentujú všetky fázy tohto procesu od prvého kontaktu spisovateľky so slovenskými rozprávkami a nápad publikovať ich v Čechách, cez komunikáciu so slovenskými spisovateľmi vo fáze predprípravy,⁵ odozvu Slovákov na tento zámer,⁶ proces koncipovania zbierky (problémy spojené so zaobstarávaním a s kvalitou materiálu, jazykové otázky), problémy s jej vydaním (korektúry, peripetie s tlačiarňami, časové sklzy, nespokojnosť s titulnou rytinou a i.) až po prijatie zo strany Čechov a Slovákov.⁷ Spisovateľkina verzia príbehu o vzniku *Slovenských pohádek a pověstí* zrekonštruovaná na základe jej korešpondencie je táto:

3 NĚMCOVÁ, Božena: Doslov. In: *Slovenské pohádky a pověsti*. Sv. 10. Praha 1858, s. I.

4 Pozri napr. JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Předmluva. In: *Božena Němcová. Korespondence I. 1844–1852*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha 2003, s. 7–13; ŘÍMALOVÁ SAICOVÁ, Lucie: Předmluva I. In: *Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Martinek, František – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha 2006, s. 7–20; ADAM, Robert, ed.: *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu*. Praha 2007.

5 Najkomplexnejšie v liste Andrejovi Sládkovičovi z 20. novembra 1856. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1853–1856*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha 2004, s. 310.

6 V liste Samovi Chalupkovi z 22. novembra 1855. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1857–1858*, s. 303.

7 Najmä v liste Gustávovi Zechenterovi-Laskomerskému zo 6. júla 1857. In: *Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha, 2006, s. 360.

V roku 1852 podaroval Ján Francisci Božene Němcovej výťah svojich *Slovenských povestí*.⁸ Prvotné nadšenie z týchto rozprávok umocnil u spisovateľky autentický folklór, ktorý mala možnosť vypočuť si v nasledujúcich rokoch na svojich cestách po Hornom Uhorsku. Keď sa počas ďalšieho stretnutia s Franciscim dopytovala na iné vydania rozprávok a so sklamaním zistila, že útlý zväzok z roku 1845 je ich jediným slovenským knižným vydaním, vyvodila si z toho nezaujem Slovákov o vydania ich rozprávok a začala pomýšľať na to, že by to urobila v Prahe. Keď svoj zámer prezentovala Franciscimu, tento súhlasil, aby rozprávky zo *Slovenských povestí* vydala vo vlastnej réžii.⁹ Ján Francisci, čiastočne zainteresovaný na publikačne nezrealizovanom zámere z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ktorý organizačne zastrešoval Ľudovít Reuss, poslal Boženu Němcovú do Revúcej. Reuss spisovateľke prisľúbil, že jej zašle odpisy vybraných rozprávok, čo na opätovnú písomnú žiadosť po temer roku urobil.¹⁰ Jozefína Szablaková jej poslala viacero kratších rozprávok,¹¹ ostatné texty pripravovala Božena Němcová priebežne na základe svojich zápisov¹² a výnimočne iných zdrojov.¹³ Pôvodne chcela vydať rozprávky v slovenčine, ale keďže pre

8 „Slovenskje povesti. Usporjadau a vidau Janko Rimauskí. Zvazok I. V Levoči u Jana Werthmüllera a sina 1845“ (ďalej ako *Slovenské povesti* Jána Francisciho) obsahovali desať rozprávok a úvodné slovo zostavovateľa. Ján Francisci avizoval edíciu v rozsahu viacerých zväzkov, z ktorých tlačou vyšiel iba tento jeden.

9 Rozprávky zo *Slovenských povestí* Jána Francisciho vyšli v zbierke Boženy Němcovej pod názvami *Tři citrony*, *Ztracený chlapec*, *Růžová Anička*, *Sluncový kůň*, *Pamodaj štastia*, *lavička*, *O zhavaných bratřích*, *O Popelvaru největším na světě*, *O Zlatovlásce*, *Opět cesta k Slunci*, *O třech zakletých knížetech*.

10 Reussova zásielka obsahovala dvanásť rozprávok: desať z „povestí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených“, ktoré Ľudovít Reuss koncom štyridsiatych rokov ponúkol Jánovi Franciscimu na spracovanie a začiatkom päťdesiatych rokov prosil Jozefa Podhradského o prostriedky na ich vydanie (Černokhažník, Ženské sluby, Dragomír, Mahuliena krásna panna, Berona, Vlkolak, Lalia, Svetovládny rytier, Svetská krása, Radúz a Ľudmila) a k tomu rozprávky *Král času* a *Valibuk*. Všetky sú vyexcerpované z reussovskej zbierky *Codexy revúcke*. Do *Slovenských pohádek a pověstí* spracovala Božena Němcová jedenásť z nich, publikované boli ako *Svetská krása*, *Král času*, *Lalija*, *Valibuk*, *Šurina pan král* a *Otolienka*, O tom šuhaji, co se nebál, Mahulena, krásná panna, Vlkolak, Berona, Černokhažník, Světovládny rytíř.

11 V zbierke uverejnené ako *Jak šlo vejce na vandrovku*, *Jak pásł Jánko kobyľky*, *Katrenka stryga*, *O chudých sirotcích* a *o andělu*, *Růžový puk*, *Věrná žena*, *O ptáku Ohniváku* a *mořské panně*.

12 Etnografický materiál, ktorý Božena Němcová zaznamenala na Slovensku, sa nachádza v tzv. druhom zápisníku Boženy Němcovej, Archiv Národního muzea Praha, sign. 3aI81.

13 Pri rozprávke *O Červeném Vítězi*, ktorú v Doslove označuje za jednu z tých, čo počula od bratov Janka a Mika Sochorikovcov, Ľura Šuleka a Štefana Mártona, pridala poznámku, že sa celkom zhoduje s Kollárovou baladou z druhého dielu *Národných spievaniek* (1835) (NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. VI), podľa ktorej ju upravila, čo charakter jej textu potvrdzuje.

tento zámer nenašla vydavateľa, rozhodla sa pre dvojazyčnú mutáciu. Slovenčinu vo svojich textoch upravovala podľa pravopisnej normy Martina Hattalu a konzultovala ju so samotným Hattalom.

S touto verziou sa do detailov zhoduje všetko, čo o vzniku knihy napísala v jej doslove.¹⁴

Ludovít Reuss v oboch týchto verziách nevystupuje ako ten, kto zberateľsky, editorsky či organizačne participoval na pokuse o ďalšie knižné vydanie slovenských rozprávok. Božena Němcová ho vníma ako sprostredkovateľa materiálu zo zberu Samuela Reussa, ktorý jeho syn v podobe objemných, „zaprášených“ rukopisov opatruje na reussovskej fare. V liste Samovi Chalupkovi bezprostredne po jej návšteve napísala: „Byla bych Vám ráda pověděla, jak jsem v Revúci vyřídila. – Mnoho slibů, ale snad málo skutků – farář Reuss má celou tu sbírku u sebe, ukázal mi ji, ale dát mi ji nechtěl, že z ní při študuje. Musí to být ale zřídka, poněvadž bylo vše v komoře a prachu na tom, jako by to v staré zvonici sto let leželo.“¹⁵ Obraz zaprášených pokladov ležiacich v starej zvonici, v ktorom môžeme vytušiť narážku na Hankov príbeh o náleze Rukopisu královédvorského, jej pravdepodobne utkvél v pamäti výraznejšie ako Reussova nedôvera a nechota zveriť jej reussovské rukopisy, čo od tohto stretnutia pravdepodobne očakávala, pretože aj o tri roky neskôr, v liste Gustávovi Zechenterovi-Laskomerskému ho použila opäť: „nyní, když jsem já vydurila zaprášený poklad a zapomenutý z Reussové komory a použila ho.“¹⁶ Hoci názov rukopisov, ktoré videla, Božena Němcová na žiadnom mieste neuvádza, to, čo o nich a ich iniciátorovi ďalej píše, naznačuje, že to boli Codexy revúcke:¹⁷ „Pan Reusz mi sbírku tu ochotně ukázal, kterou po smrti šlechtěného a o národ zasloužilého svého otce v opatrování choval, maje při ní sám velkého účastenství. – Sbírkou tu snesl Důstoj. p. Senior S. Reusz, otec jeho, dílem sám, dílem k tomu přispěli mladí národomilovní Slováci, větším dílem nejvíce studující; když se o prázdninách po slovenských krajích jako sokolové rozlétali, každý napotom zo svého domova několik takových kvítků do kytice s sebou přinesl.“¹⁸

V ukážke (a rovnako v jej korešpondencii) môžeme vidieť, že príznačne pre spôsob, akým reflektuje roly syna a otca, Ludovíta ani nenazýva krstným menom, píše o ňom neosobne ako o „panu faráři“, resp. „faráři Reuszi“. Autoritou

14 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. I–VIII.

15 Božena Němcová. *Korespondence II. 1853–1856*, s. 197.

16 Božena Němcová. *Korespondence III. 1857–1858*, s. 360.

17 Rukopis Codex revúcky A, B, C je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice, Starý fond, sign. B465. Základné informácie uvádza POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1. Turčiansky Sv. Martin 1923, s. 20–23; podrobnejšie PIROŠČÁKOVÁ, Jana: *Ad fontes (Codexy Revúcke)*. In: *Slovenský národopis*, 2019, roč. 67, č. 1, s. 63–85.

18 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. II–III.

je pre ňu Samuel Reuss, to jemu ako svojmu zdroju pripisuje v doslove všetkých jedenásť rozprávok, ktoré spracovala na základe odpisov Ľudovíta Reussa. V knihe ich navyše (spolu s rozprávkami zo zbierky Jána Francisciho) vyznačuje aj graficky – hviezdíčkou pri názve rozprávky. Toto „duplicitné“ zdôraznenie prameňov nie je náhodné. Podrobnosť a dôslednosť pri uvádzaní faktických informácií a zdrojov pri každej uverejnenej rozprávke sú motivované spisovateľkinou potrebou reagovať na výhrady a nepresnosti spojené s jej knihou, predovšetkým na stanovisko Pavla Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho, ktorí v úvode prvého zväzku *Slovenských povestí* (1858), vychádzajúcim s krátkym časovým posunom po prvých zväzkoch *Slovenských pohádek a pověstí*, napísali: „Aj bol pripravený do tlače zväzok druhý, ale že sa nenašiel nakladateľ, obdržala povesti doň určené p. Božena Němcová z Prahy a koncom r. 1857 spolu aj s tými zo zväzku Rimavského na svetlo ich vydala. Z jednej strany sme tu vďační tomu, že ctená spisovateľkyňa tieto skryté poklady Tatier pred oči najbližšieho bratského kmeňa vystavila, ale z druhej strany všetko sa nám tak vidí, že by nás to ani pred svojimi, ani pred zrakom celého Slovanstva nectilo, keby sme my naše povesti z vlastného domu, v opravdivom slovenskom kroji, vypraviť či nechceli, či nevedeli.“¹⁹ „Do tlače pripraveným zväzkom druhým“ mysleli spomínaný nerealizovaný projekt zastrešovaný Ľudovítom Reussom,²⁰ obsahujúci rozprávky vypísané z Codexov revúckych, teda rovnaké, ktoré Reuss neskôr zaslal Božene Němcovej. Touto interpretáciou zredukovali *Slovenské pohádky a pověsti* na „pretlač“ zbierky Jána Francisciho a vydanie zväzku zostaveného Ľudovítom Reussom, no vlastný zber spisovateľky nespomenuli. A práve to im Božena Němcová (dôvodne) najviac zazlievala: „Všech je 65; od Reussovců 11, Rimavského sbírka 10 obnáší, je tedy **mých nejvíc** [zvýraznila B. N.], co jsem sama sebrala. – Sbírku tu byla bych vydala, i kdybych nebyla od Rimav. dovolení k překladu ani sbírku od Reusse dostala, ale později, až bych byla více ještě sebrala. Abych si vydala slovenské pověsti, když je sama seberu, neohlížejíc se na to, či se to Slovákům líbí, nebo ne, to mi ani císař pán nezabrání, to je svoboda spisovatelská, použití a sebrati, kde se co dá.“²¹

19 Citované podľa vydania ŠKULTÉTY, August Horislav – DOBŠINSKÝ, Pavol: Úvod. In: DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodní slovenské povesti*. Zv. 1. Bratislava 1958, s. 426. Tento text výnimočne necitujem z prvého vydania, keďže v Slovenskej národnej knižnici je dostupný iba tretí zväzok tejto edície.

20 Základné informácie uvádza POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1, s. 46–72; podrobne PIROŠČÁKOVÁ, Jana [Pácalová, Jana]: Kniha, ktorá nevyšla. In: *Studia bibliographica Posoniensia*, 2015, roč. 10, s. 168–180.

21 Z listu Gustávovi Zechenterovi Laskomerskému, 6. júla 1858. In: *Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858*, s. 360.

Božena Němcová nemusela vedieť, že rozprávky, ktoré jej zaslal Ľudovít Reuss, sú identické s tými, ktoré predtým posielal Jozefovi Podhradskému na vydanie a ešte skôr žiadal Jána Francisciho, aby ich „dôkladne prezrel“ (teda upravil pre tlač). Boli pre ňu jednoducho odpismi z reussovských rukopisov, ktoré si spájala s menom ich iniciátora Samuela Reussa, a to oprávnene a správne: Ľudovít Reuss totiž z Codexov revúckych vypísal predovšetkým tie rozprávky, ktoré sem vpísal a okomentoval práve jeho otec.

Verzie o vzniku *Slovenských pohádek a pověstí* z doslovu aj korešpondencie Boženy Němcovej sa zhodujú, no musíme mať na pamäti, že v oboch prípadoch ide o autorkino osobné svedectvo, ktorému v detailoch môžeme alebo nemusíme veriť. Z hľadiska zachovaných prameňov je pozoruhodné, že nemáme k dispozícii materiály, ktoré by jednotlivé údaje potvrdili alebo vyvrátili. Poznáme listy, v ktorých Božena Němcová píše o jednotlivých fázach prípravy svojej knihy počnúc prvotným nápadom až po jej vytlačenie a recepciu, no nezachoval sa ani jeden list slovenských pisateľov adresovaný v tejto súvislosti Němcovej.²² Máme jej knihu a zápisník z ciest po Slovensku s rukopismi rozprávok, ktoré zozbierala, ale nepoznáme rukopisy rozprávok, ktoré jej zaslali Ľudovít Reuss a Jozefína Szablková.²³ Nemáme k dispozícii žiadne pramene a materiály, s ktorým by sme mohli Němcovej verziu konfrontovať, ktoré by ju hoci aj v detailoch spochybňovali. Viem iba o jedinom doklade. V roku 1870 uverejnil Samo Chalupka v almanachu *Tábor* rozprávku *Lubka a Kovovlad*. V poznámke pod jej titulom napísal: „Poviedku túto ukoristil som od jednej slepej stareny Horňo-Lehotskej. Má ju i B. Němcová; ona počula ju u mňa od inej Lehotianky

22 Z viac ako tristo zachovaných listov, ktoré Božena Němcová napísala v rokoch 1844 – 1858 a ktoré sú nám dnes známe, je dvadsaťtri adresovaných Slovákom, no z korešpondencie Slovákov adresovanej českej spisovateľke sa zachoval iba fragment listu Júliusa Plošica.

23 Zo sekundárnych prameňov vieme, ktoré rozprávky to boli, ale ich rukopisy sa nedochovali. Nevieme preto, ako vyzerali, poznáme iba ich spracovanie Němcovou. Potešujúce však je, že Božena Němcová do svojej knihy prevzala rozprávky z Francisciho knihy, ktorú poznáme – porovnanie jej spracovania rozprávok zo *Slovenských pověstí* Jána Francisciho s ich predlohami (teda s Francisciho originálom) ukazuje nielen to, ako spisovateľka pri svojom preklade a následnej adaptácii postupovala, ale umožňuje nám tiež nahliadnuť do koncepčných rozdielov v prístupe k spracovaniu rozprávok určených na vydanie u Francisciho a Němcovej. Vzhľadom na nezachovanosť materiálu od Reussa a Szablkovej takáto rekonštrukcia nie je možná. (K prekladateľsko-adaptačnému prístupu Boženy Němcovej pri spracovaní rozprávok všeobecne bližšie URBAN, Zdeněk: *Pozapomenutá tvář Boženy Němcové. Vztah Boženy Němcové k myšlence slovanské vzájemnosti a kulturám slovanských národů*. Praha 1970, konkrétne vo vzťahu k Francisciho rozprávkam PIROŠČÁKOVÁ, Jana [Pácalová, Jana]: *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava 2010, s. 201–208.)

a napísala si sama.²⁴ Rozprávku vrátane poznámky neskôr prevzal Pavol Dobšinský do *Prostonárodných slovenských povestí*. Účelom Chalupkovej poznámky je poprieť informáciu Boženy Němcovej z doslovu: „O Kovladu – Slovenský junák – Zlá nocka – Peračina vypsány jsou ze sbírky p. S. Chaloupky, faráře v Horní Lhotě ve Zvolensku.“²⁵ Domnievam sa, že Samo Chalupka spracoval túto rozprávku pre tlač a zabezpečil jej vydanie práve preto, aby tým verejne polemizoval s Němcovou, jej spracovaním tejto rozprávkovej látky, nakoľko ho považoval za nedostatočné, takpovediac fušerské (preto text doplnil o nákladný poznámkový aparát k mytologickým postavám a prvkom z rozprávky), a najmä s tým, aby táto rozprávka českej spisovateľky bola spájaná s jeho menom.

Máme teda pred sebou tvrdenie Němcovej, podľa ktorej O Kovladu spracovala na základe verzie, ktorú odpísala zo zbierky Sama Chalupku, a tvrdenie Chalupku, že O Kovladu nevypísala z jeho zbierky, ale počula od folklórnej rozprávačky v Lehote. Dve protichodné informácie, slovo proti slovu. Mohli by sme sa tu odvolávať na pamäť a jej limity? Samo Chalupka píše svoje svedectvo viac ako pätnásť rokov po tom, ako ho česká spisovateľka navštívila, Božena Němcová sotva tretinu tohto času, navyše popchnutá potrebou byť pri uvádzaní svojich prameňov a zdrojov dôkladná, aby sa tým pred slovenskými editormi a čitateľmi obhájila ako zberateľka. (Limity pamäti môžem ukázať v súvislosti s jej korešpondenciou na inom príklade. O *Slovenských povestiach* Jána Francisciho napísala toto: „Když jsem před třemi roky v Bystřici byla, seznámila jsem se s Rimavským daroval mi Slovenské pověsti – o nichž jsme v Praze ničehož nevěděli. Poslal sice Rimavský do Prahy sto exemplářů, ale kněhkupci, a ten, jak je známo, raději své oznamuje a prodává než cizé, a proto o nich mlčel a po čase nazpět je poslal.“²⁶ Konštatovanie – „o nichž jsme v Praze ničehož nevěděli“ – artikulované v množnom čísle, zástupne za pražskú kultúrnu obec, pôsobí jednoznačne a sebavedomo, je však subjektívnym vyjadrením pisateľky, ktorá si buď už nepamätá Francisciho oznámenie o vydaní zbierky publikovanej v *Květoch*,²⁷ alebo ho nečítala.)

24 Citované podľa vydania DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodníe slovenské povesti*. Soš. 2. Turč. Sv. Martin 1880, s. 37.

25 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. V.

26 V liste Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1853–1856*, s. 310.

27 Oznámenie vyšlo 27. februára 1845 v 25. čísle *Květov*, s. 97. Francisci ho doplnil rozprávkou *Cesta k slunci* v spracovaní Sama Bohdana Hroboňa.

„Pražská móda“ slovenského Dragomíra

„Znajú u vás děvčata veľa rozprávok?“ – „Jaj, misel by to byť arch papieru väčší ako ten vršok, čo by sa naň spratali všetky rozprávky, čo len dievky znajú.“²⁸

Ján Francisci aj Pavol Dobšinský s Augustom Horislavom Škultétym zostavovali zbierky svojich rozprávok na základe rozsiahlych rukopisov, ktoré mali k dispozícii a ktorých materiál zaznamenalo niekoľko desiatok zberateľov. Aj oni sami na tejto práci aktívne participovali, nie však v zmysle, ako si folkloristické zbierky predstavujeme na základe praxe modernej folkloristiky. Výborným príkladom je svedectvo samotného Francisciho, ktorý sa 21. októbra 1845, teda viac ako mesiac po tom, čo vyšli jeho *Slovenské povesti*, takto postažoval Samovi Bohdanovi Hroboňovi: „Čo sa Tvojho návrhu dotýče, aby som ja šiel cestovať a tak sám ich [rozprávky – poznámka J. P.] zbieral a od ľudu počúval, na ten odpovedám, že som ja to pred dvoma rokmi mal v úmyslu [t. j. v čase, kedy na bratislavskom evanjelickom lýceu organizoval a redigoval dva diely Prostonárodného zábavníka – poznámka J. P.] a največia radosť by bola aj teraz pre mňa, keby som ho vyviešť mohol. Ale tak sa akosi zo dňa na deň veľmi zapletám do práce, že mi moje sedisko opúšťať nemožnejším sa zdá byť. Keby som sa ešte vtedy, keď som bol v Prešporku, a kým som sa do Levoče prísť nebol rozhodol, tej práci bol oddal, tak by som bol žiadosť a túžbu tú vyplniť mohol.“²⁹

S výnimkou rozprávok, ktoré Němcovej zaslala Jozefína Szablaková, zapisovala spisovateľka folklórne naratívy na Slovensku priamo v teréne. Z tohto hľadiska sa jej práca považuje za prvý skutočný folkloristický zber, aký nerealizovala generácia rozprávkárov okolo Jána Francisciho, Pavla Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho, ale až nasledujúca zberateľská generácia na konci 19. storočia. To je ďalší z momentov, voči ktorým mohli mať slovenskí zberatelia a vydavatelia na spisovateľku ťažké srdce, hoci to na rozdiel od výhrad k jej jazykovej úprave slovenských rozprávok neartikulovali. No nielen že dve tretiny *Slovenských pohádek a pověstí* tvoria rozprávky z jej vlastného zberu, dôležitejšie je, že Němcovej sa podarilo podchytiť také žánre a látky, ktoré v domácich zbierkach nemajú varianty, pretože ich slovenskí rozprávkari nezaznamenali. Mnohé z nich sa zachovali výlučne vďaka jej zápisu a vydaniu. Zo širšieho časového a recepčného hľadiska sem patria aj také rozprávky, ktoré vnímame ako jedny z najznámejších slovenských – napríklad Soľ nad zlato či O dvanástich mesiačikoch. V protiklade k praxi slovenských rozprávkárov, ktorí sa v štyrid-

28 NĚMCOVÁ, Božena: Z Uher. In: *Vzpomínky na Slovensko*. Praha [nedatované], s. 22.

29 Citované podľa ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I*. Martin 1990, s. 105.

siatych rokoch 19. storočia, kedy bola zapísaná väčšina materiálu pre neskoršie vydania, zberateľsky orientovali temer výlučne na žáner čarovnej rozprávky, Božena Němcová nemala takto vyhranené preferencie. Zapisovala a publikovala aj humoristické rozprávky, poverové rozprávania, iné žánre tendujúce k príbehom zo života či povesti – fakticky všetko útvary, ktoré sú vo folklóre podstatne obľúbenejšie a frekventovanejšie než čarovné rozprávky, ktoré pod vplyvom knižných edícií rozprávok dnes vnímame ako rozprávky v pravom slova zmysle. (Mimochodom, termín povest' v názve zbierky Boženy Němcovej relevantne odkazuje na žáner povesti, ktorý ju zaujímal rovnako ako rozprávky, kým v zbierkach slovenských romantikov označuje rozprávku.)

Práve tieto látky o dvadsať rokov neskôr Pavol Dobšinský vyexcerpoval zo *Slovenských pohádek a pověstí*, preložil do slovenčiny, sčasti rozprávačsky adaptoval a uverejnil v *Prostonárodných slovenských povestiach*.³⁰ Jeho cieľom bolo prinavrátiť ich týmto spôsobom „svojstvu“, z ktorého ich (podľa jeho názoru) Božena Němcová publikovaním po česky vyňala, a sprostredkovať slovenskému čitateľovi v „pôvodnej“ podobe. Literárna historiografia a folkloristika na Slovensku túto skutočnosť ocenili ako vzdanie holdu spisovateľke v zmysle uznania jej zásluh pre slovenskú kultúru.³¹ V tomto hodnotení však ostal nepovšimnutý pragmatický motív Dobšinského: tieto rozprávky zo zbierky Boženy Němcovej totiž nezahrnul do svojej knihy ako rehabilitačné gesto ocenenia jej rozprávačských zručností a spisovateľských kompetencií. Primárnym dôvodom bola preňho skutočnosť, že prevzaté texty nemali pandanty v domácich prameňoch. *Prostonárodné slovenské povesti* kompletizoval ako knihu, ktorá mala čitateľom sprístupniť doposiaľ neuverejnené texty aj aktualizovať staršie knižné tituly, začiatkom osemdesiatych rokov už nedostupné (preto sem zaradil tiež rozprávky z Francisciho *Slovenských povestí*).³² Na rozdiel od svojej predošlej edície, pripravenej v spolupráci s Augustom Horislavom Škultéty, ktorou sa snažil ukázať čarovnú rozprávku ako rozprávku sui generis, otestovať a predviesť nosnosť spisovnej slovenčiny ako literárneho jazyka a takto u Slová-

30 V *Prostonárodných slovenských povestiach* sú publikované pod názvami O dvanástich mesiacoch, O hlúpej žene, Soľ nad zlato, Petor a otec nebeský v širokom údolí (pod tento titul zaradil Pavol Dobšinský štyri rozprávky, ktoré Božena Němcová uvádza samostatne), Bača a šarkan, Drotári a ten špatný, O Víťazkovi, Starý Bodrik a vlk, Cesta k slncu a mesiacu, O zakliatej sestre, Pecko-sprostáček, Peračina, Ako šlo vajce na vandrovkú, Salaš na Čertovici.

31 Napr. HALUZICKÝ, Bohumil: *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava 1952, s. 175.

32 Bližšie PIROŠČÁKOVÁ, Jana [Pácalová, Jana]: *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*, s. 300–313.

kov podnietiť návyk čítať literárne texty,³³ pri zostavovaní *Prostonárodných slovenských povestí* postupoval z inej perspektívy, poučený folkloristickou prácou pre Maticu slovenskú v predošlom desaťročí. Jeho priority sa presunuli bližšie k projektu v užšom zmysle slova etnografickému. Zjednodušene povedané: prozaický folklór už v jeho predstavách nereprezentoval látkovo, rozprávačsky, obrazne a štylisticky „výpravny“ model čarovnej rozprávky, ale intenzívne si uvedomoval žánrovú, látkovú, tvarovú a jazykovú pestrosť folklórnych naratívov a túto sa pokúsil ukázať vo svojej druhej edícii. V snahe žánrovo a látkovo kompletizovať obraz o folklórnej próze Slovákov preto siahol po rozprávkach Boženy Němcovej, ktoré domáce pramene nezaznamenali.

V poznámkach k jednotlivým rozprávkam Pavol Dobšinský uviedol, že ich má zo *Slovenských pohádek a pověstí*, no neurobil to dôsledne pri každom texte, ktorý odtiaľto preukázateľne prevzal. Napr. pri rozprávke Ako šlo vajce na vandrovkú odkázal na dva zdroje, Kežmarský zábavník a Jozefinu Szablakovú: „podal J. R. v Kežmarskom zábavníku a slečna J. Sz. v B. Bystrici“.³⁴ Viera Gašparíková pri tejto rozprávke hovorí o nepriamom pôsobení Němcovej rozprávky na Dobšinského.³⁵ Porovnanie jeho verzie s verziou Boženy Němcovej avšak ukazuje, že Ako šlo vajce na vandrovkú je prekladom Jak šlo vejce na vandrovkú. Pavol Dobšinský sa síce odvoláva až na dva svoje zdroje, no ani jeden z nich nie je spoľahlivý. Kežmarský zábavník v čase prípravy zbierky nemal k dispozícii, keďže tento rukopis bol od päťdesiatych rokov stratený; o tom, že v ňom bola zapísaná takáto rozprávková látka, vedel iba na základe zachovaných súpisov rozprávok, ktoré vznikali v súvislosti s pripravovanými edíciami po Francisciho *Slovenských povestiach*. O tom, že by mal Pavol Dobšinský k dispozícii Szablakovej predlohu, nemáme dôkazy, že by s ňou v tejto veci komunikoval, je skôr sporné ako pravdepodobné. Prečo teda nespomenul, že má rozprávku zo zbierky Boženy Němcovej, ako to priznal pri iných, ktoré od nej prevzal? Domnievam sa, že v snahe o vyzdvihnutie „pôvodnosti“ (čiže „slovenskosti“) látky, ktorej zaradením do svojej edície sa snažil doplniť obraz o slovenskom folklóre, uprednostnil odkaz na primárny zdroj Boženy Němcovej, ktorým bola slovenská rozprávkarka Jozefína Szablaková, a „pôvodnosť“ látky ešte doložil údajom o jej staršom zápise v Kežmarskom zábavníku. Týmto postupom maximálne

33 „Náš národ je ešte ten v čítaní, ktorý mliekom krmíť treba, aby k záživnejším pokrmom privykol. Povesti držím za to mlieko, ktoré našim Slovákom šmakat' bude a pri ktorom si čítanie vôbec obľúbia a i naďalej k slovenským knihám privyknu“ (Pavol Dobšinský v liste Jánovi Drahotínovi Makovickému z 30. mája 1858; citované podľa MELICHERČÍK, Andrej: *Pavol Dobšinský. Portrét života a diela*. Bratislava 1959, s. 83).

34 DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Soš. 3. Turč. Sv. Martin 1880, s. 79.

35 GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Slovenské humoristické podania v diele Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 3, s. 429.

zužitoval dostupné aj dosiaľ nepublikované rukopisné texty (aj keď iba na úrovni odkazu), ako si zaumienil v koncepcii svojej edície,³⁶ a to, že pritom „obišiel“ Boženu Němcovú, bolo preňho nepodstatné.

Folkloristika ukázala, že na podobu *Prostonárodných slovenských povestí*, z ktorých marxistická interpretácia spravila takpovediac výkladnú skriňu slovenského prozaického folklóru, mala zásadný vplyv práve zbierka Boženy Němcovej³⁷ – a to nielen čo sa týka látkového zastúpenia a žánrového zloženia, ale napríklad aj v podobe poznámkového aparátu, ktorým doplnil svoju knihu. Slovenské rozprávky v podaní spisovateľky, ktorá vďaka kontaktu s autentickým folklórom počas svojich ciest po Hornom Uhorsku na začiatku päťdesiatych rokov prekonala tvorivú krízu³⁸ a našla v ňom nový zdroj inšpirácie, však ovplyvnili *Prostonárodné slovenské povesti* aj oveľa subtilnejšie – v detailoch, ktoré môžu ostať pri bežnom čítaní, či presnejšie pri čítaní bez materiálového kontextu, nepovšimnuté. Napríklad v tomto.

Jednou z pomerne známych rozprávok Pavla Dobšinského, ktorá sa dočkala aj viacerých filmových adaptácií, je rozprávka o hrdinovi, ktorý nevie, čo je to strach, a preto odchádza z domu, aby sa naučil báť sa. Táto určujúca vlastnosť postavy moderujúca dôvody jej odchodu do sveta sa premietla aj do názvu látky v medzinárodnom katalógu *The Types of International Folktales* – „The Youth Who Wanted to Learn What Fear is“ (ATU 326).³⁹ Príznačne ju odráža tiež meno hrdinu v spracovaní Pavla Dobšinského, ktoré je súčasne názvom rozprávky – Nebojsa.

Pavol Dobšinský zaradil túto rozprávku do štvrtého zväzku *Prostonárodných slovenských povestí*. V poznámke uviedol: „Podali: Samuel Reisz a Amalia Sirotková zo Zvolenskej, Ľud. Reuss z Gemerskej, Eugen Vrahobor Špárnensis z Liptovskej stolice.“⁴⁰ Samuel Reuss zapísal rozprávku pravdepodobne okolo

36 „Podávam teda verejnosti povestí nové, čiže lepšie rečeno dosiaľ naskrze nečítané“ (DOBŠINSKÝ, Pavol: Príhovor. In: *Prostonárodné slovenské povesti*. Sošit 1. Turč. Sv. Martin 1880, s. 5).

37 Napr. GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Počiatky záujmu o ľudové humoristické podania na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 116; GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Slovenské humoristické podania v diele Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského*, s. 428.

38 JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Ediční poznámka. In: NĚMCOVÁ, Božena: *Lamentace. Dopisy mužům*. Ed. Janáčková, Jaroslava. Praha 1995, s. 230.

39 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. Ed. Uther, Hans-Jörg. Helsinki 2011, pp. 209–210. Predlohou pre látku je spracovanie Straparolu *Piacevoli notti* (IV, 5). V *Súpise slovenských rozprávok* od Jiřího Polívku figuruje rozprávka v oddelení Nočná stráž, Srdnatý a bojazlivý na cintorínovej zvonici a v strašidelnom zámku (POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 4. Turčiansky Sv. Martin 1930, s. 358–388).

40 DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Soš. 4. Turč. Sv. Martin 1881, s. 61.

roku 1840 do Codexu revúckeho B, kde je bez názvu,⁴¹ Ľudovít Reuss do Codexu revúckeho A pravdepodobne v roku 1843 pod názvom Eufrosína a Karol, Eugen Špárnensis v školskom roku 1844/45 do štiavnického Prostonárodného zábavníka V ako O čiernom a bielom duchovi a napokon Amália Sirotková do svojej rukopisnej zbierky v roku 1858 pod názvom O chlapčekom, čo sa nič nebál. V týchto štyroch variantoch jednej rozprávkovej látky sa stretávame so štyrmi rôznymi, v korpuse slovenských čarovných rozprávok nie práve typickými menami, ale ani raz s pomenovaním Nebojsa. Samuel Reuss nazval svojho hrdinu Dragomírom (pod týmto menom neskôr figuruje rozprávka v mladších odpisoch z Codexu revúckeho B⁴² a dostala sa pod ním aj k Božene Němcovej), Ľudovít Reuss Karolom, Amália Sirotková Ignácom a len Eugen Špárnensis použil meno, ktoré vyjadruje základnú charakteristiku hrdinu – volá ho Smeloš. V tomto kontexte pomenovanie Nebojsa pôsobí jazykovo originálne a mohli by sme sa nazdávať, že je Dobšinského autorským ozvláštnením, že to Pavol Dobšinský pomenoval Nebojsu Nebojsom, čím prostredníctvom mena umocnil charakter tejto obľúbenej rozprávkovej postavy. V poznámke vysvetľuje: „Nebojsa je z prostonárodnej mluvy vzatý názov.“⁴³

S menom Nebojsa sa však stretávame skôr ako v *Prostonárodných slovenských povestiach*, ešte v roku 1857 v druhom zôšitku knihy, ktorú mal neskôr Pavol Dobšinský opakovane v rukách. V rozprávke s názvom O tom šuhaji, čo se nebál, v ktorej Božena Němcová spracovala Dragomíra zo zásielky od Ľudovíta Reussa: „Byl jednou jeden otec, a ten otec měl jednoho syna, kterého jmenovali ‚Něbojsa‘, – protože neznal, co je strach.“⁴⁴ Pôsobivé spojenie imperatívu so zvratným zámenom môže akusticky implikovať „z prostonárodnej mluvy vzatý názov“ a nemožno vylúčiť, že ho Pavol Dobšinský mohol kdesi započuť. Pravdepodobnejšie však je, že pomenovanie hrdinu v spracovaní Boženy Němcovej sa mu natolko zapáčilo, že sa ho rozhodol použiť vo svojej verzii tejto

41 Presnejšie pod číslom „1ste Sage“.

42 V prvom diele bratislavského Prostonárodného zábavníka (1842/1843), korešpondencii, zoznamoch a súpisoch rozprávok v súvislosti s pripravovanou zbierkou z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ktorá tlačou nevyšla.

43 DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Soš. 4, s. 61.

44 O tom šuhaji, čo se nebál. In: NĚMCOVÁ, Božena: *Slovenské pohádky a pověsti*. Sv. II. V Praze 1857, s. 76–99. [Pre zaujímavosť: zväzok II vyšiel 24. decembra 1857.] Podanie Ľudovíta Reussa nepoznáme, keďže jeho odpis tejto rozprávky z Codexu revúckeho B alebo pripravovanej zbierky rozprávok, ktorý zaslal Božene Němcovej, sa nezachoval. Originál Samuela Reussa z Codexu revúckeho B, o ktorom môžeme predpokladať, že práve tento Ľudovít Reuss prepísal (tak do pripravovanej zbierky rozprávok, ako aj do zásielky pre Boženu Němcovú), začína takto: „Bou gedén bohatý Kupec, ten mau gednýho Syna (nazweme ho Drağomjrem), který fa na Swěte ničoho nebau“ (Codex revúcky B. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, Starý fond, signatúra B456).

rozprávkovej látky, dokonca po ňom rozprávku pomenoval, a urobil to preňho typickým spôsobom, aký sme mali možnosť vidieť vyššie v súvislosti s rozprávkou Ako šlo vajce na vandrovkú. Prevzal ho a aby podporil svoju teóriu o jeho pôvodnosti, slovenskosti a ľudovosti, doplnil k nemu napohľad dôveryhodnú vysvetlivku. Ako som ukázala v inej svojej práci v súvislosti s jeho edíciou *Slovenské povesti*,⁴⁵ ich editori vnímali pôvodnosť, slovenskosť a ľudovosť ako základné kategórie pri vymedzovaní, čo je a čo nie je „opravdivá povesť slovenská“, pričom garantom týchto kategórií bol pre nich primárne jazyk. (To je napokon základný dôvod ich odmietnutia *Slovenských pohádek a pověstí*.) Argument „z reči ľudu vzaté“ (a jeho ďalšie štylistické varianty) mal pre Dobšínskeho a Škultétyho priam posväcujúcu funkciu – všetko, čo ním označili, malo byť spoľahlivo a autenticky slovenské a pôvodné.

S troškou irónie možno pošpekulovať, čo si o premenovaní Dragomíra na Nebojsu pomyslel August Horislav Škultéty, ak pozorne čítal Němcovú i Dobšínskeho. Na margo *Slovenských pohádek a pověstí* sa totiž v čase ich vydania nevyberane vyslovil takto: „nejde o osôbky naše, ale nám ide o česť národnú. Či vidíte, už pani Božena Němcová z vydrankaných povestí našich vydala druhý sväzok, a náš Lomidrevo a naša Mahuliena budú vykračovať v kroji, ktorý im podľa pražskej módy pristihnúť ráčili.“⁴⁶ *Prostonárodní slovenské povesti* však ukazujú, že nielen s „pražskou módou“ slovenského Dragomíra Pavol Dobšínsky napokon očividne problém nemal.

Edičná prax a sen o československej vzájomnosti

„neboť bych ráda nás všechny Čechoslované viděla spojeny v jeden svorný celek! Pak by to jistě jinak bylo všechno –“⁴⁷

45 PIROŠČÁKOVÁ, Jana [PÁCALOVÁ, Jana]: My, vydavatelé: strategie, příčiny a důsledky simulování kolektivního autorství v Slovenských pověstích Augustína Horislava Škultétyho a Pavla Dobšínského. In: *Slovenská literatura*, 2013, roč. 60, č. 2, s. 115–138.

46 Citované podľa HALUZICKÝ, Bohumil: *Božena Němcová a Slovensko*, s. 171–172. Skutočnosť, že Škultéty spomenul práve tieto dve rozprávky, pravdepodobne nebude náhodná. Skôr indikuje, že poznal obsah zásielky rozprávok pre spisovateľku. Ak išlo skutočne o odpis rukopisu zbierky, ktorú Ľudovít Reuss pripravoval do tlače v spolupráci s Jonatanom Dobroslavom Čipkom a Augustom Horislavom Škultéty, ako na základe zhody názvov rozprávok predpokladáme, mohol s tým byť Škultéty oboznámený.

47 Z listu Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1857–1858*, s. 311.

Prvá reedícia *Slovenských pohádek a pověstí*⁴⁸ vyšla už rok po smrti autorky ako súčasť Zbraných spisov Boženy Němcovej u Antonína Augusty (1863),⁴⁹ Ignác Leopold Kobera vydal v priebehu desiatich rokov v edícii Boženy Němcovej Zbrané spisy dokonca päť (!) reedícií tohto titulu (1888–1889, 1889–1890, 1891, 1892, 1898)⁵⁰ a napokon posledné predvojnové vydanie pripravil v rokoch 1908 a 1909 Václav Tille.⁵¹ Kým Augusta a Kobera rešpektovali pôvodné rozvrhnutie jednotlivých zošitov, vďaka čomu ich tlače spĺňajú charakter reedícií vo vlastnom zmysle slova, Václav Tille výraznejšie upravil poradie jednotlivých rozprávok: do prvého zväzku zaradil rozprávky z druhej polovice pôvodného titulu a do samostatného oddielu s názvom Z cizích zbírek vyčlenil rozprávky, ktoré Božena Němcová prevzala od Francisciho, obsah druhého zväzku tvoria rozprávky z prvých zošitov, a edíciu doplnil časťou Paberky, kam zaradil ďalší folkloristický materiál zaznamenaný Němcovou.

Od deväťdesiatych rokov 19. storočia začali k týmto titulom pribúdať výbery zo *Slovenských pohádek a pověstí*,⁵² ktoré sa čoraz viac otvorene orientovali na detského čitateľa.⁵³ Ťažisko vydavateľskej praxe sa napokon ustálilo práve na nich, takže po roku 1918 vyšli v Čechách len tri úplné reedície tejto zbierky

48 Podrobné bibliografické údaje k jednotlivým zväzkom uvádza prehľadne bibliografia Boženy Němcovej, vychádzajúca z dôkladnej Bibliografie Boženy Němcové. Soupis jejího díla a literatury o něm od Miroslava Laiskeho (1962), doplnená o ďalšie relevantné zdroje, ktorá je dostupná online in: <http://comenius-bibl.wz.cz/Nemcova.html#1857>. Odtiaľto čerpám aj ďalšie bibliografické údaje k reedíciám a ďalším vydaniám tejto tlače, ktoré uvádzam v úvode svojho príspevku.

49 *Slovenské pohádky a pověsti*. Svazek I.–III. Sebrané spisy Boženy Němcové. Díl VII. Litomyšl – Praha 1863.

50 *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Praha 1888; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Praha 1888–1889; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Nové obálkové vydání. Druhé vydání. Praha 1889; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Nové obálkové vydání. Druhé vydání. Praha 1890; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Nejlacinější obálkové vydání. Třetí vydání. Praha 1891; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Nejlacinější obálkové vydání. Třetí vydání. Praha 1891; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Obálkové vydání. Čtvrté vydání. Praha 1892; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Obálkové vydání. Čtvrté vydání. Praha 1892; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Praha 1898; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Praha 1898.

51 *Slovenské pohádky a pověsti* I. K vydání upravil Václav Tille. Sebrané spisy Boženy Němcové. Sv. 7. Praha 1908; *Slovenské pohádky a pověsti* II. K vydání upravil a úvodem opatřil Václav Tille. Sebrané spisy Boženy Němcové. Sv. 8. Praha 1909.

52 Napr. *Vybrané slovenské pohádky*. Do tisku upravil František Bartoš. Vybrané spisy Boženy Němcové, sv. 2. Praha 1913.

53 Napr. *Slovenské pohádky a pověsti*. K tisku upravil a předmluvu napsal Jan Borek. Knihovna českých dětí, sv. 12. Praha 1912.

rozprávok, príznačne ako súčasť Diela Boženy Němcovej (v roku 1929 v redakcii Miloslava Novotného⁵⁴), resp. Spisov Boženy Němcovej (v roku 1928 v úprave Karla Hikla⁵⁵ a v rokoch 1952 a 1953 v redakcii Františka Váhala, Bohuslava Havránka a Jozefa Štolca⁵⁶). Všetky tri edície sa vyznačujú snahou o ozvláštnenie pôvodného titulu doplnením rôznorodého materiálu: variantov rozprávok publikovaných časopisecky,⁵⁷ úvodov rozprávok, poznámok k rozprávkovým postavám, Karel Hikl svoje vydanie zakončil srbskými rozprávkami zo zbierky Vuka Karadžića v preklade Boženy Němcovej⁵⁸ a inými slovanskými rozprávkami z jej pozostalosti.⁵⁹ Tieto edície tak v čase svojho vydania na edičnej úrovni intenzívnejšie než vedecká reflexia približujú širšie folkloristické záujmy spisovateľky presahujúce rámec slovenského folklóru.⁶⁰ Karel Hikl zároveň modifikoval koncepčnú stratégiu Václava Tilleho, keď do časti s názvom *Z cizích zbírek* zaradil nielen rozprávky zo *Slovenských pověstí* Jána Francisciho, ale aj rozprávky zaslané Ludovítom Reussom a Jozefínou Szablakovou a tiež všetky tie rozprávky, ktoré spisovateľka v doslove označila ako vypísané zo zbierky Sama Chalupku; ostatné texty vyčlenil pod názvom *Sbírka Boženy Němcové*, aby tým zvýraznil jej vlastný zberateľský prínos.

V roku 1917 vyšlo v úprave Jana Kabelíka prvé vydanie kombinujúce v jednej knihe výber zo *Slovenských pohádek a pověstí* s rozprávkami z *Národních báchorek a pověstí*. Tento – z hľadiska zdrojových folklórnych tradícií, ktoré stojí v pozadí oboch edícií, hybridný – koncept sa vo vydavateľskej praxi ukázal ako úspešný a žiadaný. Kým Kabelíkovo vydanie nieslo názov *Národní báchorky*

54 *Slovenské pohádky a pověsti* I. Uspořádal Miloslav Novotný. Dílo Boženy Němcové. Sv. 9. Praha 1929; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Uspořádal Miloslav Novotný. Dílo Boženy Němcové. Sv. 10. Praha 1929.

55 *Slovenské národní pohádky a pověsti*. Text upravil Karel Hikl. Pantheon. Spisy Boženy Němcové. Sv. VI. Praha 1928.

56 *Slovenské pohádky a pověsti* I. K vydání připravil František Váhla za odborné jazykové spolupráce Bohuslava Havránka a Jozefa Štolce. Knihovna klasiků. Spisy Boženy Němcové, sv. VIII. Praha 1952; *Slovenské pohádky a pověsti* II. K vydání připravil František Váhla za odborné jazykové spolupráce Bohuslava Havránka a Jozefa Štolce. Knihovna klasiků. Spisy Boženy Němcové, sv. IX. Praha 1953.

57 O dvanácti měsíčkách, O bačovi a šarkanu, O Vítazkovi, O Kovladu, Slovenský junák, Peračinový květ, Sůl nad zlato

58 Proč není u lidí tlapa rovná, Kopání pokladu, Cár Trojan má kozí uši, Řemeslo má zlaté dno, Úsud

59 Královna hadů, Pohádka o Palečkovi, Nemušti jazyk, Děvojka, vdovice a puštěnice, Dnes mně, zítra tobě, Děvojka rychlejší koně, O krásné pastorkyni, Starobulharské prikazy o „Dědogospodu“

60 Monografia Zdeňka Urbana reflektujúca ako samostatnú tému vzťah Boženy Němcovej k slovanskému folklóru a literatúru slovanských národov *Pozapomenutá tvář Boženy Němcové* vychádza až v roku 1970.

a pověsti české a slovenské,⁶¹ krátko po vzniku republiky, už v roku 1919 vychádza výber z oboch edícií pod názvom *Československé pohádky Boženy Němcové* (druhý diel 1920,⁶² druhé vydanie tohto titulu 1924⁶³). Na tomto príklade môžeme vidieť, akým spôsobom sa v zmenenej spoločensko-politickej situácii dielo etablovanej a uctievanej spisovateľky stáva v priestore knižnej kultúry nositeľom myšlienky spoločného národa Čechov a Slovákov a prostredníctvom svojho názvu ju má medzi svojimi čitateľmi šíriť a podporovať.

Od dvadsiatych rokov sa vydavateľská prax výraznejšie stratifikuje. Paralelne vychádzajú tituly, ktoré „českosť“ či „slovenskosť“ rozprávok Boženy Němcovej, odkazujúcu k jednej z dvoch zdrojových zbierok, presúvajú do úzadia (prosté tituly ako *Pohádky*, *Čtyři pohádky*, názov niektorej rozprávky s doplnkom „a jiné pohádky“ a pod.). Zotrváčne zostavovatelia siahajú po prívlastku „národné“, ktorý bol stále vnímaný ako dôležitý príznak „našskosti“ akcentujúci väzbu na folklórnu predlohu.⁶⁴ Potreba konkretizovať priamo v titule, či v danej edícii ide o české, slovenské alebo české aj slovenské rozprávky z dielne Boženy Němcovej, ešte viac slabne po druhej svetovej vojne. Z hľadiska konceptu jednotnej československej kultúry sa stáva nežiaducou a editori uprednostňujú vo vzťahu k národu nepríznakové pomenovania. Potreba nájsť v nových pomeroch funkčný, atraktívny titul vedie k akcentovaniu rozprávkového žánru a jeho kontextu. V tomto smere boli úspešné knihy s etnicky neutrálnymi názvami implikujúcimi kvalitatívny aspekt (výber toho najlepšieho z tvorby⁶⁵) ako *Zlatá kniha rozprávok*⁶⁶ či *Strieborná kniha rozprávok*.⁶⁷ (Práve tieto dve knihy v preklade Eleny Chmelovej do slovenčiny v druhej polovici 20. storočia sprostredkovali detským čitateľom na Slovensku rozprávky Boženy Němcovej.)

61 *Národní báchorky a pověsti české a slovenské*. Upravil Jan Kabelík. Ilustr. Vybrané spisy Boženy Němcové, sv. 6. Praha 1917.

62 *Československé pohádky Boženy Němcové* I. Praha 1919; *Československé pohádky Boženy Němcové* II. Praha 1920.

63 *Československé pohádky Boženy Němcové* I. Druhé vydání. Praha 1924.

64 Napr. *Báje a pověsti národní*. Pro děti vybrala Ludmila Tesařová. Praha 1924. Pre zaujímavosť uvádzam obsah tohto titulu: Pohádka o perníkové chaloupce, Sůl nad zlato, O Smolíčkovi, Jak se učil Honzík latinsky, Lesní ženka, O koze, Silný Ctibor, O kocouru, kohoutu a koze, O dvanácti měsíčkách, Petrova čepice, O Pánu Bohu, Král času, O chudých sirotcích a andělu, Ztracený chlapec, O šesti drátařích a čertu, O jednom starém psu a vlku, Kmotr Matěj, O bačovi a šarkanu, Princ Bajaja, Jak pásal Janko kobyliku.

65 Paralelou k tomuto názvu je v praxi slovenských vydavateľstiev titul „najkrajšie rozprávky“ najčastejšie spájaný s menom Pavla Dobšinského.

66 *Zlatá kniha pohádek Boženy Němcové*. Olomouc 1931.

67 *Strieborná kniha pohádek*. Text k vydání připravily Věra Formánková a Jarmila Syrovátková. Praha 1970.

S výbermi kombinujúcimi české a slovenské rozprávky, ale najmä s názvom Československé pohádky by bola Božena Němcová, myslím, viac ako spokojná. Zodpovedá totiž pre ňu najpodstatnejšiemu cieľu, ktorý sledovala vydaním *Slovenských pohádek a pověstí* a ktorý podľa nej súčasníci ani dostatočne nechápali, ani ho náležite neocenili: „Kéž bych mohla vzbudit sjednocenost a shodu úplnou mezi národem československým, věřte, milý příteli, že bych za to život dala; [...] Ta snaha přispět alespoň malou částkou k této vzájemnosti je moje nejvřelejší a já se budu vždy vynasnažovat, seč síle moje, aby sa uskutečnila. – vydání Vašich pověstí, a to v Praze a v nářečí slovenském, je první krok, a tuším dosti důležitý, ač se to mnohým snad nebude zdát.“⁶⁸ A mnohým sa to ani nezдалo. Niekoľko dní po tom, ako vyšiel prvý zväzok *Slovenských pohádek a pověstí* sa takto ponosovala Aloisovi Vojtěchovi Šemberovi: „Mně se zde mnozí smějí se slovákismem; nechť se smějí, myslím si, to mne neodstraší. – není to zjištění ani přepjatost, ale upřímná láska vzájemná.“⁶⁹ Vydanie svojej zbierky vnímala ako dôkaz osobného vrúcneho vzťahu k Slovákom a inoslovanským národom širšie, a preto vyzdvihovala zvlášť obojsmernú kultúrnospromediovateľskú funkciu svojej knihy: Slovákom chcela ukázať, ako sa ona sama i celý český národ zaujímajú o ich kultúru, Čechom chcela prostredníctvom svojho spracovania priblížiť „poklad ten bohatý“ „národní poesie lidu slovenského“.⁷⁰ Sprostredkovanie slovenskej kultúry a mentality českému publiku prostredníctvom vydania slovenským rozprávok vnímala Božena Němcová ako dôležitý prostriedok, ako prispieť k zbrataniu Čechov a Slovákov, o ktorom snívala zástupne za zbratanie všetkých slovanských národov.⁷¹ V liste Andrejovi Sládkovičovi o tomto svojom sne napísala: „neboť bych ráda nás všechny Čechoslované viděla spojeny v jeden svorný celek! Pak by to jistě jinak bylo všechno – ale ta nesvornost, to je kletba, která nás tlačí než **všechny pouta** [zvýraznila B. N. – poznámka J. P.], [...] – Kéž bych tuto pravdu každému Slovákovi, každému Moravanu i Čechu povědět mohla a vlít jím do srdce lásku vzájemnou. – K tomu však patří také poznání a to se docílit může jen literaturou, výměnou plodů duchovních.“⁷²

68 Z listu Samovi Chalupkovi, 22. novembra 1855. In: Božena Němcová. *Korespondence II. 1857–1858*, s. 303.

69 Z listu Aloisovi Vojtěchovi Šemberovi, 11. decembra 1857. In: Božena Němcová. *Korespondence III. 1857–1858*, s. 243. Prvý zväzok *Slovenských pohádek a pověstí* bol vytlačený 26. novembra 1857.

70 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. II.

71 Bližšie ROSENBAUM, Karol: *Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia*. Bratislava 1989.

72 Boženy Němcové v liste Andrejovi Sládkovičovi 20. novembra 1856. In: Božena Němcová. *Korespondence II. 1857–1858*, s. 311.

STUDIE

Česká inteligencia v procese budovania slovenskej vzdelanosti a kultúry¹

ANNA ZELENKOVÁ

Involvement of the Czech intelligentsia in the building of Slovak education and culture

The study evaluates the role of the Czech intelligentsia in Slovakia in the interwar period. The Czech intelligentsia's main contribution (apart from its work within the civil service) was the development of education at all levels. In this regard, attention has mostly focused on the founding of Comenius University by President T. G. Masaryk's decree in July 1919. From a sociological point of view, the Czech intelligentsia operating in Slovakia can be divided into three groups: (1.) emotional supporters of Czechoslovak reciprocity drawing on the moral ideals of T. G. Masaryk (e.g. L. Narcis Zvěřina, J. Jirásek) and following up on the Czech Slovakophile movement; (2.) officials, artists, railway professionals, and gendarmes, who saw coming to Slovakia as a chance for social advancement, with young university graduates as a specific subgroup; (3.) speculative business people taking advantage of the underdeveloped Slovak market to get rich quickly, who were numerically the smallest of these three groups. The topos of the protectoral, profiteering Czech led to irritated reactions by the autonomist wing of Slovak nationalists, associated with Hlinka's Slovak People's Party (cf. M. Rázus's 1929 novel *Svety* [Worlds]). Interesting information on the position of Czech university graduates in Slovakia can be gleaned from the letters of Frank Wollman, a Slavic languages specialist, who reflected on the problematic nature of Czech-Slovak cultural equalization. The Czech intelligentsia virtually disappeared from Slovakia in 1939 as a consequence of the political decisions made by the new

1 Štúdia je výstupom v rámci vedeckého projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020–2024.

Slovak government, and its “spiritual legacy” remains to this day a reminder of the positive contribution of Czechs to the constitution of Slovak national and state-forming identity.

Keywords: Slovak history 1918-1939, Czech-Slovak reciprocity, Comenius University in Bratislava, Czech intelligentsia in Slovakia and its typology, Slavic languages specialist Frank Wollman

Úlohe českej inteligencie na Slovensku po roku 1918 už venovala česká a slovenská historiografia značnú pozornosť.² Nový štát stál pred úlohou vybudovať vo svojej východnej časti nové kultúrne a politické inštitúcie, zjednotiť bankovníctvo, dopravu, zabezpečiť spoločnú menu či integrovať priemysel do spoločného celku. Bolo zrejmé, že česká inteligencia, odchádzajúca v podstate do neznámyho prostredia – v topose Slovenska ešte pred prvou svetovou vojnou prevažoval mýticko-legendárny a exoticko-folklorizujúci pohľad nad racionálnym prístupom –, nebude môcť personálne dlhodobo zabezpečiť dané ciele. Z pohľadu centralistickej pražskej vlády sa preto záujem musel sústrediť na výchovu vlastného slovenského dorastu a podporovať rozvoj jeho školstva na všetkých stupňoch. Novo sa formujúca slovenská spoločnosť potrebovala v prvých poprevratových rokoch predovšetkým reformu základných a stredných škôl (a ich dôkladné poslovenčenie), prakticky orientované odborné školstvo a najmä prípravu slovensky cítiacich domácich kvalifikovaných pedagógov pre nižšie typy škôl. Pavol Matula v tomto prípade upozorňuje na skutočnosť, že českí stredoškolskí profesori tvorili „v prvých rokoch republiky tri štvrtiny a v nasledujúcom období viac ako polovicu všetkých stredoškolských pedagógov na Slovensku“.³ Táto pomoc „vniesla nové metódy a demokratickejší duch do vyučovania a prispela k nebývalému nárastu chýbajúcej slovenskej inteligencie“.⁴ Českoslovakisticky orientovaný Ferdinand Peroutka vo svojom *Budování státu 1. Rok 1918* (1933) pripomínal fakt, že Slováci nemali žiadne stredné či odborné školy až do roku 1919. Výchovu domáceho dorastu však vyzdvihovala najmä

2 Porov. napr. LUTHER, Daniel: Česi v Bratislave 1919–1945: adaptácia a marginalizácia. In: *Slovenský národopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 368–378; MATULA, Pavol: *Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918–1938*. Prešov 2006; tenže: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*. Bratislava 2013; MLYNÁRIK, Ján: *Českí profesori na Slovensku I. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919–1949*. Praha 1994; RYCHLÍK, Jan: Češi na Slovensku v letech 1918–1938. In: *Češi na Slovensku*. Ed. Hana Zelinová. Martin 2000 atď.

3 MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*. Bratislava 2013, s. 13.

4 Tamže.

okolnosť, že „*nebylo jediného slovenského učitelského ústavu, aby se na něm vzdělávali učitelé slovenští*“.⁵ Peroutka vysvetľoval absenciu vlastnej administratívnej, učiteľskej, vedeckej či umeleckej vrstvy lákadlom sociálnej mobility, ktorá v podstate znamenala odrodilstvo, „dezerciu“ vodcovskej kasty, a teda oslabenie národného vedomia.⁶ Z tohto hľadiska sú sociologicky zaujímavé údaje o konštituovaní a genéze slovenského spisovateľského stavu – podľa štatistických údajov pôsobilo pred prvou svetovou vojnou v Hornom Uhorsku 400 osôb v obore literatúry, umenia a žurnalistiky, z toho 334 udávalo maďarskú národnosť, 47 nemeckú a slovenskú iba 19, t. j. menej ako 5 %.⁷ V tejto súvislosti je potrebné doplniť, že v Prešpurku existovala maďarsky orientovaná tzv. Alžbetínska univerzita, ktorá bola právne založená 1912, ale fakticky sa na nej začalo prednášať až v roku 1915. Skladala som z troch fakúlt – filozofickej, právnickej a lekárskej. Jej rozvoj však skomplikovala prvá svetová vojna a propagácia veľkomaďarskej myšlienky, s ktorou sa národne založení slovenskí študenti nemohli identifikovať. Alžbetínska univerzita bola po roku 1918 zrušená pre svoj odmietajúci postoj k Československu (30. 6. 1919) a preložená do Maďarska.

Vavro Šrobár si ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska uvedomil dôležitosť takého vzdelania, ktoré by sa realizovalo v slovenčine a bolo orientované na výchovu domácej inteligencie. Spolu so svojim referentom pre školské veci Antonom Štefánkom uprednostňoval v rokovaníach s pražskou centralistickou vládou rýchle vybudovanie najmä stredného školstva. Našťastie, názor, ktorý zaznieval skôr zo slovenskej strany, a to odložiť založenie domácej univerzity do blízkej budúcnosti, nebol vypočutý. O potrebnosti slovenskej univerzity prehovoril ako jeden z prvých českých politikov Karel Kramář dňa 16. 5. 1918 na slávnostiach k 50. výročiu položenia základného kameňa Národného divadla v Prahe, kde zaznelo, že národnostné menšiny, najmä však Slováci budú v rámci potenciálneho politického zjednotenia potrebovať kultúrne a vedecké symboly ako výraz nového rovnocenného postavenia.⁸ Konkrétny podnet na vznik univerzity sa podľa spomienok literárneho historika Alberta Pražáka zrodil v prostredí niekoľkých docentov pražskej lekárskej fakulty vedených českým lekárom Kristianom Hynkom,⁹ ktorý si ešte pred založením Československa uvedomil, že „*osvobozením Slovenska nastane [...] úkol, převzítí duchovní*

5 PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu 1918–1923*. Praha 1998, s. 132.

6 Tamže, s. 134.

7 Tamže.

8 HAJŠMAN, Jan: *Kongres utlačovaných národů rakousko-uherských v Praze (Jubiléjní oslavy Národního divadla v Praze v květnu 1918)*. Praha 1928, s. 35.

9 Porov. HYNEK, Kristian: Prvé počátky naší university. In: *Ročenka University Komenského za první pětiletí 1919–1924*. Bratislava 1925.

vedení Bratislavy a počeskoslovenštiti maďarský náběh k tamní univerzitě“.¹⁰ Začiatky vysokoškolskej výučby komplikovali národnostné pomery, ktoré priamo odrážali spoločenskú situáciu na Slovensku. V školskom roku 1919–1920 sa na lekársku fakultu zapísalo 144 poslucháčov, z toho jasne prevažovali Maďari (49), potom Česi (28), Nemci (23), Slováci sa objavili až na štvrtom mieste (22), potom nasledovali Rusi, Ukrajinci a Poliaci.¹¹ V zimnom semestri školského roku 1921/1922 zahájila svoju činnosť Právnická a Filozofická fakulta, ktorá však vznikla v neúplnej podobe iba s hlavnými katedrami. Pomer Slovákov a Čechov bol od školského roku 1922/1923 približne 2 : 1 a aj počet pedagógov slovenskej národnosti tiež vykazoval vzostupnú (aj keď pomalšie) krivku.¹² S tým však súviselo aj nebezpečenstvo poklesu obligatórnych požiadaviek na vysokoškolskú kvalifikáciu.

Význam českej inteligencie na Slovensku sa však, samozrejme, nedá synekdochicky zužovať iba na založenie univerzity. V širšom poňatí môžu byť za príslušníkov českej inteligencie zo sociologického hľadiska považovaní českí štátni zamestnanci, ktorí pôvodne zastávali napr. robotnícke profesie a v novom prostredí sa profilovali ako stredný stav. Ak sa pozrieme na sociálne a vekové zloženie českej inteligencie, tak išlo o generačne mladších absolventov rôznych vysokých škôl, väčšinou stredného meštianskeho a roľníkeho pôvodu. Títo ľudia dosiahli určitý stupeň teoretického vzdelania, ktoré v konfrontácii s nie vždy priaznivo naladenou slovenskou realitou dokázali uplatniť. Boli väčšinou na začiatku svojej kariérnej dráhy a opierali sa o ideológiu čechoslovakizmu.¹³ Početnú a rôznorodo orientovanú skupinu českej inteligencie odchádzajúcej na Slovensko by sme mohli rozdeliť do niekoľkých skupín:

1. Väčšinu tvorili emotívne a vlastenecky naladení stúpenci T. G. Masaryka, stotožňujúci sa s prejavmi česko-slovenskej vzájomnosti ako obligatórnej podmienky pre budúcu existenciu spoločného štátu. Odchod na Slovensko považovali za určitú formu „služby vlasti“, za akúsi povinnú alternatívu „vojenskej“ služby, ktorú treba dobrovoľne odslúžiť. Išlo väčšinou o stredoškolských pedagógov, nižšiu administratívu a drobný úradnícky stav. Tento český „slovakofilský“ prúd sa zameral na propagačné, informatívne a osvetové činnosti, ktoré spočívali v emotívnych prejavoch k prekonaniu jazykovej rozluky alebo v úprimnom presvedčovaní o výhodách češtiny. Charakteristickým predstaviteľom tejto tendencie sa stal napr. spisovateľ Ladislav Narcis Zvěřina (1891–1980),

10 PRAŽÁK, Albert: Desátý rok university Komenského, in: *Národní politika*, 1. 1. 1929, s. 6.

11 Porov. MRÁZ, Andrej: *Tridsať rokov slovenskej univerzity. Na tridsiate výročie založenia Slovenskej univerzity v Bratislave*. Bratislava 1950.

12 Tamže.

13 Porov. *Čecho/slovakismus*. Eds. Hudek, Adam – Kopeček, Michal – Mervart, Jan. Praha 2019.

ktorý sa ako „dvojdomy“ autor ako jeden z mála objavuje aj v českých, aj v slovenských slovníkoch. Jeho po česky napísaný román z polovice dvadsiatych rokov *Levoča* (1926), ktorý má autobiografický podtext, umelecky zachytil príchod českej inteligencie na Slovensko. Dobrodružný príbeh mladého filológa a úradníka Ladislava Čejku, ktorý so Slovenskom spojil svoj životný osud, sa prelína s kronikársky realistickým zobrazením historických udalostí, a to na pozadí emotívneho obdivu k tzv. „neporušenej prírode“ a k „čistému charakteru“ slovenských prostých ľudí. Čierno-biely kontrast medzi dobrými Čechmi a zlými Maďarmi dopĺňa topos váhavých a iba národnostne sa prebúdzajúcich Slovákov nesmelu sympatizujúcich s politikou nového štátu. Z českej inteligencie žijúcej na Slovensku stelesňuje tento typ napr. aj slavista Josef Jirásek (1884–1972), ktorý žil na Slovensku asi 20 rokov – v rokoch 1919–1939 pôsobil ako stredoškolský profesor na bratislavskom reálnom gymnáziu. Vo svojich spomienkach *Slovensko na rozcestí 1918–1938* vydaných v roku 1947 ospevoval československú kultúrnu a politickú jednotu, a preto odsudzoval nacionalistické prejavy slovenskej „rozluky“ počas druhej svetovej vojny. „[...] *chtěl jsem pracovati na Slovensku kulturně a literárně, ukázati lidu slovenskému lepší část české duše,*“¹⁴ napísal Jirásek, ktorý videl spojenie Slovenska s historickými krajinami nielen v československej myšlienke, ale najmä v realizácii mravných demokratických ideálov spätých s autoritou zakladateľa štátu T. G. Masaryka.

2. Ďalšiu skupinu tvorili jednotlivci, ktorí videli v Slovensku stimul pre svoj osobnostný rozvoj, t. j. videli vo svojej životnej zmene prostriedok sociálnej mobility a určitého ekonomického vzostupu. Veľakrát odchádzali s celou rodinou, väčšinou išlo o vyšších úradníkov, umelcov, železničiarov, bankárov, finančníkov, príslušníkov polície a dôstojnícky zbor. Špecifickú skupinu tu tvorila česká umelecká scéna na Slovensku a mladá vysokoškolská inteligencia prichádzajúca budovať Univerzitu Komenského v Bratislave, ktorí sa stali aj potvrdením úspešnej sociálnej adaptácie danej minority. Najmä v prvom prípade išlo o odborovo a vekovo rôznorodú generáciu, z ktorej sa dá uviesť napr. maliar Jan Hála či Jaroslav Vodrážka, fotograf Florian Zapletal, filmový režisér, etnograf a fotograf Karel Plicka atď. Výrazne bol zastúpený aj okruh českých divadelníkov, režisérov, dramaturgov, hercov, dirigentov atď., ktorí pôsobili v Slovenskom národnom divadle v Bratislave od jeho založenia v roku 1920 (Milan Svoboda, Josef Hurt, Bedřich Jeřábek, Vladimír Šimáček, Oskar Nedbal, Karel Nedbal atď.).¹⁵ Hlavným predmetom nášho záujmu je však vysokoškolská inteligencia spätá s vytváraním nového univerzitného centra v Bratislave. Pre

14 JIRÁSEK, Josef: *Slovensko na rozcestí 1918–1939*. Brno 1947, s. 12.

15 PAŠUTHOVÁ, Zdenka: Činoherné divadlo v rokoch 1920–1932. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava 2018, s. 133–189.

danú skupinu poskytovala vzdialenosť od už obsadeného pražského centra možnosť určitého metodologického experimentovania a aj väčšiu šancu na získanie habilitácií a profesorských stolíc. Časť tejto skupiny sa snažila dokonca „splynúť“ aj so slovenským prostredím, ale proces integrácie narušili mníchovské udalosti v roku 1938 a druhá svetová vojna. V do určitej miery idealizovanej a parodicky vyhrotenej polohe zachytil typ českého stredoškolského profesora na Slovensku český humoristický spisovateľ Jaroslav Žák (1906–1960), ktorý využil svoju niekoľkoročnú vlastnú skúsenosť z reálneho gymnázia v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde v septembri 1935 získal definitívnu profesúru. Vo svojej próze *Študáci a kantoři* (1937) uviedol ako zvláštny typ „kantorskej duše“ idealistického češtinára vyučujúceho na slovenskej strednej škole, ktorý si ako nadšenec v krátkom čase osvojil slovenčinu, a preto emotívnym pestovaním citu pre všetko slovenské prakticky naplňal ideály československej vzájomnosti.

3. Početne najmenšiu, ale nemenej vplyvnú skupinu predstavovali zbohatlíci a špekulujúci obchodníci, ktorí videli v nerozvinutosti slovenského trhu možnosť rýchleho zbohatnutia, čím podporovali šedú ekonomiku, čierny obchod. Ich protektorské praktiky, veľakrát na hrane zákonnosti, vyvolávali u slovenského obyvateľstva podráždenie až odpor k českej nadradenosti a ziskuchtivosti, ktorá je v rozpore s kresťanskou morálkou. Táto skupina vzbudzovala na Slovensku negatívnu pozornosť, pretože už v auguste 1919 Šrobár upozorňoval na to, že „*síly úřednické [...] z Čech, jsou méněcenné a dopouštějí se zde různých přestupků [...] mnoho Čechů [...] myslí, že zde mohou kořistit. Tento názor se musí změnit*“.¹⁶ Nešlo tu iba o materiálne výhody – českí úradníci a pedagógovia pôsobiaci na Slovensku dostávali okrem riadneho platu „odlučné“ údaje preto, že museli udržiavať dve domácnosti –, ale aj o tradičnú necitlivosť voči slovenským náboženským pomerom, ktoré sa odrážali v českej politickej stratégii voči Slovákom – hlasistická evanjelická komunita zastávala vplyvné funkcie, kým slovenskí katolíci boli vylučovaní „*z veřejné služby i z počítku slávy*“.¹⁷ Treba však dať Šrobárovi za pravdu, že „*Česi sami nezpůsobili rozpor, nýbrž jej svým příchodem toliko zkomplikovali [...], že se toho lekali i slovenští evangelíci*“.¹⁸ Tieto praktiky prirodzene viedli aj k politickej podpore autonomistických tendencií, k rozmachu nacionalistického cítenia podporovaného v tridsiatych rokoch najmä Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Môžeme uviesť napr. štvordielny román Martina Rázusa (1888–1937) *Svety* (1929), ktorý síce vítal príchod českej inteligencie, konkrétne legionárov na Slovensko, zároveň však videl české postavy aj protikladne, ako karieristov a bezbožných ateistov, steles-

16 Citované podľa PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu 1918–1923*. Praha 1998, s. 191.

17 Tamže.

18 Tamže.

ňujúcich bezcharakternosť a ľahostajnosť k potrebám obyčajného slovenského človeka.

Slovenská veda bola do roku 1918 najmä záležitosťou jednotlivcov, ale vznikom Univerzity Komenského získala pevný organizačný základ a systémový charakter. Vysokoškolská forma vzdelanosti urýchlila inštitucionálnu, odborovú i personálnu koncentráciu základného a aplikovaného výskumu, na ktorom sa podieľala prevažne česká inteligencia. Prví profesori boli priamo „vychovaní“, resp. explicitne ovplyvnení českým prostredím, resp. pozitivistickou metodológiou odpovedajúcou liberalistickému cíteniu meštianskych vrstiev, ktoré už od prelomu 19. a 20. storočia videli na Slovensku priestor pre investovanie a vývoz českého kapitálu.¹⁹ Bratislavská univerzita mala, ako napísal jej popredný predstaviteľ, český literárny historik Albert Pražák, v tomto procese zohrať kľúčovú úlohu: „*Sjednocení československého národa [...] musí vyjítí především z bratislavské univerzity [...]. Tento úkol připadl jí podstatně.*“²⁰

Česká humanitne orientovaná inteligencia sa najviac uplatnila v rámci Filozofickej fakulty UK. Slovenským historikom netreba pripomínať napr. osobnosť Václava Chaloupeckého, ktorý v duchu čechoslovakizmu zostal presvedčený o tom, že Slovensko kultúrne vždy tvorilo jednotný celok s českým prostredím. Chaloupecký (ktorý si vzal za ženu Slovenku Ľudmilu Groeblovú, prvú členku pražského študentského spolku Detvan) vnímal svoju úlohu mimo pražské centrum ako určité poslanie, za ktoré sa musí aktívne bojovať. Ale sklamanie z malicherných pomerov a provinčnosti sa premietli aj do úvahy, či nová univerzita vôbec mala vzniknúť, pretože výchova nových, vysokoškolsky vzdelaných kádrov prebieha ťažko a pomaly. A samotní Slováci nevnímali univerzitu ako vlastnú, ale ako výraz českého protektorstva. „*Slováci [...] pocítují trpce, že na řízení univerzity, na obsazování stolic, nemají vůbec vlivu a odtud to zklamání [...].*“²¹ Práve historik Chaloupecký sa aj napriek svojmu príbuzenskému vzťahu stal ako zástupný symbol bratislavskej univerzity podľa spomínania Josefa Jiráska najväčším predmetom útokov slovenských autonomistov, a to aj napr. pre svoj článok *Tisícročná poroba*.²² V ňom tvrdil, že Slovensko žilo aj po páde Veľkej Moravy samostatným životom, ale oddelene od západnej civilizácie. Jirásek odhalil vo svojich spomienkach na bratislavskú univerzitu ťažisko

19 Porov. viac k česko-slovenským vzťahom ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nezájmosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra 2009.

20 PRAŽÁK, Albert: Desátý rok university Komenského, in: *Národní politika*, 1. 1. 1929, s. 6.

21 BLÜML, Josef – JIROUŠEK, Bohumil: Historik Václav Chaloupecký a Slovensko. In: *Aktuální slovakistika. Brněnské texty k slovakistice VII.* Eds. Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš. Brno 2004, s. 9.

22 CHALOUPECKÝ, Václav: Tisícročná poroba, in: *Průdy*, roč. 8, č. 6, 1924.

vedeckého sporu pri hodnotení najstarších slovenských dejín. Na druhej strane však aj jemu prekážali výroky o „*bastardní kultuře*“ alebo o slovenčine ako „*zvláštním jazyku*“.²³ Podľa neho poskytol Chaloupecký zámienku pre všetkých Slovákov, „*jak napadati Čechy, české úředníky, českou inteligenci na Slovensku*“.²⁴ Jirásek uviedol aj druhú problematickú záležitosť – pri kladení základného kameňa akademického domu v Bratislave v roku 1927 bola pamätná listina umiestnená do stavby napísaná po česky, t. j. podľa ústavy uznávaným variantom „*řeči československé*“. Chaloupecký sa zastal českého jazyka a v polemike s rozhorčeným účastníkom a jedným z rečníkov na slávnosti, literárnym historikom Štefanom Krčmériom napísal: „[...] *dokud Slovensko přijímá naše služby a naši českou práci, musí přijímati i náš český jazyk*.“²⁵

Starší českí profesori reagovali na bezprostredný prejav Štefana Krčmériho urazeným odchodom, ale môžeme uviesť, že okrem rôznych zástupcov viacerých odborov rozvíjajúcich sa v pozitivistickom duchu humanitnej vedy v slovenskom kontexte sa tu zároveň formovala silná mladšia vedecká generácia. Z nej môžeme uviesť napr. českého slavistu a komparatistu Franka Wollmana (1888–1969), ktorý svojimi životnými osudmi i vedeckým záujmom zostal vždy úzko spätý so Slovenskom. Patril k mladej českej inteligencii, ktorá sa po roku 1918 zapojila nielen do vedeckého, ale aj do umeleckého slovenského života. Veľakrát sa zabúda na špecifickú črtu jeho osobnosti – jeho osobný, vnútorný súboj medzi vedou a umením, ktoré sa u neho neustále prelínali, a okrem vedeckej dráhy sú jeho začiatky ako dramatického autora späté so začiatkami Slovenského národného divadla v Bratislave. Wollman patril aj k zakladateľom Umeleckej besedy slovenskej, o ktorej Dušan Jurkovič napísal v liste T. G. Masarykovi v roku 1925: „*Umelecká beseda založená bola s účelom spájať umelcov slovenských a českých v jeden šík, a tak utužovať myšlienku československú*.“²⁶ Ako mladý stredoškolský profesor odišiel do „východnej časti“ republiky pomáhať „mladšiemu bratovi“, a to najmä z iniciatívy svojich pražských učiteľov, literárneho historika Jaroslava Vlčka a slavistu Jiřího Polívku, ktorí v svojom žiakovi rozpoznali predpoklady k vedeckej práci. Patril medzi tých, ktorí prichádzali v rámci politiky nového československého štátu budovať vedeckú a organizačnú štruktúru Univerzity Komenského. Okrem pomoci pri formovaní domácej inteligencie tu však svoju úlohu zohrali aj subjektívne príčiny – mož-

23 JIRÁSEK, Josef: *Slovensko na rozcestí 1918–1947*. Brno 1947, s. 66–67.

24 Tamže, s. 68.

25 Citované podľa JIRÁSEK, Josef: *Slovensko na rozcestí 1918–1947*. Brno 1947, s. 70.

26 Dušan Jurkovič v liste T. G. Masarykovi z 13. 2. 1925. In: *Korespondence. T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé (1918–1937)*. Eds. Rychlík, Jan – Vašek, Richard – Lacko, Miroslav. Praha 2019, s. 260.

nosť rýchlejšieho profesionálneho postupu v rade odborov, ktorých katedry boli na pražskej univerzite už obsadené staršou generáciou. Vznik dvoch univerzít – v Brne a v Bratislave – tak otvoril väčší priestor pre mladých vedcov, ktorí prichádzali do nového prostredia aj pre možnosť získania habilitácie a profesúry.²⁷

Wollman videl ako začínajúci bádateľ vo vzniku Univerzity Komenského kariérnu možnosť, ktorá by bola v pražskom prostredí – obsadenom staršími kolegami – pomerne zložitá. Pôvodné nadšenie podieľať sa na budovaní svojho odboru, publikačne sa presadiť, a tým sa aj existenčne zaistiť narážalo v konfrontácii s každodennou realitou na problémy. Chýbalo totiž materiálne zázemie, pražské centrum obmedzovalo financie, neboli študenti a aj formovanie pedagogického zboru, ktorý v porovnaní s kamennou univerzitou v Prahe iba čakal na habilitácie a inaugurácie, prebiehalo s časovým odstupom. Wollmanova doteraz celkovo nespracovaná korešpondencia poskytuje zaujímavý pohľad českého intelektuála na bratislavské univerzitné prostredie.²⁸ Práve listy sú autentickým a bezprostrednejším záznamom dobovej spoločenskej atmosféry, ako napríklad štylizované pamäti alebo s odstupom času napísané spomienky. Veľakrát v nich nachádzame „skutočné“ názory autora, ktoré by vo verejnej komunikácii podliehali väčšej cenzúre. Navyše, na rozdiel od spisovateľov, u vedcov ide o formu sebaujedenia, ktoré v podstate nepočítalo s budúcim publikovaním. Z osobnej korešpondencie je zrejmé, že mladý bádateľ po príchode do Bratislavy prežíval určité sklamanie a jeho očakávania sa nenaplnili. Mesto ho sklamalo svojou „provinčnosťou“ a „malomestskou“ atmosférou, kde sa presadzovalo „*maďarónství Slováků v nejvyšších úřadech a na pozadí toho všeho ubohost exponovaných Čechů*“.²⁹ Svoje pôsobenie však chápal ako určitú misiu a svojej kolegyni z univerzity, prekladateľke a filologičke J. Huškovej-Flajšhansovej napísal: „*My Češi na Slovensku povinni jsme přinášeti oběti ideálnímu českoslovenství, pro něž pracujeme, neb máme pracovati. Věci osobní mají býti vzdáleny pracovníkům, již mají býti vzorem pro jiné*“.³⁰ Spočiatku Wollman získal iba postavenie suplenta na slovenských stredných školách, pretože Univerzita Komenského nemala vo svojich začiatkoch dostatočný počet poslucháčov a za-

27 Porov. viac ZELENKOVÁ, Anna: Frank Wollman a Slovensko (Vedecká a kultúrna osobnosť česko-slovenského kontextu). In: ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra 2006, s. 261–308.

28 Autorka tejto štúdie pripravuje korešpondenciu Franka Wollmana k publikovaniu.

29 Frank Wollman v liste Jiřímu Polívkovi z 6. 3. 1920, uložené v LA PNP v Prahe, fond Jiří Polívka.

30 Frank Wollman v liste Jindře Huškovej-Flajšhansovej z 24. 8. 1924, ktorý je uložený v LA SNK v Martine, č. sign. 159 I 28.

loženie jednotlivých fakúlt sa stále odkladalo pre personálne a administratívne problémy: „*Filozofická fakulta dosud ani nezačala žíti. Není posluchačů, jsou vlastně jen hosté, a to, že profesori dělí se o 5 posluchačů, z nichž 3 jsou neinkribovaní a 4 Češi [...]* Velkou chybou je, že profesori nebydlí v Bratislavě a nevytvářejí si posluchačstva přímým osobním vlivem. Můžeme-li my již na čtvrtý rok pracovati za podmínek daleko svízelnějších (nikdo nám nenabídl ani teplých internátů, ani volných jízď do Prahy), měli by přinést aspoň něco obětí, již jsou za to placeni a dostávají subvence na zařízení. Tak na nás padá zase vše a zařizujeme – pro jiné [...] pracuji jen z osobních vnitřních popudů, nehnán prostředím, se stálými finančními ztrátami, s nasazováním nocí i zdraví, šířán vnitřními spory, unavován nejnudnějším školským zaměstnáním [...]“.³¹ Wollmanovi sa nepodaril pokus o vytvorenie umeleckej a vedeckej revue, ale nevzdal sa nádeje, že s otvorením Filozofickej fakulty UK v Bratislave „*podaří se několika lidem čistých rukou a srdcí vybavit slovenský a český živel z pout zlatého kovu a duchovní neplodné lenosti*“.³² Z tohto pohľadu je zaujímavý aj jeho esejistický článok z roku 1919 s názvom *Z Bratislavy do Prahy*, kde prejavil svoj postoj ku Slovensku, ale vyjadril sa aj k českému „videniu“ tohto „maďarizovaného východu“ Československa. To v súvislosti s pražským centralizmom odrážalo nepochopenie daného vzťahu. Novo sa vytvárajúca československá štátnosť musí byť podľa autora založená nielen na politickom a ekonomickom zblížovaní, ale najmä na kultúrnom spojení, ktoré bude rešpektovať slovenskú osobitosť. Slovensko sa nemalo stať pre Prahu „frázou“, a preto by sa vláda nemala starať o nové územie úradníckymi dekrétmi, ale kultúrnymi činmi. Kritizoval nezáujem Čechov a Prahy budovať novú slovenskú kultúru, a to najmä v oblasti divadla, ktoré ovládli českí divadelníci.³³ Wollmanova kritika na českú kultúrnu politiku realizovanú na Slovensku tu zaznela už jeden rok po vzniku samostatného Československa. Mladý český intelektuál emotívne reflektoval rozdiely (a to aj napriek spoločnému etnicko-jazykovému základu) medzi Čechmi a Slovákmi, ktorí majú „*smysl pro velikost, nové, přímočaré, nednešní*“, a preto sú „*osobnostmi*“.³⁴ Slováci vraj boli po tisícročie formovaní uhorskou kultúrou, a preto sa odlišujú od Čechov najmä „*duševní náladou*“. Maďarský vplyv však nie je možné vykladať iba negatívne, pretože táto kultúra „*živila svou osobitostí*

31 Frank Wollman v liste Jiřímu Polívkovi z 15. 6. 1922, ktorý je uložený v LA PNP v Prahe, fond Jiří Polívka.

32 Frank Wollman v liste Jiřímu Polívkovi z 25. 11. 1920, ktorý je uložený tamže.

33 Porov. ZELENKOVÁ, Anna: Hry Franka Wollmana na scéně Slovenského národního divadla v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: *Slovenské divadlo*, 2020, roč. 68, č. 4, s. 297–309.

34 VLNOVSKÝ, Frank [= WOLLMAN, Frank]: *Z Bratislavy do Prahy*, in: *Veraikon*, roč. 6, č. 1, 1920, príloha Kněhyně zvěsti Moravy, Slezska a Slovenska, s. 9.

a vitalitou tuto základní vlastnost Slovákovu“.³⁵ Wollman teda ani tak nekritizuje údajné „maďarónstvo“ Slovákov, ale najmä české intelektuálne a umelecké nepochopenie, ktorého príčinou je nepoznanie skutočných slovenských pomerov: „Slovensko stalo se pro Prahu módou a frází. Pražskému žurnalistovi, literátovi, výtvarníkovi stačí návštěva rychlíkem na Slovensko, aby psal hlubokomyslné nesmysly“,³⁶ rozčuľoval sa autor nad povrchnými Čechmi.

O Wollmanovom subjektívnom vnímaní premenlivého postavenia českého intelektuála na Slovensku vypovedá aj korešpondencia s jeho učiteľom, slavistom Jiřím Polívkom, ktorá odrážala aj medzigeneračné vzťahy. Z nej je zrejmé bádateľovo úsilie o vedeckú, teda aj existenčnú istotu. Obsah a štylizácia sa v tejto súkromnej korešpondencii mení. Aj napriek osobnému zakotveniu na Slovensku (manželstvo s Annou Fajnorovou zo známej bratislavskej rodiny Fajnorovcov) Wollman pociťoval kultúrnu a vedeckú izoláciu. Väčšina českých pedagógov dostávala vysoké odlučné, ale predsa len chápala Bratislavu ako určitú provinciu, ako odrazový mostík pre neskoršiu kariéru v Prahe. Preto viacero z nich z Prahy či iných českých a moravských miest do Bratislavy iba dochádzalo.³⁷ To spôsobilo menšiu spätosť so slovenským prostredím a komunikačnú izolovanosť aj medzi českými profesormi navzájom, ktorí kvôli dochádzaniu nemali okrem výučby čas na pravidelné osobné kontakty a diskusie, t. j. celkovo nedostatočný priestor na vytvorenie toho, čo dnes sociologicky charakterizujeme ako univerzitné ovzdušie formujúce špecifický obraz každej vysokej školy.³⁸ Táto skutočnosť sa prejavovala vo Wollmanových neustálych sťažnostiach na nedostatok financií a kvalifikovaných spolupracovníkov, na materiálnu vybavenosť laboratórií, učební či na nedostatok po slovensky napísanej odbornej literatúry, ale aj na nedostatočné budovanie univerzitetnej infraštruktúry, napr. knižníc, internátov atď.

Už v polovici dvadsiatyh rokov znamenal rastúci počet študentov Univerzity Komenského aj rastúci počet domácej inteligencie, ktorá sa postupne uplatňovala v štátnych úradoch, zakladala rôzne spolky a stavovské či korporátne organizácie celorepublikového významu. Formovala sa teda mladá slovenská generácia, ktorá výrazne vstupovala do politického a kultúrneho vývoja Slovenska v rámci Československej republiky.³⁹ Z tejto novej situácie ťažila na-

35 Tamže.

36 Tamže, s. 10.

37 Porov. MLYNÁRIK, Ján: *Českí profesori na Slovensku I. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919–1949*. Praha 1994.

38 ŽIGO, Pavol: *Facultas philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis 1921–1996*. Bratislava 1996.

39 NOVÁK, Jozef – SOPUŠKOVÁ, Alžbeta: *Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*. Martin 1987, s. 8.

pr. autonomistická Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá demagogicky a nekriticky upozorňovala na univerzitné nedostatky a na česko-slovenský nepomer vo verejnej správe.⁴⁰ Jej ústredný orgán, politický denník *Slovák* dlhodobo kritizoval personálne obsadenie katedier na bratislavskej univerzite, ktoré využíval nielen ku spochybňovaniu čechoslovakizmu, ale aj celkovej politiky československého štátu. Tieto noviny tendenčne kvalifikovali profesorský zbor filozofickej fakulty ako „všelijako posliepaný“, kde prednášajú „ľudia menej kvalifikovaní, alebo kvalifikovaní na celkom iný odbor“.⁴¹ Na fakulte vraj pôsobia predovšetkým tí, „ktorí všetko, čo je slovenské, nenávidia a zosmiešňujú“.⁴² Filozofická fakulta tu bola hodnotená ako antislovenská inštitúcia, ktorá pod rúškom vedeckej objektívnosti infiltruje na Slovensku ľavicovú „židobolševickú“ propagandu.⁴³ Napr. nástup etnológa, „akéhosi Bogatyreva“, údajne ruského žida a bolševika, na katedru národopisu na filozofickú fakultu noviny komentovali ako príchod nežiaduceho cudzinca, „ktorý nášmu človeku uberá kus lepšieho chleba“ takisto ako „český snobistický komunista, prof. Mukařovský“.⁴⁴ Aj napriek tomuto negatívne hodnoteniu denníka *Slovák* sa však filozofická fakulta už od konca dvadsiatych rokov postupne a nenásilne „slovakizovala“. Od prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov nastupovali mladí slovenskí študenti ako začínajúci odborníci na katedry jednotlivých fakúlt a snažili sa o habilitácie či profesúry. V tomto prípade je príznačná humorná epizóda zachytená v memoároch *Politika a revoluce* (2004), v ktorej Pražák spomína na to, že ho vtedajší minister unifikácie Vladimír Fajnor žiadal o to, aby podporoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského habilitácie iba tých slovenských kandidátov, ktorí cítia skutočne „československý“, t. j. aby Pražák „prežehliť“ nových uchádzačov tak ako pápež budúcich kardinálov, ktorí sľubujú vernosť Vatikánu.⁴⁵ Bolo zrejmé, že už od začiatku tridsiatych rokov sa aktivity mladej slovenskej inteligencie, najmä nastupujúcej generácie historikov v čele s Danieľom Rapantom, dostávali do kontrastu s oficiálnou čechoslovakistickou ideoló-

40 O Hlinkovej autonomistickej politike podrobne informuje monografia HOLEC, Roman: *Hlinka. Otec národa?* Bratislava 2019.

41 K.: Aká buňka to prichodí na bratislavskú filozofickú fakultu? Člen sovietskej misie pozvaný na katedru národopisu v Bratislave. Naši dobrí národopisci obídení, in: *Slovák*, 27. 3. 1936, s. 3.

42 Tamže.

43 Vychádzame zo svojej štúdie ZELENKOVÁ, Anna: Česko-slovaški kontekst pri nastajanju Univerze Komenskega v Bratislavi. In: *O poslanstvu humanistike in družboslovja. Ob stoletnici Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani*. Eds. Mahnič, Katja – Pihler Ciglič, Barbara. Ljubljana 2021, s. 183–197.

44 Tamže.

45 PRAŽÁK, Albert: *Politika a revoluce. Paměti*. Eds. Zelenka, Miloš – Kokoška, Stanislav. Praha 2004, s. 37.

giou. Jan Rychlík v analýze personálneho českého zastúpenia na Slovensku tvrdí, že už v roku 1921 Česi svojím počtom v štátnych a verejných službách „*tvořili v každém případě jasnou menšinu*“;⁴⁶ ale „*výsledky jejich činnosti, zejména na poli školském a kulturním [...] byly přitom tak rozsáhlé, [...] že byly dokonce i v letech slovenského ľudáckého státu uznávány*“.⁴⁷ Ale aj napriek tomu sa do roku 1939 nepodarilo konštituovať „*československý národní příběh*“.⁴⁸ Po mníchovskom diktáte v septembri 1938 a najmä po vzniku slovenského štátu v marci 1939 sa rozhodnutím novej slovenskej vlády profesori českej národnosti a ďalší českí zamestnanci museli do 30. júna toho roku povinne vrátiť do protektorátu.⁴⁹

V marci 1939 sa rektor premenovanej Slovenskej univerzity Vojtech (Bela) Tuka snažil nahradiť českých pedagógov za Slovákov, a to aj bez ohľadu na ich kvalifikáciu. Laco Novomeský (pod pseudonymom Pavel Havran) vyslovil v časopise *Elán* obavu, aby nová univerzita nebola iba „slovenská“, ale najmä „vedecká“ so zachovanou výskumnou autonómiou, pretože „*univerzity mají byť mozgom i svědomím národa*“ a „*tejto úlohe môžu s úspěchem dostát len vtedy, keď budou slobodné*“.⁵⁰ Aj keď v roku 1939 česká inteligencia prakticky vymizla nielen z univerzitného prostredia, ale aj zo slovenského kontextu (okrem výnimiek, ktoré sa nedali odborne nahradiť), jej duchovná stopa nezmizla.

46 RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012, s. 99.

47 Tamže.

48 Tamže, s. 109.

49 Porov. BYSTRICKÝ, Valerián: Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. In: *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 596–611.

50 HAVRAN, Pavel [= NOVOMESKÝ, Laco]: Problémy slovenskej univerzity, in: *Elán*, roč. 9, č. 5–6, 1939, s. 5–6.

STUDIE

**Česko-slovenské vzťahy
na poli knižnej kultúry (1918–1939)**

MONIKA KAPRÁLIKOVÁ

Czech-Slovak relations in the field of book culture (1918–1939)

The paper offers a probe into a specific topic that has not yet been much discussed in the context of relations between Czechs and Slovaks, namely their cooperation in the field of book culture during and immediately after the end of the First Czechoslovak Republic. Using available archival and library sources, it provides information on the three most important Czech publishing projects in terms of their influence on the development of Slovak literature. On the one hand these projects took advantage of the new political context and the Slovak book market, which was undergoing a transformation, on the other hand, they also created the conditions for original artistic creation and translation and even successfully promoted Slovak authors abroad.

The paper selected publishers who published Slovak literature in its original versions and omits a set of Slovak textbooks, dictionaries, anthologies and other printed materials that were intended to help in the organisation of the new state and that dominated the period discussed in terms of volume. It examines and evaluates the Slovak production of three Prague publishing houses: L. Mazáč, Melantrich and Družstevní práce.

Keywords: Czech-Slovak cooperation, book culture, Slovak literature, Czech publishers, L. Mazáč, Melantrich, Družstevní práce

Na začiatok je dobré si položiť otázku, prečo je v kontexte témy česko-slovenských a slovensko-českých vzťahov v rokoch 1918–1939 dôležité zaoberať sa knižnou kultúrou a českými nakladateľmi slovenskej literatúry zvlášť. Spolupráca na knižnom poli existovala už pred rokom 1918 a aj vtedy, hoci vzácne,

zahŕňala české vydania slovenských diel v pôvodine. Po založení nového štátu sa však zásadne zmenila početnosť a žánrová pestrosť slovacík a prehĺbila sa úloha, ktorú českí nakladatelia v slovenskom prostredí zohrali. A práve na ich nedocenenú, formatívnu úlohu v kontexte rozvoja slovenskej medzivojnovnej literatúry by sme radi v našom príspevku upozornili.

Aj napriek relatívnej časovej blízkosti témy, bádateľ narazí na niekoľko drobných heuristických výziev. Skúmanie mu sťažujú nekompletnosť a fragmentovaná povaha nakladateľských archívov a nekompletnosť knižných sérií v akvizíciách obidvoch národných knižníc. Ak sa nechce spoliehať len na súpisy vydaných kníh, nevyhnutnou cestou je vlastná zberateľská činnosť a spolupráca so zberateľmi. Mnohé informácie uvedené v príspevku vzišli práve z takejto spolupráce. Dopĺňali sme ich údajmi zo zbierok Knihovny Památníku národného písomníctva (PNP), dobovou tlačou a príležitostne aj s memoárovou literatúrou. Príspevok nadväzuje tiež na publikácie Anny Zelenkovej a Milana Pokorného, ktorí spracovali a komentovali špeciálnu bibliografickú databázu slovacík vydaných v Čechách v rokoch 1900 až 1925¹, a na predchádzajúci výskum autorky. Ďalšími zdrojmi boli osobné a nakladateľské fondy uložené v Literárnom archíve PNP, v Archíve Knihovny Národného muzea v Prahe, v Slovenskom národnom archíve v Bratislave a v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Tradícia versus nové výzvy

Vydanie pôvodných diel v slovenčine v Čechách a na Morave bolo až do založenia spoločného štátu ojedinelým javom. Slovenskí autori a slovacíka sa síce v českých nakladateľstvách objavovali aj pred rokom 1918, tieto publikácie však boli primárne určené pre domáci trh, a až na niekoľko vydaní slovenskej poézie v origináli vychádzali v bibličtine, v slovakizovanej češtine alebo boli do češtiny preložené.

Obrodenecká nakladateľská činnosť bola úzko naviazaná na potreby národného hnutia a ako taká kopírovala vývoj vo vzájomných česko-slovenských

1 ZELENKOVÁ, Anna – POKORNÝ, Milan: Recepčia knižných slovacík a slovenská literatúra v českých nakladateľstvách v období 1900–1925. In: *Západoslovenské literatury v českém prostředí ve 20. století*. Praha 2004, s. 223–265. Tiež ZELENKOVÁ, Anna – POKORNÝ, Milan: Recepčia knižných slovacík v českom kontexte 1900–1918. In: *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech. (Meziliterárnost a areál)*. Eds. Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš. Brno 2003, s. 9–21 a ZELENKOVÁ, Anna – POKORNÝ, Milan – POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKÁ, Miloš (eds.): *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět*. Brno 2004, s. 123–134.

vzťahoch. Aj tu snahy o spoluprácu utlmil proces štandardizácie slovenského jazyka a s výnimkou vydání prác Boženy Němcovej sa slovenská tematika vracia do českých nakladateľstiev až po neúspešnom rakúsko-českom vyrovnaní a pod vplyvom aktivít českých slovákofilov, Jaroslava Vlčka a činnosti Československej jednoty. Slovenské texty sa objavujú ako súčasť antológií ľudovej slovesnosti, školských čítaniek, formou cestopisov a v hojnom počte aj v edíciách rozprávok a reedíciách Němcovej prác.² Pomerovo menej prítomná je však slovenská pôvodná tvorba, čo je podmienené najmä ekonomickými ohľadmi a malým záujmom českých kníhkupcov. Nakladatelia siahajú po reedíciách overených diel a vyhýbajú sa málo známym alebo začínajúcim autorom. Z hľadiska literárno-historického sa len výnimočne púšťajú do prvých vydání³ a ich prezentácia slovenskej literatúry je na rozdiel od poľskej či ruskej len príležitostná a nesystematická.

Najvydávanejším dielom v Čechách a na Morave na začiatku 20. storočia je básnická skladba *Slávy dcéra* Jána Kollára, ktorý je zároveň aj najvydávanejším slovenským autorom. Nasledujú Martin Kukučín, Ferdinand Dúbravský, Jozef Gregor-Tajovský a Svetozár Hurban-Vajanský.⁴ Pre vyššie zmienenú finančnú rizikovosť vydání vychádzajú slovenskí autori najmä vo veľkých nakladateľských domoch, ktoré v prípade neúspechu vedia lepšie znášať možnú stratu. Českým vydavateľom s najväčším množstvom vydaných slovenských kníh je do vzniku ČSR nakladateľský dom Otto, v menšom rozsahu nájdeme slovaciká tiež u Vilímka, Bačkovského, Laichtera, Topiča, Šolca a Plačka.

Situáciu zásadne zmení vznik spoločného štátu, ktorý prinesie nielen podmienky, ale aj politickú objednávku na podporu takejto spolupráce. Aktívnu knižnú výmenu však komplikuje pretrvávajúca duálnosť legálneho systému, ktorý kopíroval niekdajšie pred- a zalitavské delenie monarchie, čo sa vo sfére knižného podnikania najviac premietalo v živnostensko-právnej sfére. Kým na českom území po vzniku republiky zostal v platnosti rakúsky živnostenský poriadok, na Slovensku platila uhorská úprava z roku 1884. V snahe zjednotiť systém pri zachovaní niektorých slovenských špecifik recipovaných uhorskou právnou úpravou mal situáciu riešiť špeciálny právny predpis, ktorý by „rozšíril na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi pôsobnosť ustanovenia rakúskeho živ-

2 ZELENKOVÁ, Anna – POKORNÝ, Milan: *Recepcia knižných slovacík a slovenská literatúra v českých nakladateľstvách v období 1900–1925*, s. 13.

3 Výnimku predstavujú *Básne biblické* P. O. Hviezdoslava, *Slovenské obrázky* J. Gregora-Tajovského a *Obraz Jurigov* F. Dúbravského. Z literárno-historického pohľadu sú dôležité zborníky *Slovenská čítanka* a *Sborník slovenskej mládeže*. Podľa ZELENKOVÁ, Anna – POKORNÝ, Milan: *Recepcia knižných slovacík a slovenská literatúra v českých nakladateľstvách v období 1900–1925*, s. 15.

4 Tamže.

nostenského poriadku v poslednej textácii r. 1907, čiastočne upravenú.⁵ 10. októbra 1924 Národné zhromaždenie československej republiky schválí Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ani jeho prijatím sa však duálnosť situácie úplne nevyriešila. Kým napríklad v Čechách a na Morave zriadenie tlačiarne, nakladateľskej aj kníhkupeckej živnosti podliehalo koncesii a schváleniu stavovskou organizáciou, ktorá vystupovala ako garant odbornej kvalifikácie žiadateľa, na Slovensku zákon koncesoval len „*mechanické alebo chemické rozmnožovanie literárnych a umeleckých výrobkov*“,⁶ teda medi-, oceľo-, drevo- a kníhtlačiarske živnosti. Vydavateľstvá a kníhkupectvá zadefinoval ako slobodné živnosti a ich zriadenie stačilo oznámiť s predložením dokladu o zaplatení inkorporačnej dane príslušným úradom.⁷ V praxi to znamenalo, že sa obchod s knihami stal prístupný aj osobám bez kvalifikácie – papiernikom, knihárom či obchodníkom s rozličným tovarom – na čo začali obratom reagovať záujmové kruhy. A hoci kníhkupectvá a vydavateľstvá zo zákona nepodliehali garancii a spravovaniu stavovských orgánov, tie aj napriek tomu vznikli. Tým najdôležitejším z nich bol Sväz kníhkupcov a nakladateľov pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, ktorý vznikol po vzore českého Sväzu kníhkupcov a nakladateľov, založeného ešte v roku 1879. Ustanovujúce stretnutie slovenskej organizácie sa odohralo vo februári 1924 v Trenčianskych Tepliciach, kde sa z potreby organizácie stavovského života na Slovensku, prechádzajúceho veľkými národnostnými a majetkovými zmenami, stretli pražskí členovia spolku a vyše 30 slovenských aj podkarpatoruských delegátov. Vzniknutý slovenský Sväz fungoval ako pobočka českého spolku a stal sa tak prvou slovenskou stavovskou štruktúrou na tomto poli. „*Naši ojedinelí predprevratoví kníhkupci a nakladatelia akosi nemohli rozvinúť širšiu organizáciu, lebo kruté časy útlaku to nedovoľovali. Dnes už aj v tomto ohľade spravili sme značný pokrok kupredu*,“ komentoval udalosti v *Československom kníhkupcovi* mladý typograf Ján Horáček.⁸ Niekoľko týždňov na to sa český spolok premenoval na Zväz kníhkupcov a nakladateľov Československej republiky, ktorým už reflektoval novú situáciu a jeho Slovenskú sekciu viedol známy martinský vydavateľ Jozef Gašparík-Leštinský. Na počiatky spolupráce si po rokoch zaspomínal zapisovateľ sekcie Ján

5 VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém: *České právní dějiny*. Plzeň 2008, s. 489.

6 Živnostenský zákon pre Slovensko a Podkarpatskú Rus č. 259 z 10. 10. 1924, online in: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/3740/1/2/zakon-c-259-1924-sb-zivnostensky-zakon-pro-uzemi-slovenska-a-podkarpatske-rusi> (23. 6. 2022).

7 ROGULOVÁ, Jaroslava: Knihy a spoločnosť na medzivojnovom Slovensku. In: ROGULOVÁ, Jaroslava a kol.: *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti 1918–1938*. Bratislava 2009, s. 117.

8 HORÁČEK, Ján: *Krásy čierneho umenia*. Bratislava 1988, s. 118.

Ján Horáček ako faktor Slovenskej tlačiarne v Bratislave, 1920 (SNK – LA, Martin)

Horáček: „Spolupráca s pražskou centrálnou organizáciou bola vzorná. Pomáhali nám, kde bolo potrebné. Jej funkcionári nás radi navštevovali na Slovensku, zúčastňovali sa našich schôdzí a porád. Ale problémov bolo mnoho.“⁹

Jeden z hlavných problémov slovenského knižného trhu v prvých poprevratových rokoch predstavoval nedostatočný odbyť a nerozvinutá kníhkupecká sieť. Slovenský čitateľ si cestu ku knihe z ekonomických aj vzdelanostných príčin ešte len hľadal, pričom na Slovensku bolo v roku 1919 evidovaných len 15 kníhkupcov.¹⁰ Ako prirodzené sa javili nádeje, že by slovenské knihy mohli expandovať na český trh. Formálne tomu napomáhalo ustanovenie československého jazyka v jeho dvoch oficiálnych variantoch a tiež fakt, že české knihy sa v ponuke slovenských kníhkupectiev už objavovali. Ani nový politický kontext však nepodnietil záujem českých kníhkupcov a českí čitatelia zatiaľ neboli privyknutí slovenskú knihu vyhľadávať. Dôvodom bola najmä nedostatočná propagácia slovenských vydavateľov,¹¹ ktorí knižné novinky zvyčajne oznamo-

9 Tamže, s. 119.

10 *Kníhkupecký oznamovateľ*, roč. 27, č. 15, 1919. Podľa SIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK Jiří: *Knihy kupovati...* Praha 2015, s. 238.

11 Tradičné slovenské vydavateľstvá – Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine, Matica slovenská, nábožensky orientované spolky Tranoscius a Spolok Sv. Vojtecha či regionálni vydavatelia: senicko-trnavská Bežova kníhtlačiaren, myjavská tlačiarne a vydavateľstvo Daniel Pažický, banskobystrické nakladateľstvo Filip Machold a ďalšie. Z pomedzi novozaložených podnikov sa čoskoro výraznejšie vyprofilovali: Akademia – nakladateľstvo a rozširovanie

vali len v tlači. „Obyčajne sa celá propagácia nového diela obmedzí na to, že vydavateľstvo rozošle redakciám časopisov neúhladné, šablónovité, na stroji rozmnožené referáty, zostavené redaktorom alebo lektorom v poslednej chvíli, napochytne a bez akejkoľvek ambície,“ charakterizoval pomery na Slovensku Dobroslav Chrobák.¹² Hoci pripúšťal, že kvôli predprevratovým pomerom nemohli slovenskí vydavatelia nadviazať na predchádzajúcu obchodnícku tradíciu, vyčíta im diletantizmus a náhodnosť propagácie, za ktorú najviac pranieruje Maticu slovenskú. Pomalé prispôbovanie sa novým formám propagácie, reklamy a prezentácie kníh, ktoré sa už v českej časti republiky používali, vnímal aj Ján Smrek: „[Vydavatelia] Tlačili len čo najmenej kníh, oproti mladým autorom mali apriórnu nedôveru a ak niečo aj vydali, nechávali to ležať vo svojich skladoch, posypané naftalínom. Nevedeli alebo nechceli vedieť o modernom organizovaní predaja kníh, ktorého hlavnou podmienkou je – dobrá a systematická reklama.“¹³

Československý vydateľský a kníhkupecký trh však aj napriek špecifickým rozdielom slovenskej časti prekvital a najmä v prvom decéniu republiky nabral konjunktúrny charakter. V snahe zabudnúť na traumatické zážitky vojny sa kniha osvedčovala ako dostupný a vyhľadávaný prostriedok zábavy. S meniacou sa sústavou školstva sa menili staré rakúsko-uhorské učebnice a knihy sa dopĺňali aj do novozaložených verejných knižníc. Situácia viedla najmä v českej časti republiky k enormnému nárastu vydavateľstiev a keďže slovenskí nakladatelia nestíhali pokrývať rastúci domáci dopyt, príležitosť k expanzii smerom na východ začali čoskoro využívať české a moravské nakladateľstvá. Svoje pobočky v Bratislave otvorili veľké podniky ako Melantrich, Fr. Borový alebo Státní pedagogické nakladatelství. Ostatní umiestňovali svoju produkciu na slovenskom trhu cez kníhkupcov alebo, čo sa osvedčovalo najviac, prostredníctvom cestujúcich obchodných agentov. Veľkým stimulom a motiváciou na Slovensku boli tiež štátom dotované zákazky. České knihy tak síce vytlačili z knižníc nemecké a maďarské publikácie, dusili však už aj tak dosť nízky záujem o pôvodnú slovenskú tvorbu. Ak sa na knižnú produkciu pozrieme z pohľadu čísel, tak z celkovej československej produkcie v roku 1929 vznikalo v Čechách a na Morave

kníh a Bibliotheka v Bratislave či kníhtlačiareň a vydavateľstvo Urbánek a spol. v Trnave. Viac ROGULOVÁ, Jaroslava: *Knihy a spoločnosť na medzivojnovom Slovensku*, s. 119.

12 CHROBÁK, Dobroslav: Propagovanie a podporovanie slovenskej literárnej tvorby. In: *Cesta za umením*. Bratislava 1957, s. 173–174.

13 Slovenská národná knižnica – Literárny archív Martin (ďalej SNK-LA), f. Ján Čietek-Smrek, sign. 39 E 14, SMREK, Ján: Aký význam má Praha pre povznesenie slovenskej literatúry (rkp.).

až 74 percent.¹⁴ Celkom prirodzene preto rástli očakávania pomoci českej strany pri šírení a propagovaní slovenskej literatúry.

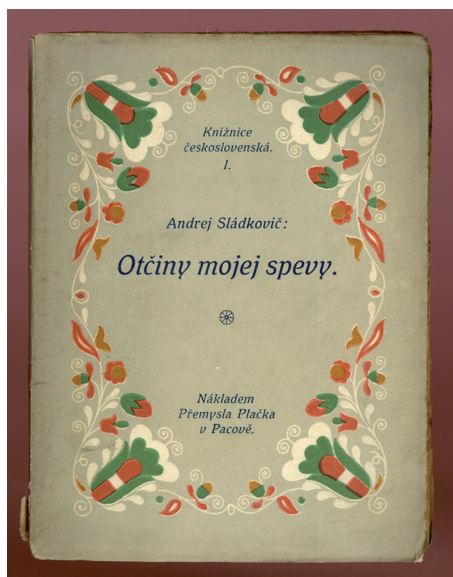
Vydávanie slovacík a výber titulov u českých a moravských nakladateľov však až do roku 1925 kopírovalo predchádzajúci vývoj a zostávalo nesystematické a roztrieštené. Z hľadiska žánrového spektra tu prevládali slovenské jazykové príručky, antológie, rôzne učebnice i slovníky, ktoré mali slúžiť pri organizácii nového štátu. Objavovali sa prehľadové publikácie približujúce slovenskú prírodu, ľudovú kultúru a dejiny, ako aj prvé výstupy českých odborníkov, ktorí prichádzali do novozaložených vedeckých a pedagogických inštitúcií. Najťažšiu cestu k čitateľovi si však naďalej nachádzala pôvodná slovenská tvorba. Prvý samostatný výbor slovenskej poézie *Hlas Tatry* vyšiel len pár mesiacov pred vznikom republiky v nakladateľstve Topič. Usporiadal ho literárny historik František Frýdecký a básnik Jaromír Borecký ho zaradil do básnickej edície *Hovory básníků*. Sám pritom komentoval dovtedajšie neľahké prenikanie slovenských básnikov k českým čitateľom, ktorému mala uvedená antológia pomôcť: „*Kěž antologie, třeba neveliká, vydána v době dějinně významné, přispěje svým burcujícím zvukem k duševnímu spojení obou básnických větví jednoho tak šumného a plodonosného štěpu.*“¹⁵

Prvý pokus o systematickejšie predstavenie slovenských autorov podnikol pacovský nakladateľ Přemysl Plaček, ktorý sa bezprostredne po vojne a po vzniku štátu pustil do vydávania slovenskej prózy a poézie v edícii *Knižnica československá* (1918–1919, 12 zv.). Druhým nakladateľským domom, ktorý bezprostredne po vojne vydával slovenskú tvorbu už v dvoch edíciách je František Bačkovský, resp. jeho syn Jindřich. Kým séria *Slovenské besedy* (1919–1920, 3 zv.) stihla predstaviť len tri publikácie P. Orságha Hviezdoslava, M. Kukučína a S. Hurbana-Vajanského, edícia nazvaná *Jindř. Bačkovského Československá národní četba* sa v takmer päťdesiatich zväzkoch snažila podať obraz domáceho písomníctva devätnásteho storočia, v rámci ktorej zahrnula necelú desiatku slovenských titulov. Aj napriek snahe obidvoch nakladateľstiev o ucelenejší pohľad na slovenskú literatúru zostával ich prehľad nekompletný a zameraný najmä na autorov 19. storočia.

Prvým českým nakladateľom, ktorý umožnil slovenskej literatúre snívať až rockefellerovský sen a upriamil na ňu systematický pohľad, bol pôvodne mladý, len 25-ročný podnikateľ s umeleckými predmetmi Leopold Mazáč. V rokoch 1925–1939 vydal v niekoľkých samostatných edíciách viac ako štyristo slovacík

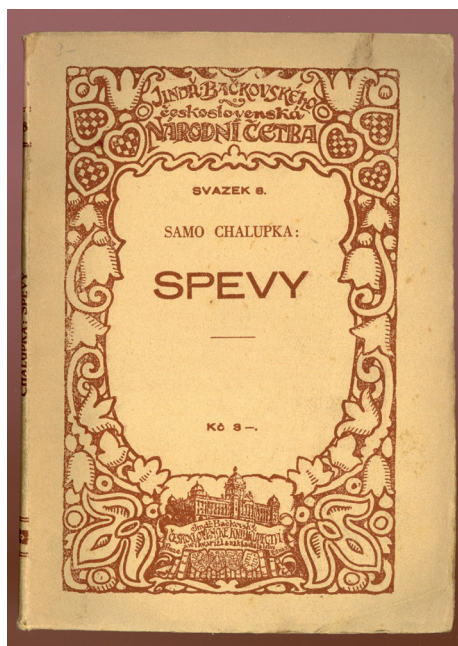
14 GOLUB, Ilja: *Kniha v době krise. Literární produkce Československé republiky 1929–1935*. Praha 1937, s. 42.

15 FRÝDECKÝ, František: *Hlas Tatry. Anthologie z básníků slovenských od Jána Hollého po dobu nejnovější*. Praha 1918, s. 124.

Výber z kníh Plačkovej slovenskej série
nazvanej príznačne dobe, v ktorej vznikla
Knižnice československá

a v polovici tridsiatych rokov otvoril v centre Prahy prvé Slovenské kníhkupectvo s Výstavnou sieňou Elánu a prednáškovou sálou. Od roku 1930 pridal aj v slovenčine redigovaný literárno-umelecký mesačník *Elán*, ktorý sa vďaka jeho hlavnému redaktorovi J. Smrekovi stal jedným z najdôležitejších slovenských kultúrnych časopisov vôbec.

Bačkovského slovenské tituly vydávané
v ediciách *Slovenské besedy* a *Jindř.*
Bačkovského Československá národní četba

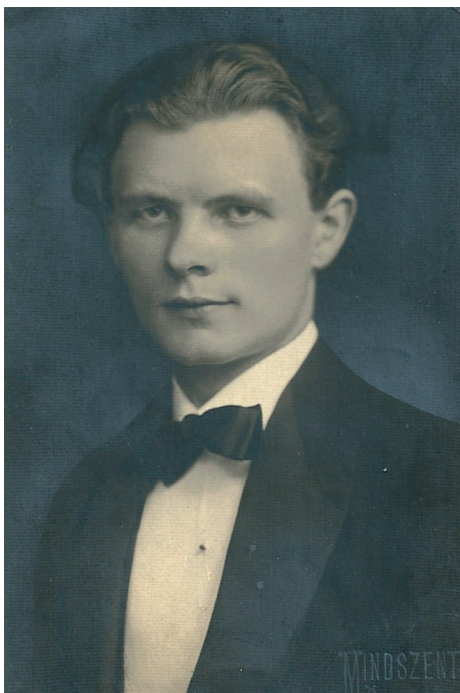
Od obchodníka k nakladateľovi

Leopold Mazáč bol mladý český obchodník s umeleckými predmetmi, ktorý tieto predmety zo začiatku ako obchodný cestujúci aj sám predával. K jeho prerodu na nakladateľa de facto dopomohla náhoda v podobe stretnutia s mladým slovenským študentom práv Michalom Zibrinom, ktoré sa stalo zásadným pre celé ďalšie Mazáčove smerovanie.¹⁶ Stretli sa v období jeho prvých obchodných úspechov a vďaka blízkemu vzťahu sestry Pavly so Zibrinom sa pravdepodobne bližšie zoznámil aj s fungovaním Svazu slovenského študentstva. Keď v roku 1924 už Zibrin zastával funkciu predsedu študentského zväzu, jeho členovia pomáhali mladému podnikateľovi s distribúciou umeleckých predmetov. Celkom prirodzene sa preto na jeseň toho istého roku, keď hľadali finančné krytie pre svoj plán vydať almanach, ktorý by do spolkovej pokladnice priniesol finančné prostriedky, aby mohli naplňať svoj cieľ – podporu nemajetných členov – obrátili na mladého podnikateľa. Almanach však Mazáč financoval anonymne, pretože jeho registrovaná veľkoobchodnícka živnosť mu nakladateľské podnikanie neumožňovala a spoluprácu na ňom oficiálne priznal až o osem rokov neskôr.¹⁷ Nezaprel však obchodného ducha a svoju finančnú podporu podmienil strategickým uvedením knihy na vianočný trh. Publikácia, formou nakoniec blízka antológiám, priniesla ukážky z tvorby a krátke medailóny o 31 autoroch a pod názvom *Sborník mladej slovenskej literatúry* vyšla na začiatku decembra 1924 v žižkovskej tlačiarňi Pragografia v náklade päťtisíc kusov. Jej editorom sa stal J. Smrek a o jej predaj sa postarali študenti vracajúci sa na Slovensko na vianočné prázdniny.

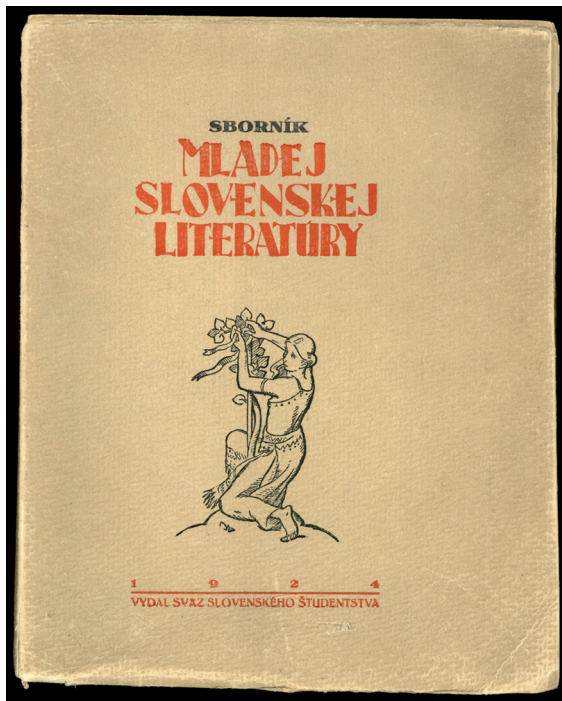
Dobré načasovanie a predaj priamo domov spôsobili, že už v marci 1925 Mazáč uviedol na trh druhé i tretie, luxusnejšie vydanie v koži. Neostalo však len pri tom. Finančný úspech zborníka, ktorého sa predalo celkovo 12 tisíc kusov, odhalil nové podnikateľské možnosti na Slovensku a Mazáč s talentom praktického obchodníka si to uvedomoval. Po diskusiách so zväzom a J. Smrekom o tom, že by úspešný zborník mohla nasledovať edícia, ktorá by postupne predstavovala jeho autorov individuálne, sa rozhodol požiadať o nakladateľskú koncesiu. „*Jmenovaný Sváz dal vlastně podnět k založení mého nakladatelství. (...) Spočátku nebyli ani sledovány cíle výdělečné, ale když se vidělo, že kniha jde*

16 Podrobne o vzniku nakladateľstva KAPRÁLIKOVÁ, Monika: Vydavateľské aktivity Leopolda Mazáča v oblasti slovenskej literatúry. In: *Kniha 2017. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin 2017, s. 258–278.

17 Aj to len na treťom vydaní, keď už disponoval vydavateľskou koncesiou. Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha (ďalej LA PNP), f. Svaz knihkupců a nakladatelů, sign. 1623, List L. Mazáča Svazu knihkupců a nakladatelů z 25. 1. 1933.

Leopold Mazáč (LA PNP, Praha)
a Ján Smrek (súkromný archív
rodiny) v čase ich prvého
stretnutia a obálka zborníka,
ktorý odštartoval ich štrnásťročnú
spoluprácu

na odbyt, byli založeny další slovenské sbírky,¹⁸ priznáva svoj pomer k zväzu v liste stavovskej organizácii neskôr Mazáč. Narazil však na prísne pravidlá pražského Grémia knihkupců a nakladatelů, které vystupovalo ako garant odbornej kvalifikácie a spochybnilo jeho zámer. „Nemůžeme se shostiti dojmu, že pan žadatel úmysl vydávání slovenských knih zdůrazňuje jen proto, aby důvody byly silnější a koncese spíše bylo dosaženo. Vždyť kvalifikace, kterou prokazuje k tomu nijak nedostačuje a odborné způsobilosti vůbec neprokazuje. Varujeme proto před rozmnožováním oprávnění ku živnosti nakladatelské, když není zde záruk její zdárného provozování ve vydávání věcí jen dobrých a doporučujeme zamítnutí žádosti p. L. Mazáče,¹⁹“ napísalo vo svojom stanovisku grémium. Vydavateľskú živnosť L. Mazáčovi však Magistrát hl. mesta Prahy 5. novembra 1925 predsa len vydal. V ovzduší novej štátnosti pravdepodobne zavážil práve zámer vydávať a pomôcť slovenskej knihe. O tri mesiace sa stal riadnym a činným členom Svazu nakladatelů a knihkupců a obratom požiadal aj o udelenie knihkupeckého oprávnenia, čo sa grémiu opäť nepozdávalo a na svojom rokovaní uznieslo neodporučiť jej udelenie: „Ve vědomí svého nedostatku odborné kvalifikace pokusil se p. Leopold Mazáč o získání koncese nakladatelské a když té získal, přichází se žádostí další. Žádáme slušně, aby bylo konečně uznáno, že stav knihkupecký má býti přístupným jen těm, jež stav onen svým životním povoláním učinili.“²⁰ Nevieme, čím nakoniec mladý podnikateľ úrady presvedčil, ale napriek snahe grémia ochrániť nakladateľský stav od nevyučených kníhkupcov nakoniec 28. apríla 1926 získal aj kníhkupeckú živnosť. Čoskoro si vytvoril filiálky v Liberci a Bratislave. Pôvodná „Firma L. Mazáč“ sa definitívne profilovala už len ako nakladateľstvo a kníhkupectvo, a tak ju aj v roku 1930 zapísal do obchodného registra. Ani prerod z obchodníka na nakladateľa nebol kompletný, pretože podnikateľom Mazáč nikdy neprestal byť. Obchod s umeleckými predmetmi si udržal počas celej svojej vydavateľskej aktivity a za účelom výroby a predaja kópií slávnych sôch si vytvoril novú akciovú spoločnosť Akropolis. Obidve podnikateľské činnosti pritom prepájal, keď sa umelecké predmety vytvorené na mieru konkrétnym vydaniam a edíciám stali súčasťou jeho kníhkupeckej ponuky.

Paradoxom Mazáčovho nakladateľského príbehu je skutočnosť, že aj napriek nedostatku odbornej prípravy sa v priebehu desiatich rokov vypracoval na jedného z najprosperujúcejších medzivojnových nakladateľov, čo mu otvorilo brány do Predsedníctva Svazu knihkupců a nakladatelů, teda organizácie, ktorá pôvodne neodporučila udeliť mu koncesie. Za jeho úspechom nestála len slo-

18 Tamže.

19 Tamže, sign. 1623, Licencie.

20 Tamže.

Pracovníci vydavatelstva L. Mazáča pred hlavným vchodom, b. d. (AK NM, Praha)

venská literatúra. Od roku 1926 rozbehol na zisk orientované nenáročnejšie české edície a pri odbyte využíval tiež spoluprácu so štátnymi a záujmovými inštitúciami. Vďaka zameraniu na nenasýtený slovenský trh a slovenským spolupracovníkom však jeho slovenské portfólio kvalitatívne aj kvantitatívne rástlo a stávalo sa dobre etablovanou značkou.

Činnosť L. Mazáča a jeho význam v dátach²¹

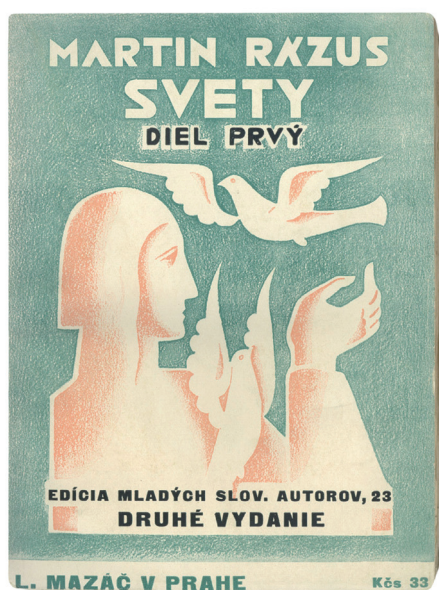
Prvou slovenskou edíciou, ktorá začala v novozaloženom nakladateľstve vychádzať, bola *Edícia mladých slovenských autorov* (1925–1937, 61 zv.). Konceptne nadväzovala na Sborník a predstavovala najväčšiu medzivojnovú edíciu novej pôvodnej tvorby. Hoci vo vydávaní slovenskej literatúry stále dominovala Matica slovenská, všetko, čo bolo „v kvase“, vychádzalo u Mazáča. Jej predaj však

21 Pre podrobné informácie o zameraní a konkrétnych podnikateľských aktivitách Leopolda Mazáča na Slovensku pozri STEGUROVÁ-JELÍNKOVÁ, Marcela: Mazáčovo nakladateľství – jeho vznik, rozvoj a význam v oblasti šírení slovanskej literatúry. In: *Knihovna*, 1981, č. 12, s. 47–77 a KAPRÁLIKOVÁ, Monika: *Za hranice provincie. Ján Smrek a jeho E/elán*. Bratislava 2017, s. 81–184.

napriek očakávaniam nekopíroval rýchly úspech zborníka a vydávanie už rok po spustení pauzovalo. Na distribúcii EMSA sa naplno ukázala počiatočná nerozvinutosť a pomalá transformácia slovenského knižného trhu. Obavy o budúcnosť série vyjadril aj jej redaktor J. Smrek v liste L. N. Zvěřinovi z marca 1926. Kvôli správe Mazáča o viaznucom predaji sa „*necítíl příjemne*“, no nádejal sa, že EMSA bude pokračovať.²² Vydávanie série sa nakoniec v roku 1927 obnovilo a edícia sa stala vlajkovou loďou nakladateľstva. Zväzky pribúdali v počte štyri až päť ročne. Defilujú v nej autori zborníkových príspevkov: Ján Alexy, Ján Hrušovský, Jozef Cíger-Hronský, Emil Boleslav Lukáč, Milo Urban, Jožo Nižnanský (ešte ako básnik), Ivan Horváth, Štefan Letz, Ervín Holéczy, Štefan Krčméry i nezborníkoví autori – Martin Rázus a Ladislav Nádaši-Jégé. EMSA vychádzala v náklade 1 000 – 1 500 kusov kníh poézie a 2 000 – 3 000 prózy. O výške nákladu rozhodovalo, či išlo o známeho autora, alebo debutanta. Všetky diela M. Rázusa napríklad vyšli v trojtisícovom náklade, kým Urbanovičov debut *Oráčina* v počte dvetisíc kusov. Z niektorých reedícií sa dokonca na japonskom papieri vytlačil aj malý počet bibliofilských vydání, viazaných v položennej väzbe s podpisom autora. V každej reedícii mal zväzok novú obálku, čo bola zásluha hlavného redaktora J. Smreka, ktorý na spoluprácu od začiatku prizýval i mladých slovenských umelcov. Obálky prvých zväzkov vytvorili Mikuláš Galanda, Anton Jasusch, Jaroslav Jareš, Jaroslav Šváb a Jan Benda, no od roku 1927 až do roku 1933 sa kmeňovým výtvarníkom slovenských edícií stal v Prahe žijúci Martin Benka a po ňom český maliar, grafik a knižný úpravca Alexandr Vladimír Hrska. Obálky edície príležitostne navrhovali aj Jaroslav Vodrážka, Ludmila Rambouská, Štefan Bednár a dokonca i Karel Teige. Vďaka spolupráci s poprednými výtvarníkmi boli jednotlivé zväzky na vysokej grafickej úrovni a viackrát ich ocenili štátnymi i krajinskými cenami. EMSA sa stala útočiskom pre slovenských výtvarníkov, ktorí sa dostávali rýchlejšie do povedomia verejnosti, ako aj prozaikov, ktorí pri desaťpercentnom podiele z predaja u Mazáča mohli po prvý raz konečne „žiť z literatúry“. Podľa spomienok J. Smreka získal M. Rázus za vydanie svojho štvorzväzkového románu *Svety* v roku 1929 až stotisíc korún.²³ Údaj je dnes už len ťažko overiteľný, avšak štedrosť Mazáčových honorárov komentoval v *Národných novinách* aj samotný autor: „*Ved' som ja poznal, čo je literárny honorár, iba po vyjdení Svetov u Mazáča, roku 1929, teda keď som už bol 41-ročný. Dotiaľ som pracoval grátis alebo skoro grátis.*

22 LA PNP, f. Ladislav Narcis Zvěřina (1910–1969), sign. 2020, list J. Smreka L. N. Zvěřinovi z 13. 3. 1926.

23 LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 F 38, SMREK, Ján. Slovenský „kultúrny konzulát“ v Prahe. (nekrátený rukopis).

Ukážka obálok Mazáčových kníh v edíciách EMSA a Mazáčova slovenská knižnica

(...) *Za moju prvú knihu Z tichých a búrných chvíľ dostal som vari 800 korún roku 1917, keď koruna letela už nadol.*²⁴

24 Martin Rázus o svojom diele. *Národné noviny*, roč. 67, č. 19, 15. 2. 1936, s. 2.

Na svoje si prišli aj študenti a ich stavovská organizácia, pod ktorej hlavičkou edícia naďalej vychádzala. Študenti-akvizitéri dostávali 25 percent a Sväz 10 percent z predaja. Sväz ako spoluvydavateľ slovenských kníh dostával od nakladateľa mesačne približne 5 000 Kč. Takéto prepojenie bolo výhodné pre obidve strany a v januári 1933 Mazáč upresnil finančnú stránku veci: „SSŠ je zúčastnený na zisku jistými procenty z prodeje a odvedl jsem do konce roku 1932 přes 500.000 Kč (půl milionu Kč). Z těchto peněz jsou vydržováni nemajetní studenti na studiích a příjem z knih je jediným příjmem Svazu.“²⁵

Dva roky po EMSA vznikla *Mazáčova slovenská knižnica* (1929–1933, 42 zv.), ktorá sa, podobne ako novozaložené české edície, zameriavala na klasické diela a istú návratnosť investovaných prostriedkov. Prezentovala pôvodne len overených autorov 19. a začiatku 20. storočia – Jána Kalinčiaka, Jána Čajaka, Teréziu Vansovú, Boženu Slančíkovú-Timravu, Jána Záborského a Jozefa Ludovíta Holubyho. Časom sa v nej však objavujú aj medzivojnoví autori, ktorým nakladateľ prisľúbil vydanie knihy, avšak Smrek ju odmietol zaradiť do úzkoprofilovej EMSA – ako napríklad Ján Igor Hamaliar, Peter Jilemnický, Jiří Ota Parnas a Josef Dvořák. Začiatkom tridsiatych rokov sa nakladateľ snažil podchytiť aj slovenského detského čitateľa vydávaním edície *Mladosť* (1930–1938, 31 zv.). Založením tretej edície začala agenda vydávania slovenských kníh prerastať možnosti jedného redaktora a k Mazáčovi nastúpil Smrekov dlhoročný redakčný druh z *Národných novín*, Štefan Letz. De facto tak vznikla slovenská redakcia, ktorá popri dvoch interných redaktoroch a externých spolupracovníkoch zahŕňala ešte sekretárku Máriu Rajniakovú. Š. Letz v nakladateľstve prevzal práce spojené s vydávaním už spomenutej edície *Mladosť* a novozaloženej série *Veľké knihy* (1932–1937, 29 zv.). uvedená nahradila od roku 1932 *Mazáčovu slovenskú knižnicu*, mala sa jej vyrovnáť najmä finančnými ziskami. Edícia vychádzala v nezvyčajne veľkom formáte, odkiaľ pramenil i jej názov a prezentovala oddychové historicko-dobrodružné romány J. Nižnánskeho a J. Hrušovského, ktoré pôvodne vychádzali v intenciách takzvaného ľudového čítania ako príloha novín *Slovenská politika* a *Slovenský denník*. Po komerčnom úspechu v novinách ich L. Mazáč pretiahol do svojho nakladateľstva a ich obchodný úspech ešte znásobil. Predajnosť niekoľkozväzkovej *Čachtickej pani*, *Jánošíka*, *Dobrodružstiev Mórica Beňovského* či *Spišského tajomstva* bola veľmi úspešná a prvé dva z uvedených titulov dokonca vyšli až v šiestich vydaniach.

Popri štyroch veľkých edíciách priniesol Mazáč na trh ešte tri rozsahom menšie série: *Osvetová knižnica* (1932–1936, 6 zv.); edícia *Spoločnosť Slovenské-*

25 LA PNP, f. Svaz knihkupců a nakladatelů, sign. 1623, list L. Mazáča Svazu knihkupců a nakladatelů z 25. 1. 1933.

ho domu (1935, 10 zv.) a *Slovenská tvorba* (1936–1939, 9 zv.) a torzom zostal pokus vydávať *Svetové preklady* (1935–1938, 3zv.). Mimo slovenských edícií vydal Mazáč v roku 1931 ešte nový bilancujúci zborník *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*, pri príležitosti dvadsiateho výročia republiky dvojzväzkové dielo Štefánik a v dvoch samostatných edíciách práce K. Kálala a B. Němcovej.

Zaujímavým aspektom Mazáčových vydaní je ich jazyková otázka. Na používaný úzus slovenčiny dohliadal J. Smrek, odchovanec martinskej školy. Keď v roku 1931 vyšla ministerstvom školstva schválená príručka slovenského pravopisu, ktorú pod vedením českého dialektológa Václava Vážneho pripravil Jazykovedný ústav Matice slovenskej a ktorá v zmysle oficiálnej ideológie približovala obidva oficiálne jazyky na úkor slovenčiny, Smrek sa od začiatku rezolútne postavil proti nej. Novú normu odmietol rešpektovať aj pri apretáciách rukopisov, čo už ale priamo vplývalo na Mazáčove podnikanie. Podľa redaktorových spomienok vtedajší minister školstva Ivan Dérer údajne u nakladateľa zrušil objednávku kníh pre školské knižnice v celkovej sume 50 000 Kč. Mazáč nakoniec rešpektoval redaktorove rozhodnutie nepridržiavať sa oktrojovaných pravidiel s odôvodnením, že väčšina slovenských kultúrnych predstaviteľov novú normu odmietala. Že to pre ekonomicky zmýšľajúceho podnikateľa nebolo jednoduché rozhodnutie, je zjavné. Striktné dodržiavanie vydaní len v slovenčine bolo však zakotvené aj v autorských zmluvách. V zmluve s Ľudmilou Podjavorinskou z roku 1931 sa napríklad píše: „*Knihy však nesmí vyjítí česky, neb české vydání by znemožnilo prodej těchto knih v Čechách a naším účelem je propagovati slovenské knihy mezi českými čtenáři.*“²⁶ Zmluva s Jánom Čajakom z roku 1930 tiež obsahovala jazykovú klauzulu: „*Jelikož však vyjdou knihy slovensky, nesmějí vyjítí česky, neb obě tyto řeči jsou vlastně jazykem jedním (česko-slovenským – M. K.) a není tudíž myslitelné, aby vycházely tytéž spisy dvojmo.*“²⁷ Jedinou Mazáčovou výnimkou z tohto úzu bolo ekonomicky motivované vydanie troch diel populárneho Joža Nižnánskeho *Čachtická pani* (1934), *Spišské tajomstvo* (1935) a *Cholera* (1936) v češtine, mimo edícií.²⁸

Napriek deklarovanému konštatovaniu o propagácii slovenských kníh medzi českými čitateľmi však nakladateľ podnikateľsky cielil primárne na slovenský trh. Do vydania nezaradoval ani diferenciačné slovníčky, ktoré by pomohli neskúsenému českému čitateľovi lepšie porozumieť komplexnosti čítaného tex-

26 Archiv Knihovny Národního muzea Praha (ďalej AK NM), f. Nakladatelství Leopold Mazáč, inv. č. 59/45.

27 Tamže, inv. č. 59/19.

28 Menný zoznam zväzkov všetkých Mazáčových edícií aj s opravami pôvodného Jelínkovej zoznamu je dostupný v KAPRÁLIKOVÁ, Monika: Takmer zabudnutý nakladateľ Leopold Mazáč. In: *Slovenská literatúra*, 2011, roč. 58, č. 2, s. 143–164.

Redaktori
Mazáčovej
slovenskej
redakcie J. Smrek
a Š. Letz
v kancelárii na
Výtoni, 1934
(SNK – LA Martin)

tu, ako to bolo zvykom u iných vydavateľov. Jeho české aktivity na poli slovenských publikácií a literatúry sa sústreďovali na sprístupňovanie, reprezentáciu a systematickú prezentáciu a nie náhodou sa niesli v duchu činnosti Československej jednoty. Práve s ňou totiž na začiatku tridsiatych rokov rozvinul dlhodobú spoluprácu a stal sa jej konzultantom v knižných otázkach. V nespracovanom fonde Československej jednoty v Literárnom archíve Památníku národného písemníctví sa nachádza niekoľko archíválií, dokladujúcich túto spoluprácu. Medzi nimi aj písomnosti a fotografie mapujúce prípravu výstavy Slovenská

kniha, ktorá predstavovala slovenskú knižnú tradíciu komplexne a ktorú v októbri v Prahe 1931 otvorila Československá jednota. L. Mazáč bol členom jej prípravného výboru – komunikoval najmä s aktívnymi slovenskými vydavateľmi so zámerom ich predstavenia na výstave. Bol tiež vydavateľom katalógu, ktorý pripravili Flora Kleinschnitzová a Pavel Bujnáč a na zadnej strane ktorého mal celostranovú reklamu na svoje nakladateľstvo.²⁹

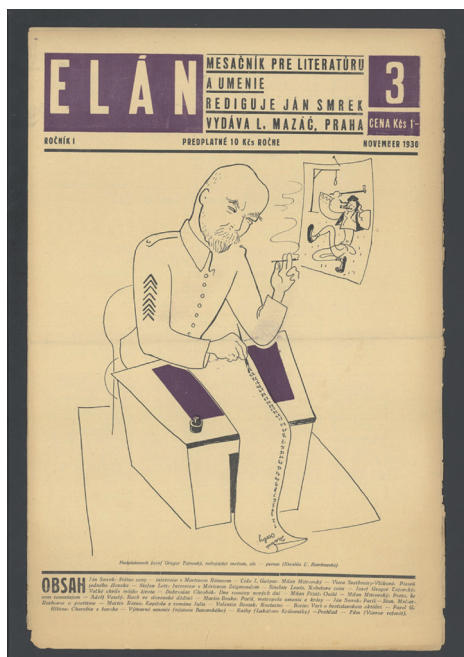
Dôležité miesto v Mazáčových aktivitách zohráva aj pôvodne nakladateľský časopis *Elán*, ktorý vychádzal v Prahe od septembra 1930 do júna 1939. Redaktorsky ho zastrešoval J. Smrek s okruhom v Prahe žijúcich, dochádzajúcich alebo dopisujúcich spolupracovníkov. Poslanie časopisu bolo na slovenské pomery novátorské: „zblížovať autora s obecnstvom, byť kompasom pre čitateľa, byť jeho informátorom v literatúre i ostatných odvetviach umenia ako domáceho, tak i svetového. Tvoríť medzi umelcom ako producentom a obecnstvom ako konzumentom určitý intímny, ba až príbuzenský, rodinný vzťah. Robiť obecnstvu blízkou, a tým i pochopiteľnejšou a sympatickejšou i samú osobu umelcovu, aby sa tak blízkym a dobre pochopeným stalo i jeho dielo.“³⁰ V praxi to znamenalo, že časopis predstavoval umelcov čitateľom nielen cez kritiky, recenzie a ukážky z tvorby, ale aj nekonformne prostredníctvom karikatúr, anekdot a správ zo súkromného života. Hoci *Elán* vznikol ako nakladateľské periodikum, práve pričinením zodpovedného redaktora Smreka sa čoskoro rozvinul na jednu z najdôležitejších slovenských literárno-umeleckých revue. Dôležitú úlohu pri jeho formovaní zohrala práve Praha. Každé číslo obsahovalo početné inzercie a recenzie Mazáčových knižných sérií, ale neslúžil primárne len na propagáciu. Od začiatku publicisticky a kriticky sledoval celú aktuálnu umeleckú tvorbu doma a sčasti aj v zahraničí.³¹

V roku 1933 využil Mazáč ďalšiu podnikateľskú príležitosť a priamo v centre Prahy na Spálenej ulici č. 53 si prenajal prízemie a tri poschodia neskorosecesného paláca. Podnik sa do zrekonštruovaných priestorov presťahoval v októbri 1934, teda presne desať rokov od začatia prác na *Sborníku mladej slovenskej literatúry*. Do firemnej komunikácie zároveň pribudlo kníhkupectvo, ktoré kvôli oddelenej administrácii disponovalo vlastným logom i vlastným hlavičkovým papierom. Odrážalo Mazáčov dôraz na modernú prestavbu paláca a v grafickej skratke prezentovalo práve modernizované výkladné vitríny kníhkupectva. Dôslednosť zamerania na Slovensko sa v komunikácii kníhkupectva

29 KLEINSCHNITZOVÁ, Flora – BUJNÁČ, Pavol (eds). *Slovenská kniha. Výstava říjen 1931 – uspořádaná péčí Československé jednoty v Praze*. Katalog. Praha 1931.

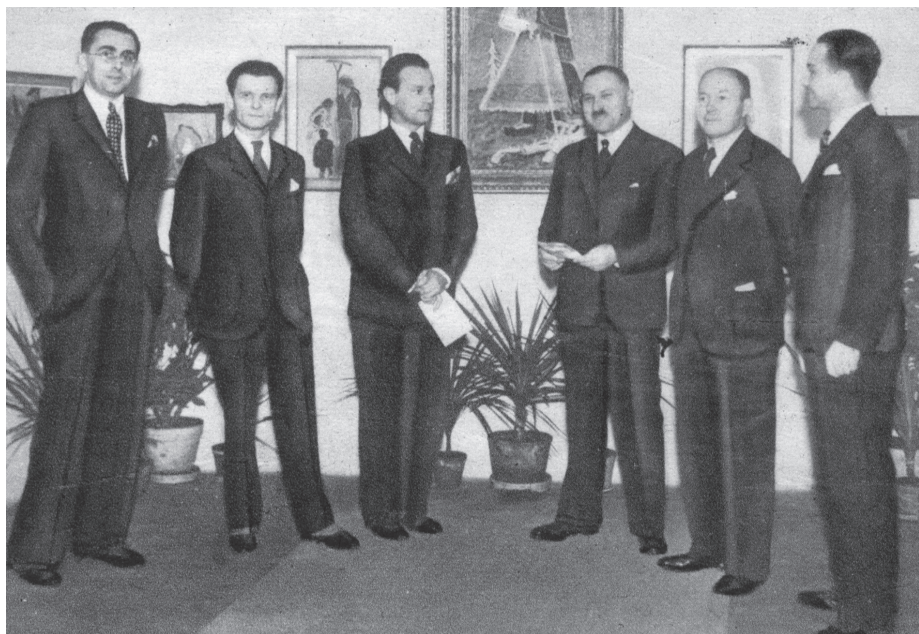
30 SMREK, Ján: Úvodné slovo, in: *Elán*, roč. 1, č. 1, 1930, s. 2.

31 Podrobné informácie o Eláne KAPRÁLIKOVÁ, Monika: *Za hranice provincie – Ján Smrek a jeho E/elán*. Bratislava 2017.

Úprava titulnej strany *Elánu* v prvom a v ďalších ôsmych ročníkoch vydávania u Mazáča

prejavila v používaní slovenčiny. Už samotné pomenovanie obsahovalo namiesto českého slova „knihkupectví“ jeho slovenský jazykový variant a slovenská forma adresy bola zapracovaná i do loga knihkupectva. Dokonca pozvánka na jeho slávnostné otvorenie, ktorú rozoslali v októbri na množstvo českých i slovenských adries, bola pripravená iba v slovenčine. Slovenské knihkupectvo sa bezprostredne po svojom otvorení 8. novembra 1934 stalo neoficiálnym slovenským „kultúrnym konzulátom“. Aspoň tak zvykli dobové zdroje titulovať Smrekov okruh spolupracovníkov i program, ktorý na seba knihkupectvo prevzalo. Neprezentovalo totiž iba mazáčovské edície, ale predstavovalo vydania slovenskej literatúry komplexne. Bez ohľadu na vydavateľa ponúkalo tituly vydávané v Prahe, Bratislave, Košiciach, Žiline, Nitre či Trnave. A po čase začalo na seba preberať reprezentatívnu funkciu nielen slovenskej literatúry, ale aj kultúry. Koncept knihkupectva podľa vzoru moderných nakladateľských domov dopĺňal ďalší program, ktorý pozostával z autorských večerov, prednášok a výstav. Na tieto podujatia boli už pri prestavbe budovy vyčlenené priestory na prvom poschodí, kde vznikla prednášková sála, a na prízemí, kde sa nachádzala Výstavná sieň *Elánu*. V prednáškovej sále sa zvykli raz za mesiac konať prednášky alebo autorské večery slovenských spisovateľov, ktoré sa často synergicky

Otvorenie výstavy
M. Bazovského v sieni
Elán (SNK – LA Martin)
a pozvánka na túto
výstavu (LA PNP Praha),
1935

e **S I E Ň** *u*
Slánu

V Prahe, dátum poštovej pečiatky.

Dovoľujeme si pozvať Vás na
PREDNÁŠKU DR. RUDA BRŤÁŇA
O MLADEJ SLOVENSKEJ POEZII,
ktorá bude v rámci cyklu slovenských autorských večerov v prednáškovej sieni Flánu na prvom poschodí nášho nakladateľstva v Prahe II., Spálená 53. Prednáška bude v utorok 12. novembra 1935 o 18. hodine. Hostia sú vítaní. Vstup je voľný. • S touto prednáškou spojené je otvorenie výstavy nových obrazov
AKAD. MALIARA MILOŠA BAZOVSKÉHO
vo výstavnej sieni Elánu. Úvodné slovo povie minister m. s. poslanec **dr. Juraj Slávik**. Na Vašu návštevu sa teší
Nakladateľstvo L. Mazáča

prekrývali s vernisážou niektorého slovenského umelca, ktorý spolupracoval s nakladateľstvom na obálkach kníh alebo prezentoval svoju tvorbu v časopise. Niektoré dokonca otvárali slovenskí politici, čím narastal ich kultúrno-politický význam. Výstavu M. Bazovského tak v novembri 1935 otváral slovenský politik, diplomat a spisovateľ Juraj Slávik-Neresnický.³²

32 Viac o Slovenskom kníhkupectve KAPRÁLIKOVÁ, Monika: Na okraj Mazáčovho Slovenského kníhkupectva v Prahe. In: *Knižnica*, 2016, roč. 17, č. 1, s. 59–66.

Slovenské kníhkupectvo tesne pred otvorením, 1934 (súkromný archív rodiny J. Smreka)

V tom istom roku expandoval Mazáč obchodne aj do Bratislavy, kde s cieľom profesionalizovať publikačnú aktivitu spolku Slovenská liga sa stal majoritným podielnikom jej nakladateľstva.³³ Dva roky na to po vzore pražského kníhkupectva spoluzaložil na Dunajskej ulici č. 22 jej moderné kníhkupectvo.³⁴ Ak k tomu pripočítame sieť približne 50 obchodných zástupcov, Mazáčova slovackálna produkcia začala monopolizovať slovenský knižný trh, na čo sa najmä jeho konkurenti začali pozeráť s nevôľou.³⁵ Množili sa sťažnosti stavovskej organizácii aj ponosy na údajné preberanie autorov. Komu to naopak vyhovovalo boli slovenskí spisovatelia, ktorí sa vďaka Mazáčovi dostali do hľadáčika ďalších českých nakladateľstiev. V tom spočíva aj najväčší nakladateľov prínos

33 Zakladajúca zmluva o vzniku Nakladateľstva Slovenskej ligy s firmou L. Mazáč bola schválená Ústrednou správou Slovenskej ligy 14. mája 1934. V komuniké, ktoré rozoslali médiám, stálo, že hlavnou úlohou nakladateľstva bude „vydávanie populárnych kníh písaných v národnom duchu“. *Slovenská liga*, roč. 11, č. 6, 1934, s. 156.

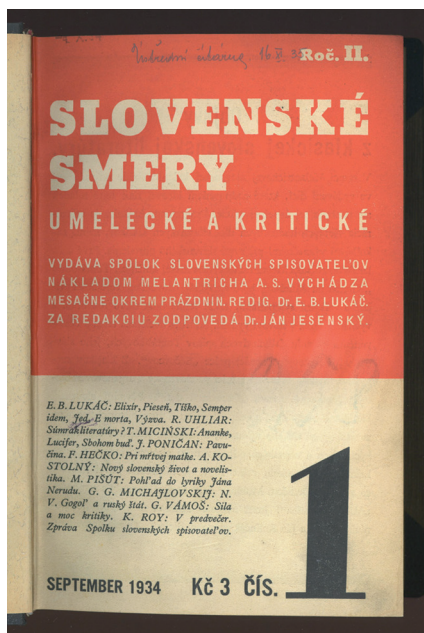
34 Podľa zápisnice zo zasadnutia Ústrednej správy Slovenskej ligy z 27. 5. 1936 spolok zachoval súčinnosť s Mazáčom v otázkach vydávania kníh, jediné, čo si organizácia nárokovala, bola redakcia kníh a vydávanie v slovenských tlačiarňach. Výmenou platil Mazáč SL ročný paušál 40 tisíc Kč a od 1. 9. aj oficiálny prenájom priestorov v Národnom dome na Dunajskej ulici, v ktorom otvoril svoje druhé Slovenské kníhkupectvo. Slovenský národný archív Bratislava, f. Slovenská liga, kartón č. 4, Ústredie (1932–1949).

35 Pozri napríklad list bratislavského kníhkupca Ľudovíta Šturca DP z 18. 5. 1929 v LA PNP, f. Družstevní práce – nakladateľský archív, Urban Milo, ku knihe *Živý bič* (a Hmly na úsvite).

pre slovenskú literatúru. Vydávaním, trhovým honorovaním, kvalitnou úpravou aj literárnou súťažou stimuloval pôvodnú slovenskú tvorbu a formoval slovenský knižný trh. Pre slovenských vydavateľov sa stal referenčnou značkou, a to nielen počas medzivojnovnej republiky, a pritiahol ich pozornosť aj na mladú slovenskú tvorbu. Vo vzťahu k českému trhu svojimi aktivitami systematicky prezentoval aj reprezentoval slovenskú literatúru a kultúru a prelomil mýtus o jej nerentabilnosti. Vďaka jeho činnosti sa o slovenskú literatúru začali zaujímať aj ďalšie české vydavateľstvá.

Keď dvaja robia to isté...

Pod priamym vplyvom Mazáčových úspechov uviedlo na slovenský trh svoj nakladateľský projekt aj jedno z najvýznamnejších a najproduktívnejších českých nakladateľstiev v medzivojnovom období – Melantrich. Len dva roky po *Mazáčovej slovenskej knižnici* spustilo v roku 1929 vydávanie vlastnej edície, ktorá nápadne pripomínala Mazáčovu sériu staršej literatúry. V porovnaní s ňou však *Melantrichova slovenská knižnica* (1929–1935, 32 zv.) prinášala nielen pôvodné diela slovenských autorov, ale aj na Slovensku dosiaľ absentujúcu prekladovú literatúru. Tá v nej v prvých 19 zväzkoch fakticky dominovala a prezentovala preklady ruských spisovateľov L. N. Tolstého, F. M. Dostojevského, I. S. Turgeneva a francúzskych autorov V. Huga a A. Dumasa. Podľa spomienok nakladateľa a kníhkupca J. Horáčka prevádzalo nakladateľstvo do slovenčiny už realizované české preklady, aj napriek tomu ale edícia pomáhala saturovať slabo rozvinutý segment na slovenskom trhu. Prvé slovenské dielo – historický román *Kliatba na Muráni* Sama Tomášika – sa v sérii objavilo až v roku 1933 a podľa všetkého súviselo s nadviazaním spolupráce so Spolkom slovenských spisovateľov. Nasvedčuje tomu aj skutočnosť, že práve od novembra 1933 začal pod zastrešením Melantricha vychádzať tlačový orgán spisovateľskej organizácie *Slovenské smery umelecké a kritické*. Oficiálne ich redigovali predseda spolku Ján Jesenský a jeho čerstvý tajomník Emil Boleslav Lukáč. Vydávanie stavovskej revue u Melantricha však môžeme pravdepodobne pripísať Lukáčovi, ktorý od polovice dvadsiatych rokov spolupracoval so Slovenskou sekciou nakladateľského zväzu na propagačných akciách k slovenskej knihe a vďaka osobným kontaktom sa tiež v českých vydavateľských kruhoch pohyboval istejšie. Slovenský literárny mesačník, podobný melantrišským *Listom pro umění a kritiku*, ktoré začali súbežne vo vydavateľstve vychádzať, prinášal ukážky zo súdobej slovenskej i svetovej poézie, prózy a esejistiky a poskytovali priestor pre kritické state, štúdie a drobnú literárnu publicistiku. Časopisecká

Úpravy edičnej väzby *Melantrichovej slovenskej knižnice* a titulná strana spolkového časopisu počas vydávania u Melantricha.

prítomnosť mladej slovenskej tvorby sa však nepremietla do obsahu edície a až do jej zániku v roku 1935 sa sústreďovala len na „objavy z klasickej slovenskej literatúry“ ako Samo Tomášik, Ján Záborský, Jozef Miloslav Hurban, Ján Kalinčiak a Štefan Križan. Vydavateľstvo sa nepúšťalo do neistého vydávania mladých autorov a prepojenie so stavovskou organizáciou pravdepodobne neplnilo očakávania. Nepomohol ani fakt, že sa jednalo o etablované nakladateľstvo s tridsaťročnými skúsenosťami. K ďalšiemu rozšíreniu slovenskej produkcie v nakladateľstve už nedošlo a vydávanie *Melantrichovej slovenskej knižnice* i *Slovenských smerov* sa v roku 1935 ukončilo. Časopis sa presťahoval do Bratislavy, kde od jesene vychádzal v bratislavskom Eose. Slovenská tvorba však z Melantricha úplne nezmizla, mala však už len príležitostný charakter.³⁶

Z pohľadu celkovej bohatej medzivojnovnej produkcie Melantrichu predstavovala slovenská séria aj vydávanie časopisu krátku a efemérnu epizódu. Vydavateľstvo svojou pro-slovenskou aktivitou necielilo na vyššiu propagáciu slovenskej knihy medzi českými čitateľmi, prostredníctvom silnej pozície na trhu sa pokúšalo preniknúť lepšie na slovenský trh a pomáhalo slovenskej knihe dostať sa v záplave českých titulov lepšie ku slovenským čitateľom. Stiahnutie série i časopisu z nakladateľského portfólia v rovnakom čase vedie k predpokladu, že edícia neprinášala očakávaný zisk. Nepomohlo ani priame napojenie na spisovateľskú organizáciu. A tak hoci vo viacerých aspektoch činnosť Melantricha kopírovala Mazáčove aktivity, rovnaký výsledok sa nedostavil. Chýbala najmä drobná vytrvalá činnosť na podporu predaja a dlhodobá systematická spolupráca so slovenskými tvorcami, ktorá by tiež pomohla lepšie podchytiť spoluprácu so slovenskými inštitúciami. Melantrišské slovenské aktivity tak končia v období, keď sa Mazáč obchodne spojil so Slovenskou ligou a fakticky monopolizoval slovenský trh. Jediného a najväčšieho konkurenta vo svojom podnikaní spomedzi českých podnikov našiel L. Mazáč len v nakladateľstve Družstevní práce.

Družstvo knihomilov

Slovenská produkcia Družstevnej práce (DP) bola s ohľadom na predchádzajúcich nakladateľov relatívne malá, reprezentovalo ju len jedenásť pôvodných titulov, napriek tomu v medzivojnovom období zohrala kľúčovú úlohu pri pro-

36 Ešte v roku 1934 zaradilo do edície Úroda román G. Vámoša *Odlomená haluz*, ocenený aj v súťaži a koncom tridsiatych rokov tu – mimo edície – vyšli ešte ďalšie dva romány: roku 1937 *Svetlo v temnotách* Vavra Šrobára (pod pseudonymom Andrej Bielik) a o rok na to *Čas nezastavíš* Hany Gregorovej.

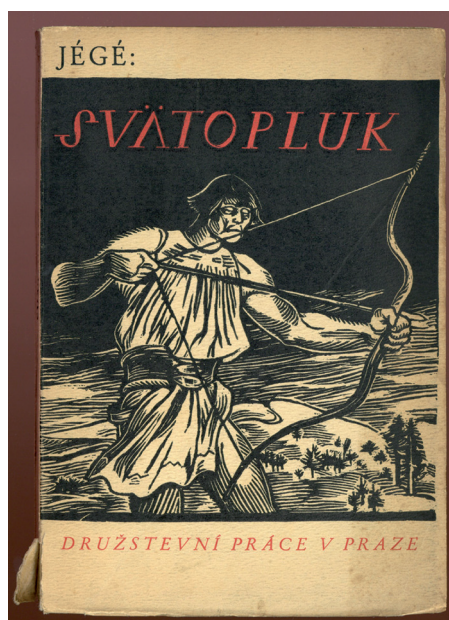
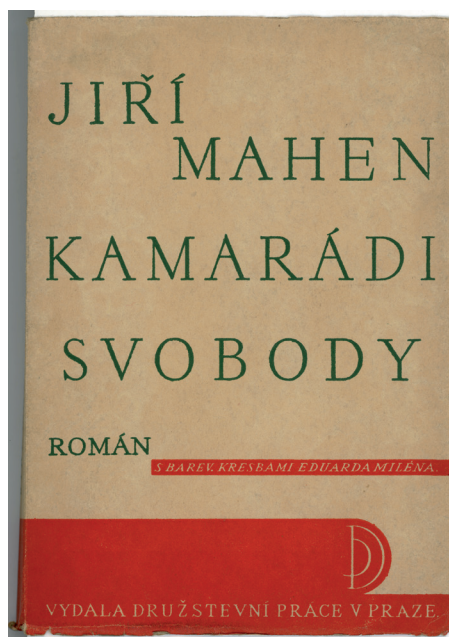
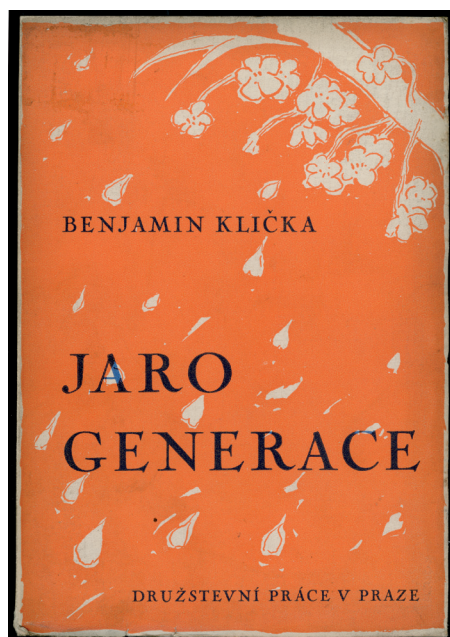
pagovaní slovenskej knihy v Čechách i v zahraničí a v súvislosti s našou témou je potrebné jej venovať pozornosť. Unikát DP tkvel v kooperatívnom spôsobe fungovania, preto ju občas nazývali aj „knihomolskou svojpomocou“. Vznikla v roku 1922 ako družstvo čitateľov, spisovateľov a umelcov s cieľom dostať čo najviac literárne, umelecky aj typograficky kvalitných kníh k čo najviac čitateľom, za takmer režíjné ceny. Činila tak najmä obchádzaním kníhkupeckého trhu, keď publikácie distribuovala priamo svojim členom.³⁷ Popri pôvodnej slovenskej tvorbe vydávala tiež ďalšie slovaciká,³⁸ organizovala výstavy, literárne večery, prednášky a besedy a veľkorysý priestor venovala slovenským autorom a umelcom na stranách nakladateľského časopisu *Panorama*.

Prvotný záujem DP o Slovensko bol organizačný, keď sa usilovala rozšíriť rady členov smerom na východ. V roku 1927 zriadila najskôr na Uhorskej 53 (dnešnej Obchodnej ulici) v Bratislave, od tridsiatych rokov v novopostavenom obchodnom a obytnom bloku Avion, sekretariát pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, kde prijímala prihlášky nových členov. V priestoroch tiež prevádzkovala moderne zariadenú Krásnu izbu, ktorá po pražskom vzore ponúkala za režíjné ceny aj umelecko-priemyselné predmety, tkaniny, koberce, keramiku, sklo a nábytok. Príliv členov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi nebol veľký, organizačne sa tým ale DP začala meniť z výlučne českého na československý podnik.

So slovenskou knižnou produkciou začala o rok neskôr a nie náhodou sa jej začiatok prelína s 10. výročím založenia spoločného štátu. Prvou slovenskou knihou bol román *Svätopluk* Ladislava Nádašiho-Jégého, ktorý vyšiel v rámci reprezentatívneho súboru Troch kníh súdobej kultúry, spolu s českým dielom *Jaro generace* Břetislava Kličky a moravskými *Kamarádmi svobody* Jiřího Mahena. DP na začiatok stavila na historický motív vychádzajúci zo spoločnej česko-slovenskej minulosti, čo podčiarkoval podnázov knihy *Obrazy z dávnověku našich dějin*. Hoci sa postarala o propagáciu celej kolekcie, z nákladu *Svätopluka* sa do konca roku predala len tretina. V dopise Jégému z 22. decembra 1928 vyslovilo vydavateľstvo poľutovanie nad tým, že i „přes dobrou snahu Svä-

37 Viac o aktivitách a fungovaní DP pozri *Pět let Družstevní práce. Almanach*. Praha 1927; *Deset let Družstevní práce*. Praha 1932; KNAP, Josef: Jilemnický a Král v Družstevní práci. In: *Sborník Národního muzea v Praze*, řada C, Literární historie, 1965, č. 4, s. 151–174; FRANC, František: Družstevní práce. Příspěvek k nakladatelské historii. In: *Knižní kultura*, 1965, roč. 2, s. 41–44, 85–88, 129–132, 174–176, 218–220, 262–264, 304–308, 348–349; BÍLKOVÁ, Eva: *Národní 36. jubilejní tisk k 35. výročí vzniku nakladatelství Odeon*. Praha 1988; VLČKOVÁ, Lucie (ed.): *Družstevní práce. Sudek – Sutnar*. Praha 2006.

38 V roku 1926 vydala v sérii poučných a ilustrovaných diel *Orbis pictus* dielo Rudolfa Těsnohlídka o liptovskom jaskynnom komplexe *Demänová*; v roku 1934 *Požár Tater* Jiřího Mahena v bibliofilsky zameranej edícii *Slunovrat*.

Tri knihy súdobej kultúry pri príležitosti
10. výročia vzniku ČSR

topluk jaksi zapadl“.³⁹ K ďalšej spolupráci medzi nakladateľstvom a spisovateľom už nedošlo. Jégé bol nespokojný s jazykovou úpravou a ilustráciami a pevne nakoniec zakotvil u L. Mazáča, DP mala zas väčšie očakávania od predaja knihy na Slovensku. Družstevní čitatelia, z väčšiny českí a moravskí členovia, si ešte nezvykli kupovať slovenské knihy a verejnosť na Slovensku knihe veľkú pozornosť nevenovala.⁴⁰ K pomalej zmene začalo dochádzať až po vydaní románu Mila Urbana *Živý bič*, ktorým Družstevní práce zároveň predznamenal svoju orientáciu na slovenský sociálny román.

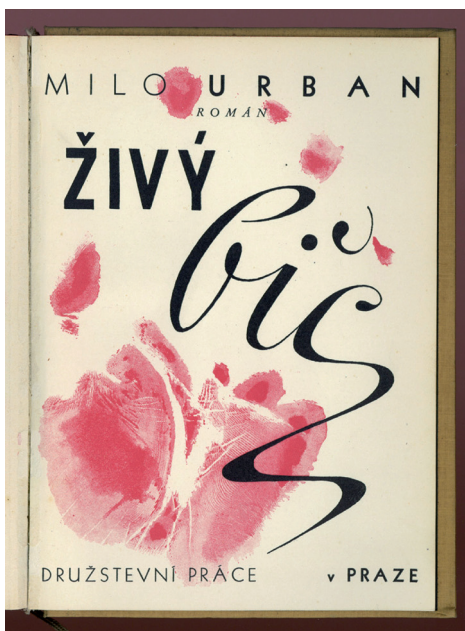
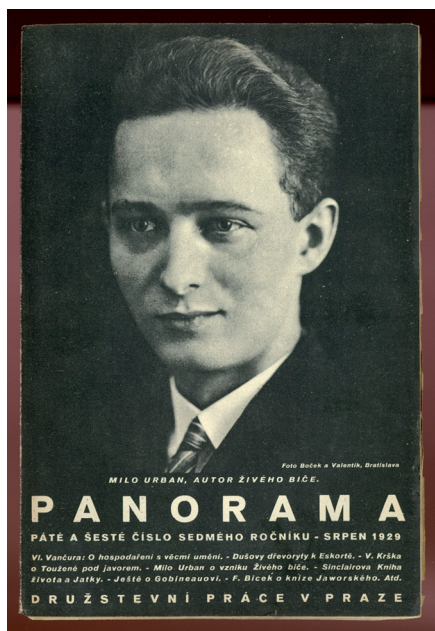
Živý bič vyšiel prvýkrát v roku 1927 v Mazáčovej Edícii mladých slovenských autorov a DP naň upozornil bratislavský kníhkupec L. Štunc. Prekážala mu Mazáčova expanzia a sám mal plány začať nakladateľskú kariéru. Keď sa mu nepodarilo zohnať potrebný obnos a vydať Urbana sám, napísal o nedocenení a čitateľskej príťažlivosti jeho románu družstevnému nakladateľstvu. To si Štuncove infomácie a podnikanie najskôr preverilo a až potom rozbehlo ďalšie kroky a kontaktovalo autora. Samotnému Urbanovi však takéto „prelietavanie“ nebolo príjemné a zmeniť názor mu pomohla až mladá profesorka a horlivá propagátorka DP na Slovensku Alžbeta Göllnerová-Gwerková. „*Vraj, prečo by som trčal u jedného vydavateľa, zameraného výlučne na slovenský knižný trh (to ako u Mazáča); prečo odmietať možnosť dostať sa do rúk českého čitateľa? Jej argumenty vcelku boli rozumné, a tak som neváhal,*“⁴¹ zaspomínal si po rokoch na svoje rozhodovanie Urban. Družstevní práce dielo vydala v trojtisícovom náklade a zaradila ho do hlavnej edičnej rady *Živé knihy* A. Obálku aj väzbu navrhol jeden z hlavných výtvarníkov nakladateľstva Emanuel Frinta. Propagácia knihy začala v *Panorame* 2. septembra 1929 a sprevádzala ju noticka redaktora B. M. Kliku osvetľujúca zámery nakladateľstva so slovenskou literatúrou: „*Po Jégéovu historickém románu Svätopluk podruhé se pokoušíme zvýšiti zájem čtenářů českých o knihu slovenskou a získati je i čtenáře slovenské pro to, co bychom tak rádi: aby pravidelný zřetel k literatuře slovenské stal se součástí našeho nakladatelského programu.*“⁴² Intenzívna kampaň na stranách časopisu však nepomohla. *Živý bič* bol síce úspešnejší než Nádašiho próza, ale z 2 100 expedovaných zväzkov sa nakladateľstvu takmer štvrtina vrátila a družstevných čitateľov si získaval pomaly. Ako reakciu na vzniknutú situáciu sa DP rozhodla iniciovať diskusiu o vhodnosti prekladania slovenských diel do češtiny – najskôr

39 LA PNP, f. Družstevní práce – nakladateľský archiv, list DP L. Nádaši-Jégému z 22. 12. 1928.

40 Tamže.

41 URBAN, Milo: *Kade-tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava 1992, s. 215.

42 B.M.K [Břetislav Maria Klika]. Po Jégéovu..., in: *Panorama. Kulturní zpravodaj*, roč. 7, č. 5–6, 1929, s. 142.

Portrét Mila Urbana na titulke družstevného časopisu *Panorama* ako súčasť propagácie k vydaniu jeho románu *Živý bič* a obálka k druhému vydaniu tohto románu v DP.

v slovenských periodikách, neskôr na stranách vlastného časopisu. Výsledok nebol povzbudivý, recenzenti ankiet uprednostňovali preklady. Aj napriek tomu DP nakoniec ponechala vydávanie v origináli a svoje rozhodnutie zdôvodnila: „*Družstevní práce má vést, i když stanovisko, které zastáváme, není právě populární. Družstevní práce má učit číst, když už naučila své členy knihy kupovat (či lépe, sdružila valnou část konzumentů dobré české knihy). Družstevní práce má podporovat jednotu obou kmenů národa československého také tím, že vedle knih českých bude vydávat také dobré knihy slovenské.*“⁴³ Potvrdila tak svoju československú orientáciu a slovenské vydania začala dopĺňať slovensko-českým diferenciačným slovníčkom. Spôsobený rozruch ale pomohol prebudiť samotný záujem o román a vydavateľstvo vydalo Urbanovo dielo v ďalších troch vydaniach. V DP tak vyšiel *Živý bič* celkom štyrikrát a spolu s Mazáčovým výdaním sa jednalo o unikum. Bolo to prvé a zatiaľ jediné pôvodné slovenské dielo, ktorého prvých päť vydaní vyšlo v Prahe.⁴⁴ V roku 1930 uviedla DP na trh ešte jeho pokračovanie *Hmly na úsvite*.

43 Česky či slovensky?, in: *Panorama*, roč. 8, č. 5–6, 1930/1931, s. 99.

44 Prekonať ho dokázalo až šesť vydaní *Čachtickej pani* a *Jánošíka* u Mazáča.

Víťazi Súbehu DP F. Král, Z. Zguriška a P. Jilemnický s redaktorom L. Zúbkom pred rozhlasovým mikrofónom 24. 10. 1937 (súkromný archív rodiny J. Smreka)

Nakladateľstvu sa zároveň podarilo z románu *Živý bič* urobiť svetový román, keď sa postaralo o jeho preklady do ruštiny, nemčiny, švédčiny a slovinčiny, chorvátčiny, poľštiny a maďarčiny. Zo zahraničných vydání najviac zarezonoval v Nemecku, kde pod názvom *Die lebende Peitsche* vyšlo neuveriteľných 16 tisíc výtlačkov.⁴⁵ V roku 1931 sa rokovalo dokonca o jeho nemeckom sfilmovaní a k výprave mal byť ako poradca prizvaný režisér a znalec slovenského národopisu Karol Plicka. Popri nemeckej verzii sa mala v nemeckých štúdiách a slovenských exteriéroch paralelne nakrúcať aj československá verzia. Zmena nemeckej politickej klímy po roku 1933 tento proces zahatala. *Živý bič* sa však vďaka DP stal prvou slovenskou knihou, ktorá po roku 1918 prenikla do zahraničia a pozitívny krátky referát o nej 20. júna 1935 priniesli dokonca britské *London Times*.

Od L. Mazáča prešiel do Družstevnej práce aj slovensky píšuci český učiteľ Peter Jilemnický a pre družstevnú povahu prilákala ďalšieho ľavicového autora

45 *Die lebende Peitsche* vydalo v náklade 12 tisíc kusov rovnako družstevné nakladateľstvo Universum – Bücherei für Alle a ďalších 3 000 exemplárov sa dostalo na kníhkupecký trh prostredníctvom Neuer Deutscher Verlag.

Fraňa Kráľa. Popri slovenskej próze zoznamovala svojich čitateľov tiež so slovenskou poéziou. (*Tvář mladého Slovenska, Výber z E. B. Lukáča*). Pri príležitosti zvolania prvého Kongresu slovenských spisovateľov v roku 1936 vyhlásilo nakladateľstvo tiež súťaž o najlepší slovenský román. V septembri 1937 sa porota konečne uzniesla na víťazovi a prvú cenu udelila P. Jilemnickému za jeho dielo *Kompas v nás*. Druhú cenu rozdelila medzi *Bičianku z doliny* Zuzky Zgurišky a *Stretnutie* F. Kráľa.⁴⁶

Od samého začiatku dbala Družstevní práce na kvalitu a vzhľad vydávaných kníh. Na úprave slovenských zväzkov pracovali kmeňoví spolupracovníci E. Frinta a L. Sutnar, pričom vydavateľstvo prizývalo k spolupráci aj slovenských umelcov Kolomana Sokola, Mikuláša Galandu a Štefana Bednára, ktorých následne predstavovalo vo svojom výstavnom priestore Krásná jizba.

Význam Družstevnej práce pre Slovensko

Družstevná práca aj napriek nízkemu počtu vydaných slovenských titulov zohrala v medzivojnovom období kľúčovú úlohu pri propagácii slovenskej literatúry na Morave a v Čechách. Vďaka rešpektovaniu idey jednotnej československej literatúry s dvoma jazykovými vetvami a dodržiavaním vydaní v origináli pomáhala prehľbovať česko-slovenský dialóg a stávala sa príkladom pozitívnej československej spolupráce. Českí členovia družstva sa neobznamovali len so slovenskou literatúrou, ale sprostredkovane aj so slovenskou kultúrou a realiami a vďaka diferenciačným slovníčkom mohli skúmať tiež jazykovú blízkosť slovenčiny. Vďaka etablovanej a dobre fungujúcej databáze odberateľov mohla tiež vydávať diela, ktoré pre svoje modernistické tendencie nachádzali ťažšiu cestu k slovenským nakladateľom i čitateľom. Na slovenské pomery úplne priekopnícky kliesnila cestu slovenským autorom a ich dielam za hranice Československa. Jej úloha vo vzťahu ku Slovensku tu však nekončila. Slovenský program nelimitovala len na vybrané tituly, ale podobne ako Leopold Mazáč, ho dopĺňala sprievodným programom autorských čítaní, prednášok i výstav v Krásné jizbě. So zámerom vyhnúť sa chybám vo vydaniach tlačila a korigovala slovenské knihy v bratislavskej Slovenskej Grafii a dokončené archy posielala do knižárskej dielne v Prahe vlakom. Aby podporila miestny priemysel, tlačila všetky slovenské publikácie výlučne na papieri z Harmaneckých papierní. Podľa slov jej dlhoročného riaditeľa Václava Poláčka len do roku 1933 zaplatila na autor-

46 Viac o slovenských vydaniach v DP KAPRÁLIKOVÁ, Monika: Slovenská literatúra vo vydaniach Družstevnej práce. In: *Literární archiv*, 2020, č. 52, s. 56–73.

ských honorároch a za papier Harmaneckým papierňam takmer milión a pol korún a rozšírila 25 000 slovenských kníh.⁴⁷ Rovnako aj výročné 15. valné zhromaždenie, ako prvé mimopražské vôbec, zvolala DP na 6. februára 1938 do bratislavského hotela Carlton. Na pozadí stupňujúceho sa politického napätia chcela v jubilejnom roku republiky demonštrovať kultúrnu jednotu a osláviť československú myšlienku. Ďalší rozvoj spolupráce však zahatali v marci 1939 nové politické okolnosti a po rozpade republiky postúpila väčšina slovenských autorov so súhlasom nakladateľstva svoje práva Matici.

Nelúčenie

Keď sa v marci 1938 uskutočnilo valné zhromaždenie Sväzu kníhkupcov a nakladateľov, nieslo sa ešte v znamení pracovného vzostupu aj vzájomných výmen. Republika oslavovala 20. výročie založenia a aj Slovenská sekcia zväzu už registrovala 97 aktívnych členov.⁴⁸ V podobnom akčnom duchu sa nieslo i výročné a prvé výjazdné zhromaždenie členov Družstevnej práce v Bratislave, medzi ktorými nechýbali spisovatelia Vladislav Vančura, Jaroslav Seifert či Karel Nový. Závery zjazdu boli optimistické a aj čísla slovenských členov nádejne rástli. Na znak vzájomnosti do programu dokonca zahrnuli oficiálnu návštevu delegácie DP pri hrobe Ľudovíta Štúra v Modre, kde položili veniec a pietne spomenuli na jeho činnosť. Prejav napísal a predniesol básnik Jaroslav Seifert a začínal sa slovami manifestujúcimi vôľu družstva pomôcť slovenskej literatúre dosiahnuť zaslúžený medzinárodný ohlas: „*Družstevní práce, v jejímž jménu vyslovujeme tu dík a přinášíme skromnou poctu, přichází k tomuto hrobu – nikoliv bez jistých práv. Byla první mezi prvními, kdo po převratu zasnoubili obě řeči velikých větví tohoto státu. Slovenské knihy, které vydala, rozlétly se nejen po zemích českého jazyka, ale přešly i hranice tohoto státu, nesouce na svých stránkách slávu země a její kultury do světa.*“⁴⁹ Po ukončení zjazdu členovia vyjadrili vôľu pokračovať v mimopražských zasadnutiach – žiadne z nich sa už ale nestihlo zrealizovať. Aj posledné zhromaždenie celorepublikového nakladateľského zväzu sa zišlo v pohnutých pomníkovských časoch 15. novembra po vyhlásení autonómie. Slovenskí členovia však „*neporušili spolkové zásady, zostali riadnymi členmi Zväzu v Prahe, ba aj členmi Obchodného družstva českých kníhkupcov.*

47 POLÁČEK, Václav: Večer Družstevnej práce. In: *Slovenský denník*, roč. 16, č. 271, 9. 12. 1933, s. 5.

48 Podľa HORÁČEK, Ján: *Krása čierneho umenia*, s. 168.

49 LA PNP, f. Družstevní práce – nakladateľský archiv, SEIFERT, Jaroslav. U hrobu Ľudovíta Štúra (rkp).

Nadalej objednávali českú literatúru a tak prejavovali solidaritu s českým národom a jeho kultúrou.⁵⁰ Napriek manifestácii jednoty sa ale politické zmeny dotkli citelne všetkých členov zväzu. Po 14. marci sa na Slovensku sťažila aj kolportácia českých novín a kníh, pretože začal platiť jej zákaz. Mnohé spoločné nakladateľské projekty však ešte dobiehali. Aj napriek rozdeleniu vychádza oficiálne až do konca júna 1939 v Prahe literárno-umelecký mesačník *Elán*, do ktorého jeho redaktor Smrek zaradi dnes už notoricky známy článok L. Novomeského *Nelúčenie*, v ktorom sa v mene Slovákov nelúčil s českou kultúrou, pretože by jej to bolo cudzie. V roku 1939 vyjde v rovnakom nakladateľstve aj pre pomery oneskorené vydanie výberu básní M. Rázusa. Nakladateľský zväz prostredníctvom svojho tlačového orgánu vyjadrí nad situáciou poľutovanie: „Česká kniha nikde nemala takých priateľov ako na Slovensku. Teraz sú však medzi nami vytýčené hranice a každý národ sa bude ďalej rozvíjať podľa svojich podmienok. Budúcnosť ukáže, aké to malo pre nás výhody.“⁵¹

Svoje slová o „nelúčení sa“ s českou kultúrou potvrdil L. Novomeský nakoniec aj na poli knižnom, pri prípravách jeho poslednej básnickej zbierky *Svätý za dedinou*, ktoré sa už odohrávali v tieni nových udalostí. Zbierka vyšla až niekoľko mesiacov po zániku Československa na konci roku 1939. Korešpondencia k nej dokladá vzájomnú náklonnosť a úctu medzi Melantrichom a slovenským autorom v pohnutých časoch. Hoci nakladateľstvo básnikovi navrhol, aby už dlhší čas pripravovanú knihu vzhľadom k okolnostiam vydal na Slovensku, Novomeský sa z presvedčenia – a proti ekonomickej stránke veci – rozhodol zostať u českého nakladateľa a nakladateľ publikáciu vydal. Nostalgicky potom pôsobí autorova dedikácia českému priateľovi Karlovi Teigemu, ktorému knihu na Novomeského pokyn nakladateľstvo poslalo aj s jeho priloženou navštívenkou s textom: „*Karlu Teigemu, aby nezapomnel na propovídané pražské dny, na něž již z Bratislavy vzpomíná, teskně ale rád, L. Novomeský.*“⁵²

50 Podľa HORÁČEK, Ján: *Krása čierneho umenia*, s. 168.

51 Tamže.

52 LA PNP, f. Karel Teige (1900–1951), venovanie L. Novomeského K. Teigovi z 10. marca 1940.

STUDIE

**Peripetie problému „slovenskej otázky“
na stránkach časopisov *Elán* a *Přítomnost*¹**

KAROL CSIBA

The “Slovak question” on the pages of the magazines Elán and Přítomnost

This study offers a look at a selection of discussions and polemics published in the socio-cultural periodicals *Elán* and *Přítomnost* in Prague during the interwar period. The basis of the text is a reconstruction of materials made against the background of the search for and definition of Czech-Slovak social and literary relations that characterized the period and to a great extent shaped the social situation in the newly founded Czechoslovakia. Both periodicals capture this period of Czechoslovakia's development, in which efforts to outline the national question played an important role. This text openly adopts a narrative structure, which is why the journalistic articles are ordered and their content is reconstructed chronologically. I strive, above all, to provide ample material. Its evaluation is directed towards an informed reader. The paper also touches upon the question of to what extent the editorial practice of the periodicals contributed to the formation of modern society in newly founded Czechoslovakia. On the margin, it thus seeks to identify the place of *Elán* and *Přítomnost* in the study of the history of modernity. In this context, the paper also briefly discusses the crises of modern art characteristic of the interwar period. The crises include the crisis of the “old” society, associated with the success of the avant-gardes. For this reason, the paper tries to go beyond the narrow territory of literature and implicitly notes the role of the intellectuals who, in the selected periodicals, engage in struggles and aesthetic, ethical, ideological and confessional arguments.

Keywords: *Elán*, *Přítomnost*, Slovak question, Czech-Slovak relations, culture

¹ Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0066/20 *Modernizmus v slovenskej literatúre II*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD. Doba riešenia: 2020–2023.

Text je predovšetkým výberovým pohľadom na diskusie a polemiky publikované v spoločensko-kultúrnych periodikách *Elán* a *Prítomnosť*, vychádzajúcich v medzivojnovom období v Prahe. Základom je materiálová rekonštrukcia, vytváraná na pozadí dobového hľadania a definovanie česko-slovenských spoločenských a literárnych vzťahov, ktoré značne determinovali poprevratovú spoločenskú situáciu v Československu. Obe zvolené periodiká by mali zachytávať špecifické obdobie vývoja republiky. Významnú úlohu v ňom zohrávalo úsilie o formovanie národnej otázky. Tento text neskrýva inklináciu k príbehovej štruktúre, aj preto podlieha rekonštrukcia publicistických článkov a ich radenie chronológii. Mojm úsilím je poskytnúť dostatok materiálu. Hľadanie jeho hodnotenia smeruje k poučenému čitateľovi. Ten si môže odpovedať napríklad na otázku, do akej miery sa redakčná prax vybratých periodík podieľala na formovaní modernej spoločnosti poprevratového Československa, resp. či sa ju možno nezámerné nepokúšali rozvrátiť. Z tohto dôvodu je namieste otázka, aké je ich miesto v štúdiu dejín modernosti a zároveň ich zapojenie do formovania medzivojnových česko-slovenských vzťahov. Kľúčový pojem modernizmu je sémanticky široký, odkazuje na viacero disparátnych významov, a aj výkladovo je vrstevnatý a komplikovaný.² Zo širokého metodologického diapazónu možno výberovo upozorniť napríklad na aspekt tzv. „modernej skúsenosti“,³ ktorá je utváraná takými kategóriami ako rozporupnosť, fragmentárnosť či paradoxnosť. Za jeden z jej zdrojov býva definovaný stret kultúr.⁴ Prítomnosť modernej skúsenosti sa výrazným spôsobom dotýka tradičnejších výkladov života, ktoré následne často prestávajú plniť svoje funkcie a podliehajú deštruovaniu či parodovaniu. Týmto spôsobom – transformáciou skúsenosti, resp. zážitku – reflektuje literatúra nové a neustále sa meniace sebedovedomie človeka medzi extrémami autonómie a absolútnej závislosti na spoločenských okolnostiach.⁵

2 V slovenskej literárnej historiografii po roku 2000 existuje viacero príspevkov venujúcich sa terminologickej definícii modernizmu, výberovo napr. BAKOŠ, Vladimír: *Avantgardistický projekt modernity*. Bratislava 2006; KUZMÍKOVÁ, Jana: Tri verzie a tri nosné domény modernistického umenia. In: *Slovenská literatúra*, 2012, roč. 59, č. 3, s. 230–245.

3 BENJAMIN, Walter: Umelecké dielo vo veku svojej technickej reprodukovateľnosti (1936). In: *Iluminácie*. Bratislava 1999, s. 194–225.

4 HORYNA, Břetislav: Memoria jako kategorie záchrany. In: *Sociální studia*, 2010, roč. 7, č. 1, s. 39–40.

5 NÜNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon theorie literatury a kultury*. Brno 2006, s. 524.

V 18. čísle týždenníka *Přítomnost* uverejnil Václav Štech článok *Slovenský problém a slovenská literární kritika*.⁶ Otvára v ňom otázku tzv. „slovenského problému“, ktorý je potrebné vyriešiť. Uvedomuje si, že to nie je úloha pre jednu generáciu, no konečné riešenie vidí predovšetkým v tom, že spisovnú slovenčinu na Slovensku nahradí spisovná čeština. V tomto procese vidí progresivitu domáceho vývoja, ktorý by mal napraviť chyby predchádzajúcich generácií. Odstrániť by sa mali diskusie o vzájomnosti dvoch odlišných národov, namiesto toho uprednostňuje Štech tézu o historickej a jazykovej jednote Čechov a Slovákov.

Pozornosť venuje v článku slovenskému literárnemu kritikovi a historikovi, absolventovi Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe Jánovi Hamaliarovi a jeho knižnej publikácii *Hlas našeho východu* (1929).⁷ Oceňuje, že je v nej niekoľko štúdií publikovaných v češtine, čo podľa jeho slov znamená, že autor ako jeden z mála mladých kritikov pochopil podstatu československej jednoty. Hamaliar ju podľa Štecha odvodzuje od spoločnej histórie, spoločných literárnych a myšlienkových snáh, ktoré boli často naštrbené, no jemné rozkoly nemali na svedomí nacionálne rozdvojenie. Autor článku je presvedčený o tom, že Hamaliarovo používanie češtiny je na Slovensku vnímané negatívne, no v budúcnosti budú jeho kultúrno-literárne aktivity akceptované. Pozitívne vníma aj fakt, že tvorca publikácie o „slovenskom probléme“ nielen píše, ale chce ho aj aktívne riešiť, čo sa prejavuje v tom, že situáciu vyhodnocuje v kontexte poznania českého kultúrneho prostredia. V kontexte kultúrneho vývoja Slovenska ho vníma ako inšpiratívny vzor a tvorca modernej slovenskej literárnej kritiky, formujúceho jej hodnotové kritériá, kam zaraďuje aj otázku jazyka. Inšpirácie jeho literárnokritickej činnosti nachádza autor článku v práci F. X. Šaldy.

Už v nasledujúcom čísle *Přítomnosti* bola uverejnená reakcia Dobroslava Chrobáka nazvaná *Slovenský problém a slovenská kritika*.⁸ Autor článku poukazuje na všeobecnejšiu tendenciu českého literárneho prostredia považovať Jána Hamaliara za vedúcu osobnosť mladej slovenskej generácie, deklarujúcej odklon od používania spisovnej slovenčiny. Vyjadruje prekvapenie, že v Štechovom texte rezonuje akási všeobecnejšia predstava o tom, že vývoj slovenskej literatúry smeruje k jazykovému splynutiu s češtinou. Komentuje to slovami: „Škoda len, že na Slovensku posudzujú túto túžbu s menším nadšením ako v Če-

6 ŠTECH, Václav: Slovenský problém a slovenská literární kritika. (Na okraj Hamuliakových „Hlasů našeho východu“). In: *Přítomnost*, 1929, roč. 6, č. 18, s. 279–282.

7 HAMALIAR, Ján: *Hlas našeho východu : literární studie*. Praha 1929.

8 CHROBÁK, Dobroslav: Slovenský problém a slovenská kritika. In: *Přítomnost*, 1929, roč. 6, č. 19, s. 302.

chách. Medzi príslušníkmi tej mladej generácie, prichádzajúcej do Prahy, o ktorej p. Štech myslí, že začína chápať vec vážnejšie, niet azda jedného, ktorý by nebol Hamaliarov krok odsúdil. Pre nich je prípad Hamaliarov príkladom hrišnej defraudácie mravných hodnôt a citových záväzkov, ktoré mu zverila rodná zem. Na celom Slovensku, i v kruhoch čechofilských, vzbudilo Hamaliarovo vystúpenie rozhorčenie [...]“⁹ Chrobák hovorí o komplikáciách problému česko-slovenskej vzájomnosti. Domnieva sa, že predstavitelia českej a slovenskej spoločnosti značne exponovane a umelo poukazujú na spoločné tradície, ktoré by mali údajne oba národy spájať.

Autor článku ďalej poznamenáva, že Ján Hamaliar „oznánil vo svoje knihe spôsobom nemálo sebavedomým, že on J. Hamaliar necíti sa odo dneška Slovákom, ani Čechoslovákom, ale proste Čechom z ,nášho východu‘ [...]“¹⁰ Práve tejto „národnej metamorfóze“ sa podľa Chrobáka venuje zbytočná pozornosť, hoci v predchádzajúcom Štechovom hodnotení práve táto skutočnosť je znakom progresívnych procesov v slovenskej kultúre. Podľa Chrobáka je Hamaliarovo gesto predovšetkým výsledkom jeho snahy zaujať. Argumentuje týmito slovami: „Nie je predsa v medziach možnosti človeka, aby sa za tri roky, ktoré strávil v Prahe, vysporiadal s takým ťažkým problémom a previedol ho do takých krajných dôsledkov. Hamaliar chce vzbudiť dojem, že to urobil, nie neverím ti, Jano Hamaliar, si človek mladý, vo vývine, zaťažovaný aj inými trápeniami mladosti [...]“¹¹ Hamaliarovo gesto následne prirovnáva k renegátstvu.

Do debaty o „interkultúrnych súvislostiach“ slovenskej a českej literatúry sa v časopise *Prítomnosť* zapája už v roku 1929 aj vedúci redaktor Ferdinand Peroutka rozsiahlym textom *Jen toužebné přání*.¹² Reaguje v ňom práve na článok Václava Štěcha,¹³ oceňujúceho rozhodnutie Jána Hamaliara písať po česky.¹⁴ Peroutka vyjadril nádej, že k tomuto rozhodnutiu dospejú aj ďalší slovenskí spisovatelia. Predpokladá aj následný koniec slovenskej literatúry. Paradoxne však konštatuje, že otázka československej jednoty je stále iba akademickou predstavou prežívajúcou bez reálneho a užitočného výsledku. Za slovenským odmietačným postojom voči národnej a jazykovej jednote vidí napríklad jednoduché zápečníctvo a exponovaný lokálny patriotizmus. Separatizmu Slovákov podľa jeho slov nerozumie. Ako prejav istej korektnosti a čestnosti predstavuje ideál

9 Tamže, s. 302

10 Tamže.

11 Tamže.

12 PEROUTKA, Ferdinand: Jen toužebné přání. In: *Prítomnosť*, 1929, roč. 6, č. 33, s. 514–515.

13 ŠTĚCH, Václav: Slovenský problém a slovenská literárna kritika. (Na okraj Hamuliakových „Hlasů našeho východu“). In: *Prítomnosť*, 1929, roč. 6, č. 18, s. 279–282.

14 Pozri bližšie CSIBA, Karol: *Privátne – verejné – autobiografické (v memoároch a publicistike Mila Urbana, Jána Smreka, Jána Poničana, Tida J. Gašpara)*. Bratislava 2014, s. 40–79.

úplnej národnej jednoty (s jednotou spisovného jazyka), ktorý by sa mal v tejto „otvorenej“ koncepcii predostrieť Slovákom. V prípade slovenských spisovateľov argumentuje úzkosťou ich jazykových hraníc. Princíp jazykového zjednotenia by mal podľa Peroutku vychádzať predovšetkým z princípu dobrovoľnosti.

V prípade samotného Jána Hamaliara zaujme najmä kritický článok *Toto že je slovenský předvoj?* publikovaný v *Prítomnosti* v marci 1931.¹⁵ Spochybňuje v ňom kultúrny prínos literárnych almanachov na Slovensku. Vracia sa do minulosti a konštatuje, že literárne almanachy sú síce pre vývoj slovenskej kultúry v porovnaní s českým prostredím mimoriadne dôležité, no ich umelecká hodnota je veľmi nízka. Pri *Slovenskom literárnom almanachu 1931* si všíma ambície editorov Štefana Letza a Dobroslava Chrobáka vytvoriť presný dokument a zároveň predvoj aktuálnej literatúry na Slovensku.¹⁶ Hamaliar je presvedčený o tom, že publikácia nemá jasnú štruktúru a nejasný je aj cieľ, čo by mala dokumentovať. Argumentuje náhodným výberom autorov, ktorý nezodpovedá ambicióznym plánom tvorcov publikácie. Zásadný problém vidí aj v absencii generáčnej rozvrstvenosti autorov. Napriek tomu, že almanach nevytvára zásadnejší obraz poprevratového Slovenska, plní podľa Hamaliara funkciu určitého medzníku, preto si zaslúži pozornosť literárnej kritiky.

Autor článku vníma tento myšlienkový obraz dobového Slovenska ako mimoriadne pesimistický. Upozorňuje predovšetkým na nevyhnutnú spoluúčasť mladej generácie tvorcov na koncipovaní takéhoto súborného diela. Práve ich participácia na vzniku umožňuje identifikovať ich úsilie a ochotu vstupovať do nevyhnutných konfrontácií so staršou generáciou, vďaka čomu sa odhalia ich vzájomné odlišnosti. V tomto bode ale vidí Hamaliar najväčší problém poprevratového spoločenského a kultúrneho vývoja na Slovensku. Mladú poprevratovú generáciu hodnotí ako nepriebojnú, málo odvážnu a zbabelú, ktorej chýba odvaha zvädzať generačné súboje. V tejto súvislosti vyslovuje kritickú tézu, že nastupujúca generácia prezentovaná v almanachu nebola ešte nikdy a nikde takto neprogramová a málo hrdá na svoje kultúrne hodnoty, ktoré by mali byť prínosom k formovaniu nových hodnôt. Argumentuje slovami: „*Stojí to vedle sebe – stárí a mládí – úžasně tupě, bez výboje a bez mladistvé touhy ubít staré kyjem po hlavě a překonat je. Připadá nám, že slovenské literární a myšlenkové mládí má nesmírný strach před starými, aby nebylo vyloučeno z požitku seděti vedle nich. Je to mládí jen podle letopočtu, ale ne mládí opravdové [...]*“¹⁷ Hamaliarova reakcia ponúka okrem kritického zhodnotenie publikácie aj jeho vlast-

15 HAMALIAR, J.: *Toto že je slovenský předvoj?* (Slovenský literární Almanach na rok 1931). In: *Prítomnost*, 1931, roč. 8, č. 11, s. 173–174.

16 *Slovenský literárny almanach 1931*. Praha 1931.

17 Tamže, s. 174.

ný koncept realizácie takýchto bilančných dokumentov. O ich tvorbe píše: „*Almanachy se dělají zcela jinak. Ze Slovenska zaznamenám Minervu (1869) a Sborník slovenskej mládeže (1909). I v prvním i ve druhém nastupovala určitá generace a něco chtěla, bojovala a zápasila proti starým. Nikdy si však tak mdle a poddajně nepřisedla k starým [...]*“¹⁸ Autora textu prekvapuje predovšetkým prítomnosť slovenských davistov (Ján Rob Poničan, Laco Novomeský a Daniel Okáli), ktorých považuje za jediných predstaviteľov literárne progresívnej generácie. Oceňuje predovšetkým ich ochotu vstupovať do názorových konfrontácií a ideologickú vyhranenosť. Samotný *Slovenský literárny almanach 1931* nepovažuje napriek ich účasti za kultúrne prínosný, no zároveň neprestáva veriť, že sa objaví tvorivá generácia, ktorý zmení charakter umenia a literatúry, čo znamená, že sa vyhraní voči staršej generácii.

Problému slovensko-českých spoločensko-kultúrnych súvislostí sa venuje v rovnakom období aj slovenská kultúrna revue *Elán*, vychádzajúca od septembra 1930 v Prahe. Témy sa bezprostredne dotýka aj rozhovor Štefana Letza s Karlom Čapkom publikovaný v marci 1931.¹⁹ Čechov a Slovákov v ňom známy český autor charakterizuje ako dva odlišné národy, ktoré sa nelíšia jazykom ale ich naturelom. Práve túto „povahovú“ nerovnorodosť vníma ako užitočnú pre ich vzájomné spolužitie. Pri Slovákoch mu imponuje priateľskosť a istá grandióznosť, ktorá podľa neho absentuje v povahe Čechov. Tí môžu naopak posunúť Slovákov na vyšší civilizačný stupeň, hoci v kontexte širšieho vnímania kultúry za nimi zaostávajú. Vzťah týchto dvoch národov mu pripomína situáciu vo Veľkej Británii, presnejšie koexistenciu medzi Anglickom a Škótskom a ich vzájomné pre obe strany prospešné ovplyvňovanie sa.²⁰ Do tohto kontextu uvažovania vkladá aj hodnotenia dobovej slovenskej literatúry. Jej predprevratovú podobu charakterizuje skôr ako jednostranný spoločensko-umelecký protest voči pomerom v monarchii. Práve česká kultúrna obec by jej mohla podľa Čapka pomôcť v tom, aby prestala byť „*protestom a stala sa oslavou slovenského života*“.²¹

Úvahy o česko-slovenskej spolupráci ako súčasť formovania nového štátu rezonujú aj v iných slovenských kultúrnych periodikách už krátko po prevrate,

18 Tamže.

19 LETZ, Štefan: Štvrt hodinky s Karlom Čapkom. In: *Elán*, 1931, roč. 1, č. 7, s. 2.

20 „Na jednej strane Škótsko a Anglicko, na druhej strane Slovensko a Morava s Čechami. Na jednej strane vrchy (Slovensko) a na druhej strane roviny (Morava a Čechy). Prirodzený vývoj je ten, že ľudia z vrchov zostupujú do dolín a pomaly ich dobývajú. Škóti sú azda väčší separatisti ako Slováci, ale to im nevadí, aby neprešpacirovali celú Angliu a nemali ju de facto v rukách. Slováci, obyvatelia vrchov, si ešte nevytýčili heslo: zliezť do dolín, na roviny“ (tamže, s. 2).

21 Tamže.

na čo čiastočne poukazuje napríklad článok básnika a umeleckého kritika a historika výtvarného umenia Vladimíra Wagnera *Niečo o dadaizme* publikovaný v časopise *Mladé Slovensko*.²² Slovenských čitateľov informuje o diskusii o tomto avantgardnom umeleckom smere, prebiehajúcej v literárnej prílohe českého časopisu pre študujúcich *Ruch*. Definuje ho ako modernú podobu umenia, voči ktorému by nemali zostať čitatelia na Slovensku lahostajní.²³ Text je implicitným potvrdením kontaktov slovenskej mladej generácie s progresívnymi vetvami českého kultúrneho prostredia. Vo forme drobnej poznámky preto pripomeniem niektoré jeho platformy. Tomáš Kubiček hovorí v tejto súvislosti o českej najmladšej autorskej generácii očarenej víziou revolúcie, ktorá by v literárnom poli prebudovala ustálené literárne normy a literárny jazyk by použila ako nástroj vzbury proti zabehaným poriadkom v literatúre a spoločnosti.²⁴ Pripomína článok Vladislava Vančuru *Nové umenie* z roku 1919,²⁵ v ktorom autor požaduje „– v rétorickém gestu negace starého a výzvy k novému – takové umění, které k sobě upoutá široké vrstvy, a současně už zavádí lexikum dobově spojující avantgardu s revolucí a světem proletariátu [...]“²⁶.

Ďalší bezprostredný vstup redakcie *Elánu* do diskusie o vzťahu a vzájomnom ovplyvňovaní sa Slovákov a Čechov predstavuje rozhovor s českým básnikom Jiřím Karáskom ze Lvovic.²⁷ Ten v ňom od úvodu hodnotí poprevratové snahy českej spoločnosti vplývať protektorsky na vývoj kultúry na Slovensku ako omyl. Rovnakým spôsobom reaguje aj na predstavy o slovenskej zaostalosti, ktorú by bolo potrebné kultivovať. Slováci majú podľa jeho vyjadrenia svoju vlastnú kultúru. Tá nie je iba kópiou nemeckých, resp. francúzskych vzorov. Práve tento aspekt identifikoval v českej kultúre, preto ju vníma ako nepôvodnú, cudziu. Absentuje v nej autentickejšť konkrétneho národného spoločenstva. O slovenskej kultúre píše: „*My Čechové se umíme znamenitě – přizpůsobovat cizím vlivům. Váš Martin Benka je moderní a slovenský, náš, řekněme, Filla jest dokonalý – Francouz v své modernosti. Vi to umíte, jako Poláci, zůstati věrní své rase, i kde berete poučení z ciziny. Čech ztrácí rasu, když se učí v cizině. To je, co se týká kultury niterné. Ale i co se týká kultury vnější, jste vy Slováci výše než my*

22 WAGNER, Vladimír: *Niečo o dadaizme*. In: *Mladé Slovensko*, 1919, roč. 1, č. 8, s. 177–179.

23 Tamže, s. 179.

24 KUBÍČEK, Tomáš: *Řád tvaru. Tradicionalistické časopisy v období první republiky (analýza a rekonstrukce)*. Brno 2020, s. 30.

25 VANČURA, Vladislav: *Řád nové tvorby*. Praha 1972.

26 Tamže, s. 30.

27 red.: Básnik Jiří Karásek ze Lvovic o kvalitách slovenského ducha. In: *Elán*, 1931, roč. 1, č. 8, s. 2.

[...]“²⁸ V povahe Čechov básnik odkrýva uzavretosť, neprístupnosť, nevládnosť a sklony k opovrhovaniu spoločenskými konvenciami. Povahu Slovákov charakterizuje podľa neho elán, romantizmus a citová vrelosť. V tejto súvislosti uvažuje o perspektívnych kultúrnych konceptoch, v ktorých by sa prepájali romantické základy s bližšie neurčenými realistickými metódami. Doterajšie spolužitie dvoch národov sa však podľa neho zatiaľ netransformovalo do intenzívnejšieho kultúrneho spolužitia, keďže na obidvoch stranách rezonuje moment „cudzoty“. Oba národy priraduje do „východného“ kultúrneho kontextu, pričom práve v rozvíjaní tohto dedičstva by mali Slováci vplývať na českú spoločnosť.²⁹

Podobný spôsob uvažovania o tejto téme ponúka *Elán* aj prostredníctvom článku českého spisovateľa a novinára Frantu Kocourka *Kulturní zblížení Čechů a Slováků*.³⁰ Autor sa v ňom zameriava na rekonštrukciu omylov českých kultúrnych pracovníkov, ktoré podľa jeho slov oslabujú proces zblížovania so slovenskou kultúrnou obcou. V úvode pripomína, že podobne analyzujúci akt odkrývania procesualných chýb očakáva aj na slovenskej strane. Ďalej konštatuje, že znalosť slovenskej kultúry v českej spoločnosti je aj v tomto období značne obmedzená. O českom postoji píše: „*Chtějí-li se skutečně se Slováky kulturně zblížit, musí jejich kulturu především poznat. Jinak by mluvení o zblížení znamenalo, že si Češi vlastně pod tím slovem představují přispůsobení Slováků české kultuře* [...]“³¹ Zároveň konštatuje, že samotní Slováci českú kultúru poznajú, čo vníma ako ich prednosť, na ktorú by sa nemalo zabúdať. Za jeden z kľúčových rozdielov medzi dvoma spoločenstvami považuje postavenie náboženstva v slovenskom kultúrnom živote. Za chybné pokladá práve neakceptovanie tohto viditeľného spoločensko-kultúrneho špecifika ovplyvňujúceho život na Slovensku. Napriek tomu verí v postupné zblíženie sa Čechov so Slovákmí.

Odlíšnym spôsobom vstupoval do tejto imaginárnej diskusie mladý slovenský literárny kritik Alexander Matuška, študent Filozofickej fakulty UK v Prahe. Autorove obsahovo ostré reflexie slovenskej literatúry mali predovšetkým

28 Tamže, s. 2.

29 „*Slovák je romantik jako Polák, Čech realista jako Němec. Ale pevně věřím, že poznáme Slováky a že je budeme milovati. K tomu pracovati, je záslužné více, než starat se stále o kulturu západu. Naše kultura je na východe – to je má víra! Slováci nás musí přivesti k té víře, to pokládám za jejich budoucí zásluhu* [...]“ (tamže, s. 2).

30 KOCOUREK, Franta: Kulturní zblížení Čechů a Slováků. In: *Elán*, 1933, roč. 4, č. 2, s. 2–3. Len na doplnenie pripomínam, že autor neskôr publikuje v časopise ďalšie texty s podobnou témou. Pozri bližšie KOCOUREK, Franta: Nedůvěra mezi Čechy a Slováky. In: *Elán*, 1933, roč. 4, č. 4, s. 2.

31 KOCOUREK, Franta: Kulturní zblížení Čechů a Slováků. In: *Elán*, 1933, roč. 4, č. 2, s. 2.

literárnokritickú podobu, na čo v neposlednom rade poukazuje aj zvýšená sugestívnosť jeho publikačných výstupov. Symptomatickým dôkazom je v tomto kontexte napríklad článok *Historka ze slovenské literatury* uverejnený v *Prítomnosti* na začiatku roku 1934.³² Matuška v úvode píše: „*Tento článok skúsil na sebe všetky osudy nepríjemných právd. Bor sa usadil bezmála vo väčšine slovenských časopisov a pp. redaktori nemali veľkého záujmu, aby sa ukázalo, čo to majú za lumen. Článok bol odmietnutý Smermi, Pohľadmi a v Eláne nechceli o ničom tiež ani počuť. P. Bor si nedal nikdy ujsť príležitosť odkukane vzdelaným spôsobom potľapkať pánov: Smreka a Lukáča [...]*“³³ Článok je bezprostrednou reakciou na knihu slovenského literárneho kritika a spisovateľa Jána Elena Bora *Návrat k minulosti*.³⁴ Autor kritických obvinení považuje jej značnú časť za literárny plagiát.³⁵ Pravdepodobne z dôvodu explicitnej názornosti publikuje podrobný dôkazový materiál odkazujúci k jednotlivým bodom jeho usvedčujúcich tvrdení.³⁶ Práve tieto vyjadrenia vyvolali v dobovom literárnom kontexte viaceré odmietavé reakcie, ktoré neakceptovali Matuškov záver. On sám o tom časopisecky podrobne informuje.³⁷ Všíma si napríklad vlastné personálne a ideologické nálepky (nízky intrigán, podliak, marxista). Jeho záverečné glosy, ktorými formálne uzatvára tento vyhrotený spor však majú univerzálnejší charakter a z pohľadu perspektívy vzťahov medzi redakciami získavajú fatálnejšiu povahu. Dôkazom sú autorove slová: „*Ako to bolo v tomto prípade, bude tomu asi aj v iných: v českej Prítomnosti pôjdeme von s pravdou a v slovenskom Eláne budeme hájiť podvody [...]*“³⁸ Od konfrontácií medzi českým a slovenským spoločenským kontextom sa Alexander Matuška nedištancuje ani v neskoršom období. Len pre ilustráciu dopĺňam, že v súlade s týmto tvrdením môžeme napríklad čítať články uverejnené v *Prítomnosti*.³⁹ Autor v ňom sugestívne rekon-

32 MATUŠKA, Alexander: *Historka ze slovenské literatury*. In: *Prítomnost*, 1934, roč. 11, č. 9, s. 135–137.

33 Tamže, s. 135.

34 BOR, Ján. E.: *Návrat k minulosti*. Bratislava 1933, s. 162.

35 „*Borov Návrat k minulosti je po stránke pôvodnosti jeden jediný podfuk [...]* Najviac je vykradnutý Šalda.“ (MATUŠKA, Alexander: *Historka ze slovenské literatury*. In: *Prítomnost*, 1934, roč. 11, č. 9, s. 135).

36 MATUŠKA, Alexander: *Historka ze slovenské literatury*. In: *Prítomnost*, 1934, roč. 11, č. 10, s. 156–157.

37 MATUŠKA, Alexander: K literárnej afére zo Slovenska. In: *Prítomnost*, 1934, roč. 11, č. 11, s. 166–167; MATUŠKA, Alexander: Ešte k literárnej afére zo Slovenska. In: *Prítomnost*, 1934, roč. 11, č. 15, s. 230.

38 Tamže, s. 230.

39 MATUŠKA, Alexander: Usmernenie v slovenskej literatúre. In: *Prítomnost*, 1935, roč. 12, č. 34, s. 534–536; MATUŠKA, Alexander: Česká a slovenská literatúra. In: *Prítomnost*, 1938, roč. 15, č. 14, s. 220–221.

štruuje históriu, priebeh, dôvody a najmä následky slovenského politického, jazykového, literárneho, filozofického a duchovného separatizmu, ktorý celkom jednoznačne odmieta. Argumentuje predovšetkým slovami o kultúrnom spiatočníctve, obmedzenosti, prehnanej konzervatívnosti a z pohľadu literatúry nekreatívnej beztvorosti Slovenska.⁴⁰ Matušskovo uvažovanie o slovenskej literatúre nezapadá iba do neraz paradoxných česko-slovenských diskusií o podobách umenia. Výrazným spôsobom sa dotýka aj všeobecnejších náčrtov kríz moderného umenia, charakterizujúcich medzivojnové obdobie. Oskár Čepan hovorí napríklad o krízovej situácii starej spoločnosti a spája ju s úspechom avantgárd. Úspech literáta či kritika je často spojený s jeho narúšaním spoločenskej idyly. V knihe *Literárne bagately* o tom píše: „*Totíž, avantgardný umelec, ako aj avantgardný teoretik umenia, ruší akýsi ideálny, kontinuitný, plynulý vývinový proces aj organickými, aj neorganickými zásahmi. Často násilne ničí jestvujúcu idylickú pohodu, ktorá si ešte ani neuvedomuje, že je odsúdená na sterilnosť. Im všetkým ide o čosi nové, čosi odlišné. Radi absolutizujú novú jednotlivosť alebo jednotlivosti. To znamená, že ich aj násilne alebo unáhylene organizujú do nového celku. Je otázka, v mene čoho sa to robí? Stručne možno povedať, že v mene nevyhnutného a neprestajného obnovovania vzťahu umenia a skutočnosti [...]*“⁴¹ Autor zdôrazňuje význam deštruktívnej negácie, ktorá do značnej miery vysvetľuje príklon umeleckých avantgárd k sociálne revolučným hnutiam.

V septembrovom čísle *Elánu* z roku 1935 uverejnil jeho zodpovedný redaktor a básnik Ján Smrek úvodník pod názvom *Frak a žlté topánky*,⁴² ktorý je priamou reakciou na sériu článkov publikovaných v tomto období v *Prítomnosti*. Píše najmä „o sklonoch“ Ferdinanda Peroutku hľadať originality a publicistické senzácie, čo je podľa Smreka charakteristické pre tento typ pražského intelektuála. V jeho činnosti nachádza dôležitý moment zábavy, kvôli ktorej je údajne zainteresovaný šéfredaktor významného intelektuálneho periodika ochotný riskovať osobnú a profesionálnu reputáciu. V tejto súvislosti si všima najmä texty reagujúce na aktuálnu slovenskú literatúru. Pripodobňuje ich k prázdnej slame a chvíľkovej zaujímavosti určenej čitateľom, ktorí sa nudia.

40 „Z odstupu sa možno dívať na rozkol tak, i tak, že to bola vonkajšia známka zvoľna sa boriaceho vnútorného zväzku medzi oboma partnermi, z ktorých jeden, silnejší, napätím svojich síl a snažením vrasť a vraduje sa v Európu, zatiaľ čo druhý zostáva u prstonárodnosti a chce sa na veky vekov chápať ako dákasí svetová rarita a vesmírne unikum. Ten prvý si ostatne podržal vždy vedenie, kdežto druhý bol stále retardačný. Ostatok je pekná literárna historická konštrukcia, legenda a mytológia“ (MATUŠKA, Alexander: Česká a slovenská literatúra. In: *Prítomnosť*, 1938, roč. 15, č. 14, s. 220).

41 ČEPAN, Oskár: *Literárne bagately*. Bratislava 1992.

42 SMREK, Ján: *Frak a žlté topánky*. In: *Elán*, 1935, roč. 6, č. 1, s. 1.

Smreka prekvapuje fakt, že takéto články považujú v časopise *Prítomnost* za novinársky hodnotné. Zároveň si kladie otázky, či redakcia tohto periodika niekedy napísala niečo kladné o dobovom slovenskom literárnom živote. Odpoveďou je Smrekovo pochybovanie o tom, že by na stránkach časopisu objavil článok, ktorý „by bol schopný získať slovenskej literatúre i sympatie českého človeka [...]“.⁴³

Ferdinand Peroutku reaguje symptomaticky nazvaným článkom *Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?*⁴⁴ Rekapituluje v ňom skúsenosť redakcie s písaním o slovenskej kultúre. Akýkoľvek dovtedajší spôsob sa podľa jeho slov stretol so slovenským nepochopením a odmietavou reakciou.⁴⁵ Zaráža ho najmä Smrekova požiadavka, aby redakcia neuverejňovala články mladého slovenského kritika Alexandra Matušku, ktorý reflektuje slovenské literárne autority bez akéhokoľvek rešpektu a úcty. Práve tento kritický aspekt jeho textov však považuje Peroutka za mimoriadne zaujímavý. Matuškovu slovnú razanciu umiestňuje do kontextu českej tradície kritického písania o domácej literárnej tvorbe. Tento princíp uplatňuje redakcia aj pri hodnoteniach slovenskej literatúry. Na Slovensku v tomto smere podľa neho stále prevláda falošná a nekritická „svornosť“. Českú literatúru naopak charakterizuje určitá kritická sloboda. Slovenskú literatúru, ktorú vníma Peroutka ako „oneskorenú“, príklon ku kritickým reflexiám ešte len čaká. Túto situáciu chápe ako problém celej mladej slovenskej generácie, nielen samotného Alexandra Matušku. Ako inšpiratívne vzory uvádza práve českých kritikov.

Smrek odpovedá v *Eláne* čiastočne ironickým úvodníkom *Iba ozvena*.⁴⁶ Prekvapujúco v ňom oceňuje Peroutkov štýl písania a vo viacerých bodoch sa s jeho východiskami stotožňuje. Toto akceptovanie jeho argumentov však hodnotí ako sekundárne potvrdenie slovenskej literárnej roztrieštenosti v pohľadoch na podobné spôsoby reflektovania kultúry. On sám sa zameriava na niektoré fragmenty Peroutkovho článku. Súhlasí s jeho analógiou medzi ťažko pochopiteľným spôsobom uvažovania na Slovensku s nepochopiteľnosťou a komplikovanosťou ruskej „duše“, ktorú reprezentuje ruská literatúra. Oproti

43 Tamže, s. 1.

44 PEROUTKA, Ferdinand: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku? In: *Prítomnost*, 1935, roč. 12, č. 47, s. 737–739.

45 „Psal nám do *Prítomnosti* o slovenských věcech Čech, usedlý v Bratislavě. Slováci nám dopsali: Čech – co může vědet o Slovensku. Psal nám potom o slovenských věcech mladý Slovák. Nejlepší, co nám o něm ze Slovenska vzkázali, bylo, že – pije. Psal nám ušlechtilý, dnes již mrtvý Hamaliar: skoro ho vyvrhli ze slovenského národa (...) Ve všech těchto případech, jež jsem citoval, vždy Slovák na Slováka křičel, že Slovensku nerozumí. A každý z nich mluvil jménem Slovenska“ (tamže, s. 737).

46 SMREK, Ján: Iba ozvena. In: *Elán*, 1935, roč. 6, č. 4, s. 1–2.

nej stavia uvažovanie Čechov, ktoré vníma ako jasné a racionálne. Aj v tejto súvislosti priznáva, že predchádzajúce negatívne reakcie na jeho slová neboli adekvátne, na čo poukazujú niektoré články publikované v *Prítomnosti*.⁴⁷

Kritické články o slovenskej literatúre sa môžu v rešpektovanom a čítanom časopise o slovenskej literatúre údajne charakterizovať ako prejav úcty a záujmu. Naopak pozitívne reakcie by skôr generovali čitateľsky nezaujem. Úprimnosť *Prítomnosti* pozitívne vplýva podľa Smreka aj na zárodky nezdravej megalománie, ktorá na Slovensku súvisí s občasným kladným hodnotením domácej literatúry v zahraničí. Tiež súhlasí s tým, že slovenská literárna scéna je tam, kde bola česká pred štyridsiatimi rokmi.⁴⁸ V závere Smrek vyzýva k akceptovaniu ešte sa len formujúceho charakteru literárnych kritik Alexandra Matušku, ktorý by mohol domácej literatúre pomôcť.

Aj už v poznámke spomenutom príspevku slovenského kritika Milana Pišúta *Slovenská literatúra a její kritikové* rezonujú závery Peroutkovmu článku *Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?* Ich obsah je podľa autora určitým potvrdením masovej čítanosti periodika na Slovensku a predovšetkým dôkazom, že ovplyvňuje formovanie verejnej mienky v celom medzivojnovom Československu. Celkový charakter Peroutkovho príspevku však považuje za nešťastný, pretože polemika s básnikom Jánom Smrekom a jeho článkom v *Eláne* sa dotýkala určitej epizódy v literárnom živote, ktorá mala byť pertraktovaná iba vo vymedzených rámcoch. Článok by tak nenadobudol význam, prezentujúci tézu „*Slováci nerozumejú sami sebe, prečo by im mali rozumieť iní, predovšetkým Česi*“. Takéto stanovisko je podľa Pišúta v rozpore so záujmami československého kultúrneho života.

Odlišnú podobu má v tejto súvislosti text Karla Čapka *O slovenské literatuře (Několik slovenských románů)*, uverejnený v *Prítomnost* v januári 1935.⁴⁹ Autor si v ňom všima štyri slovenské prózy: Mila Urbana *Živý bič* (1927) a *Hmly na úsvite* (1930), Petra Jilemnického *Pole neorané* (1932) a Fraňa Kráľa *Cesta zarúbaná* (1934). Charakterizuje ich ako diela reprezentujúce aktuálnu slovenskú literatúru. Za kľúčové považuje predovšetkým ich prekonávanie „folkloristic-

47 Pozri bližšie PIŠÚT, Milan: *Slovenská literatura a její kritikové*. In: *Prítomnost*, 1935, roč. 12, č. 48, s. 767–768; ŠROBÁR, Vavro: Dr. Vavro Šrobár o tom, jak rozumět Slovensku. In: *Prítomnost*, 1935, roč. 12, č. 49, s. 771.

48 Presnejšie o tom píše: „Žiaľbohu, ťažko sa nám v tomto ohľade napraviť, musíme si trpezlivo počkať tých štyridsať rokov – a potom už nech si nás kto chce mláti hlava-nehlava. Rozhodne sme však povdační za dobrú nádej, ktorú nám p. Peroutka stavia pred oči“ (SMREK, Ján: Iba ozvena. In: *Elán*, 1935, roč. 6, č. 4, s. 2).

49 ČAPEK, Karel: *O slovenské literatuře (Několik slovenských románů)*. In: *Prítomnost*, 1935, roč. 12, č. 1, s. 4–6.

kého poriadku“, prostredníctvom ktorého je literárna podoba života idealizovaná, determinovaná tradíciami, zvykmi a náboženstvom. V týchto dielach podľa neho dominuje oslava dediny a chvála dedinského ľudu ako jeden z prostriedkov, prostredníctvom ktorých menej početné a ponížené národy zhodnocujú a chránia vlastnú existenciu. Spomenuté romány však charakterizuje exponovaný pesimizmus: „Všecko je při nejmenším zoufalé, strašné a nespravedlivé. Čtenář si málem odnáší dojem, že snad teprve od převratu zapadlo Slovensko do moče béd a útisku, jakých dosud nepoznalo. Z těch tří autorů se jen Milo Urban snaží o pohled objektivnější, ale ani jeho zrak nespočívá na světlých stránkách dědiny (...) Přijde-li jeho slovenský robotník do Prahy, musí mu spadnout na hlavu betonový dům; z čehož je vidět, že slovenský lid je stíhan krutým osudem s důsledností přímo děsivou [...]“⁵⁰ Podľa autora je tento pesimizmus výsledkom „buditeľskej“ horlivosti a tendenčnosti. V analyzovaných prózach zaznamenáva zároveň posun od výhradne nacionálnych tém: „Slovenský dědinský román, jak jej poznáme v této skupině knih, se vyznačuje rozhodným odvratem od folkloru. To ukazuje, že boj o národ, o jeho ethnické uchování a uvědomění je už více méně cítěn jako vybojovaný. Tato literatura je už plodem národa osvobozeného. Místo zápasu národního nastupuje zápas hospodářský a sociální. Najednou je toho strašně mnoho, nač žalovat a z čeho chtít vyjít; nahromadilo se toho za staletí útisku, a teď teprve se rozvazují ústa k protestu.“⁵¹ Tento problém podrobnejšie komentuje v článku s názvom *O nacionalizmu*,⁵² kde od seba odlišuje nacionalizmus ako fyzickú lásku jednotlivca k svojmu národu a politickým programom, „za kterým se jde, prapor, pod kterým se lidé šikují. Tedy to dvoje by se nemělo směšovat. Láska není žádný program, heslo ani prapor [...]“⁵³ Pri politickej verzii nacionalizmu zdôrazňuje Karel Čapek prítomný rozmer moci, negativizmus a zbytočné vlastenecké poučovanie.

Polemiky ako súčasť formovania česko-slovenských medzivojnových vzťahov necharakterizujú iba komunikáciu medzi *Elánom* a *Prítomnosťou*. Spomením napríklad text Vladimíra Clementisa *Prítomnost sa zaujíma o Slovensko* publikovaný v roku 1933 v časopise *DAV*.⁵⁴ Je reakciou na – podľa slov autora – prekvapujúci záujem *Prítomnosti* a najmä Ferdinanda Peroutku o politické dianie na Slovensku. Podobne ako Ján Smrek v *Eláne* charakterizuje Clementis

50 Tamže, s. 4.

51 Tamže, s. 6.

52 ČAPEK, Karel: O nacionalizmu. In: *Prítomnost*, 1932, roč. 9, č. 8, s. 118–119.

53 Tamže, s. 118.

54 CLEMENTIS, Vladimír: *Prítomnost sa zaujíma o Slovensko*. In: *DAV*, 1933, roč. 6, č. 11–12, s. 158–159.

Peroutku ako kľúčového predstaviteľa českého malomeštiackeho prostredia, ktoré sa o život na Slovensku zaujíma iba sporadicky.⁵⁵ Vo viacerých jeho článkoch identifikuje tzv. „*pohľad malomeštiackej českej inteligencie, alebo ešte presnejšie českého finančného kapitálu na zaostalú provinciu* [...]“⁵⁶ Bezprostredným impulzom k ostrej reakcii DAVu však bolo niečo iné. Clementis reaguje na sériu článkov publikovaných v *Přítomnosti* v druhej polovici roku 1933. Kritický je najmä k téme, ktorá jednotlivé texty spája. Kľúčové je totiž riešenie citlivej česko-slovenskej otázky. Práve v tomto bode Clementis identifikuje najväčšie Peroutkovo zlyhanie, keďže v zložitom probléme prenecháva dôležité slovo neskúseným autorom a on sám sa uspokojuje s pozíciou muža v pozadí. Výsledkom je údajne nesprávne informovaná česká verejnosť o situácii na Slovensku, resp. o zlom vzťahu Slovákov k Čechom žijúcim na Slovensku. Tento podľa Clementisa chybný a nepresný záver je tematizovaný takmer vo viacerých článkoch publikovaných v *Přítomnosti*. Okrem toho Clementisovi prekáža podľa jeho vyjadrenia neadekvátna publicita predsedu HSLS Andreja Hlinku.⁵⁷

55 O samotnej *Přítomnosti* Clementis nelichotivo píše: „*Kedykoľvek sa socialistické strany nájdu v takej alebo protirečivej situácii, kedykoľvek vyschne prameň ich tvorivosti pri vynachádzaní hesiel maskujúcich sociálfašistickú prax, – vždy v takejto takej chvíli môžu s bezpečnosťou čakať na žltý zošit Přítomnosti a čerpať z nej krásorečné poučenie (...) Neviete, ako pomáhať perzekvovať komunistické hnutie a pritom nevzbudiť odpor v radoch vlastného robotníctva? Povieť, že ku každému hitlerovcovi patrí ako doplnok komunista, a keď bijete komunistu, teda bijete tým samým i fašistu. Neviete, ako má človek byť pacifistom a antimilitaristom, a zároveň podporovať vlastný imperializmus? Povedzte, že sa blíži pre mierovú politiku zima a potrebuje ochranný kabát. Ak všetko toto nevíete a nevíete ešte mnoho iných vecí, pre vašu malomeštiacku prízemnosť – siahnite s dôverou po žltej Přítomnosti“ (tamže, s. 158).*

56 Tamže.

57 Pozri ŠUJAN, Jiří: Osud jednoho Čechoslováka. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 28, s. 435–438; ŠUJAN, Jiří: Autonomizmus a jeho lidé. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 31, s. 485–488; ŠUJAN, Jiří: Osud jednoho Čechoslováka. Autonomizmus a jeho lidé II. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 32, s. 501–504; ŠUJAN, Jiří: Po nitranské události. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 34, s. 531–533, ; ŠUJAN, Jiří: Rozhovory se slovenským lidem I. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 35, s. 547–549; ŠUJAN, Jiří: Rozhovory se slovenským lidem II. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 36, s. 565–567; ŠUJAN, Jiří: Rozhovory se slovenským lidem III. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 37, s. 584–587; ŠUJAN, Jiří: Rozhovory se slovenským lidem IV. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 38, s. 598–600; ŠUJAN, Jiří: Rozčilování nepomáhalo a nepomůže. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 43, s. 673–676; ŠUJAN, Jiří: Rozhovory se slovenským lidem V. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 45, s. 709–712; KOCOUREK, Franta: Jak Hlinka politicky pracuje I. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 39, s. 617–619; KOCOUREK, Franta: Rozmluva s Andrejem Hlinkou o posledních událostech. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 40, s. 634–638; KOCOUREK, Franta: Jak Hlinka politicky pracuje II. In: *Přítomnost*, 1933, roč. 10, č. 41, s. 645–648.

Z touto témou napokon okrajovo súvisí Clementisov článok *K národnostnej otázke* publikovaný v prvom čísle prvého ročníka DAVu.⁵⁸ Kľúčovou témou je v ňom jedna z téz V. kongresu Kominterny, ktorá sa dotýka práva na sebaurčenie národov. Autorova interpretácia záverov kongresu sa dotýka poznámky o potláčaných národnostných právach Slovákov. Konfrontuje ju s pojmom „československý štátny národ“, ktorý je údajne vnímaný ako výsledok „meštiackeho podvodu“. Clementis napriek neurčitosti v analýze naznačenej tézy neponúka nové definície národa. Hovorí skôr o problémoch s jeho doterajším vymedzením. V prebiehajúcich diskusiách o otázkach pojmu národ mu podľa neho chýba pohľad na jeho vývojovú stránku. Hovorí o slabom zohľadnení prechodov od fázy kmeňa cez etnický národ až po jeho politické, resp. sociologické podoby. Tu autor nachádza zdroje nejednoznačnosti pri klasifikovaní „podstatných znakov“ akejkoľvek národnej jednotky. K týmto úvahám neskôr pripája aj stanovisko komunistov. Riešenie tohto problému by malo podľa jeho slov podliehať jednotnému stanovisku komunistickej strany. Východisko nachádza v oslabení spoločenského vplyvu a moci českej buržoázie, ktorá si mala vymyslieť legendu „o jednotnom československom národe“. Tento záver Clementis jednoznačne odmieta. Dôkaz o národnej identite však nespochybňuje iba v intenciách pojmu „československý národ“. Rovnako skepticky pristupuje aj k spojeniu „slovenský národ“. Ako odlišný problém vníma otázku tzv. „štátneho národa československého“. Zdôrazňuje, že „komunistické“ stanovisko k daným otázkam by mali determinovať takticko-politické aspekty. Na tie nazerá Clementis cez prizmu zosilňovaného slovenského nacionalizmu. Rozumné by bolo podľa jeho slov triedne využitie protičeských nálad na Slovensku. Týmto spôsobom by bolo možné dôjsť k ukončeniu „*režimu meštiactva, bez vypichovania českého rázu* [...]“⁵⁹, keďže slovenská buržoázia je spojencom nenávideného českého meštiactva.

Na záver môžem konštatovať, že výberový pohľad diskusie a polemiky publikované v *Eláne* a *Prítomnosti* v sebe nesie implicitnú otázku, či je možné prostredníctvom takejto rekonštrukcie priblížiť kľúčové procesy, ovplyvňujúce kultúrnu situáciu medzivojnového Československa a súčasne vzťah k princípom, na ktorých bola budovaná národná kultúra, a teda aj národná identita. Dôležité spojiwo medzi jednotlivými článkami predstavuje v tejto súvislosti pertraktovaný „slovenský problém“, za ktorým hľadáme otváranie tzv. „slovenskej otázky“, ovplyvňujúcej pomer Slovákov k Čechom v medzivojnovom Československu.

58 CLEMENTIS, Vladimír: K národnostnej otázke. In: DAV, 1924, roč. 1, č. 1, s. 2–4.

59 Tamže, s. 4.

Lubomír Lipták o jeho peripetiách napríklad píše: „*Vzťah Slovenska k celému štátu v administratíve, správe, spôsobe jeho riadenia atď. bol však časťou toho, čo sa zaplietlo ako gordický uzol problémov pod názvom ,slovenská otázka‘ [...] bola tu nesmierna kultúrna nerovnosť, iné tradície a politické potreby. Problémy, zrážky, ktoré život dennodenne rodil, nútili každého politika i verejného činiteľa, dokonca aj tých, ktorí vôbec, aspoň navonok, jestvovanie ,slovenskej otázky‘ neuznávali, zaujať k nej stanovisko a nejako sa pokúšať ju riešiť.*“⁶⁰ Výberová rekonštrukcia diskusií a polemík odráža viacero názorových platforiem, dotýkajúcich sa riešenia tohto problému. Na druhej strane je na stránkach vybratých periodík možné rozpoznať súvislé estetické koncepcie, ktoré okrem ich zapojenia do formovania medzivojnových česko-slovenských vzťahov majú svoje miesto v štúdiu dejín modernizmu a pomáhajú rozšíriť poznanie tohto procesu.

60 LIPTÁK, Lubomír: *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava 2011, s. 113.

STUDIE

**„...radosť z roboty samej a vedomie,
že prácou pre Slovensko slúžili sme republike.“
K slovenskému pôsobeniu
Františka Heřmanského z hľadiska
česko-slovenských medzijazykových
a medziliterárnych vzťahov¹**

MIRA NÁBĚLKOVÁ

“...the joy of the work itself and the knowledge that by working for Slovakia we have served the Republic.” František Heřmanský’s Slovak activities in the context of Czech-Slovak interlingual and interliterary relations

The paper focuses on the personality of the Czech secondary school teacher František Heřmanský (1887–1966) and his interwar activities in Slovakia concerning a broad sphere of education and culture. Several lines of his activity can be seen as part of the contemporary cultural policy in the field of Czech-Slovak interlingual and interliterary relations, where special attention was paid to the simultaneous development of Czech-Slovak and Slovak-Czech bilingualism and biliterarism. F. Heřmanský deserves special attention as the author of textbooks for both the Czech and Slovak schools. Being a classical philologist, he compiled Latin grammars and readers. On the other hand, he prepared multiple series of Slovak literary readers for secondary and grammar schools, thereby contributing to the creation of the Slovak and Czechoslovak literary canon and formation of collective identity in the First Czechoslovak Republic. His contribution in this regard has not yet been analysed. One line of his activity connected with his involvement in multi focused work of the Slovak cultural institution

1 Text vznikol v rámci projektu Univerzity Karlovej *Cooperatio*, vedná oblasť *Lingvistika*.

Matica slovenská was bound up with the need to provide the Slovak and Czech (Czechoslovak) education system with enough Slovak literary work. F. Heřmanský's contribution to the cultivation of Czech-Slovak biliteracy is associated with the literary series *Čítanie študujúcej mládeže* [Reading for young students], intended primarily for Slovak students and, to some extent, also for Czech students. In the course of this work, F. Heřmanský became a textual lexicographer authoring Slovak-Czech glossaries that accompanied Slovak literary texts to help the Czech reader understand unfamiliar expressions. Appended bilingual glossaries represent a remarkable part of the Czech-Slovak interlingual and interliterary context of the time. F. Heřmanský also produced Czech-Slovak glossaries for his literary readers to help Slovak students read Czech texts. His Slovak textbooks, a wide range of his other texts written in Slovak and his Slovak-Czech and Czech-Slovak glossaries as well as translations (from Slovak into Czech and vice versa) demonstrate that F. Heřmanský was a distinctive bilingual and biliterary author. Through his translation activity he entered the controversial sphere of Czech-Slovak and Slovak-Czech mutual translation. His bilingual competence found its specific expression in the translation of Jiří Polívka's important scholarly work *Súpis slovenských rozprávok* [Survey of Slovak fairy tales] (1923–1931) from Czech into Slovak and later in his literary translations of Ladislav Nádaši-Jégé's works from Slovak into Czech. His other linguistic and literary activities included involvement in the preparation and publication of the official *Pravidlá slovenského pravopisu* [Slovak Spelling Rules] (1931), for which he prepared the first draft of the spelling dictionary. A closer look at the interwar work of F. Heřmanský, which has not yet received due attention, reveals the breadth of the cultural challenges as well as the political and ideological tensions and contradictions in the Czech-Slovak context of the time. This paper is framed by substantial excerpts from *Česi a Slováci* [Czechs and Slovaks], Heřmanský's 1922 programmatic journalistic text, which illustrates his vision of the activities of Czechs in Slovakia and mutually beneficial Czech-Slovak relations.

Keywords: František Heřmanský, interwar Czechoslovakia, Czech-Slovak relations, bilingualism, biliteracy, translation, Slovak literature, secondary and grammar school textbooks, classical philology, text lexicography, bilingual glossaries, Matica slovenská, *Pravidlá slovenského pravopisu* [Rules of Slovak spelling] (1931)

Citát „radosť z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike“ sprítomňuje slová Františka Heřmanského zo záveru jeho state *Česi a Slováci*, v ktorej sa usiloval uchopiť a predostrieť svoje videnie a očakávanie podôb pôsobenia Čechov na Slovensku v čase po vzniku spoločného štátu.² Do

-
- 2 Slovenské pôsobenie Františka Heřmanského, významná plodná časť jeho života, prekrýva sa s obdobím medzivojnového česko-slovenského štátu. Narodil sa 14. 6. 1887 v Heřmanovom Městci, podľa matričných údajov v rodine majstra debnára Františka Heřmanského a jeho manželky Anny (o 34 rokov skôr, r. 1853 narodil sa v Heřmanovom Městci slovakofil Rudolf Pokorný, autor vplyvného diela *Potulky po Slovensku*). Maturoval r. 1906 na gymnáziu

citovaných slov vložil autor predstavu osobnej vnútornej odmeny „Čechov, ktorí tu na Slovensku účinkujeme alebo ktorí po nás prídu“ – za všetko, čo si želal a očakával ako zodpovedné účinkovanie v prelomových časoch. Text, ktorý sa vznikom vzťahuje k prvým poprevratovým rokom, napísal a publikoval r. 1922 v *Národných novinách*.³ Panoramickejší pohľad na život a pôsobenie Františka Heřmanského ukazuje, že svojím pôsobením v zložitom medzivojnovom kultúrno-politickom kontexte smeroval k napĺňaniu toho, čo formuloval na inom mieste publikovaného textu: „Popri porozumení, popri láske ku všetkému, čo má Slovensko krásneho a drahého, želim si od nás na Slovensku vážnu a usilovnú prácu pre Slovensko.“ František Heřmanský, „pracujúc pre Sloven-

v Chrudime. V rokoch 1906–1910 študoval češtinu, latinčinu a gréčtinu na Univerzite Karlovej, po skončení štúdia pôsobil na gymnáziách v Brandýse nad Labem a v Prahe na Vinohradoch. Vznik ČSR ho priviedol na Slovensko, kde najskôr učil na Československom štátnom reálnom gymnáziu Ludevíta Štúra v Trenčíne (k trenčianskemu pôsobeniu vzťahuje sa archívny prieskum v kaštieli Zayovcov v Uhrovci), v rokoch 1920–1930 bol profesorom i riaditeľom Československého štátneho reformného reálneho gymnázia Viliama Paulínyho Tótha v Turčianskom Svätom Martine. V rokoch 1920–1926 bol tajomníkom Matice slovenskej, 1930–1938 vládnym radcom a zemským školským inšpektorom národných škôl a učiteľských ústavov v Bratislave. V r. 1939–1942 stredoškolský profesor v Prahe na Smíchove (Drtinovo gymnázium), od r. 1946 expert Výskumného ústavu pedagogického J. A. Komenského v Prahe, podieľal sa na príprave učebných osnov pre gymnáziá. Autor učebníc latinčiny pre české a slovenské školy a slovenských čítaniek. Do češtiny prekladal po latinsky písané české literárne pamiatky (samostatné vydania a antológie s bohatou edičnou výbavou – poznámky, vysvetlivky, slovníčky, registre): *Deník Petra Žateckého* (1953) *Husitská kronika* (1954) *Kronika Zbraslavská* (1952) *Zbraslavská kronika* (1976) antologie *Čtení o Karlu IV. a jeho době* (1958) *Duchem i mečem* (1958) *Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic* (1979) *Letopis Vincenciův a Jarlochův* (1957). Do súčasnej češtiny preložil a edične pripravil aj pamiatky písané staročeštinou a strednou češtinou (*Duchem i mečem*, 1957, 2008). V preklade zo slovenčiny do češtiny vydal Jégého *Adama Šangalu* (1956) a *Jaríkovský kostel* (1957). Zomrel v Prahe 16. 5. 1966. (Ako ucelené informácie o živote Františka Heřmanského sú široko dostupné len stručné medailóny: KOBETIČ, Pavel: *Osobnosti Chrudimska*. Chrudim 2002, s. 67; pozri aj https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000000821 (16. 4. 2022), <http://databaze.obecprekladatel.cz/databaze/H/HermanskyFrantisek.htm> (18. 4. 2022); o prieskume zayovského archívu pozri OROSOVÁ, Martina: Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku v rokoch 1919–1939. In: *Dejiny: Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity*, 2012, roč. 7, č. 1, s. 30–41, online in: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2012.pdf (22. 5. 2022).

- 3 Slovanami o odmene sa končí záverečná mobilizačne-výzvovo formulovaná časť celého textu: „Tak asi si predstavujem riešenie pomeru slovensko-českého a v tom vidím program českej činnosti na Slovensku. A preto, bratia, treba vysúkať rukávy a pekne po junácky chytiť sa do roboty, ktorej je tu na desaťročia; odmenu budeme mať slušnú: radosť z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike.“ HEŘMANSKÝ, František: Česi a Slováci, in: *Národní noviny*, č. 16, 11. 2. 1922, s. 1, online in: https://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_PGetPdf?app=11&id=1148768&start=1&end=6 (18. 4. 2022).

František Heřmanský. V publikácii *Sto rokov slovenského gymnázia v Martine* (1867–1967).

sko a slúžiac republike“, vskutku vykonal za svojho dvadsaťročného pôsobenia veľa vážnej práce a zapísal sa do našich dejín ako významná dvojdomá postava českej a slovenskej (široko chápanej) kultúry.⁴ Pravda, českého profesora angažovaného na rozličných postoch slovenského spoločenského života, osobitne ako tajomníka oživotvorenej Matice slovenskej, nemohli v priebehu rokov obísť napätia prameniace v špecifických dobových protirečeniach vývinu česko-slo-

4 O dobovej váhe jeho postavenia svedčí napr. mediálne pristavenie pri osobnom jubileu, aké sa isto nedostávalo každému pedagógovi a kultúrnemu pracovníkovi, ktoré v r. 1937 pod názvom *Päťdesiatka vládneho radcu Fr. Heřmanského* publikoval *Slovenský denník*: „Vládny radca a zemský šk. inšpektor učiteľských ústavov pri bratislavskom šk. referáte Fr. Heřmanský dožil sa päťdesiatky, ktorá najviac prekvapila práve tých, ktorí ho poznajú a s ním spolupracujú. Vl. radca Heřmanský patrí medzi prvých pracovníkov školských na Slovensku, ktorý prišiel už na konci roku 1918 na trenčianske gymnázium a od toho času stále venoval sa neúnavnej práci pedagogickej, literárnej i kultúrnej a zanechával hlbokú brázdnu na každom poli slovenského kultúrneho života a nám Slovákom bude treba zasiať do týchto brázd semena vďačnosti. Z Trenčína odišiel do Turč. Sv. Martina, kde ako profesor i riaditeľ r. r. g. Paulíny Tótha vedel výdatne a obetave pracovať ako tajomník Matice slovenskej, v ktorej rástla agenda v poprevratových rokoch súčasne s rozvojom kultúrneho života slovenského. Z Martina dostal sa vl. radca Heřmanský do bratislavského šk. referátu a tu pripadol mu pedagogický dozor najprv nad národnými školami a neskôršie nad učiteľskými ústavmi. Nespokojil sa však len s touto prácou, ale ako odborník filolog a skúsený pedagóg napísal a zostavil aj niekoľko učebníc pre slovenské stredné školy pre vyučovanie slovenčiny a latiny“. In: *Slovenský denník*, roč. 20, č. 136, 16. 6. 1937, s. 4.

Štátne reformné reálne gymnázium Viliama Paulinyho-Tótha v Turčianskom Svätom Martine. Profesorský zbor v roku 1925 – František Heřmanský v dolnom rade štvrtý zľava.

venských vzťahov prvorepublikového času. Jednotlivé stránky jeho bohatej viacníniovej činnosti možno pojať ako charakteristiku diela pozoruhodnej osobnosti (ktorej dosiaľ „súhrnnejšia pozornosť“ nebola venovaná), v inom pohľade ako svojský priesečník viacerých dotýkajúcich sa sfér spoločenskej existencie s priemetom dobových reálií. Dobové okolnosti ovplyvnili už jeho príchod na Slovensko na post stredoškolského profesora, neskôr riaditeľa (správcu) martinského gymnázia a ešte neskôr hlavného vládneho radcu a zemského školského inšpektora, podmieňovali spoločenskú objednávku slovenských čítaniek a učebníc latinčiny, ktoré patrili medzi oficiálne schválené a široko využívané učebnice, vplývali na formu a náplň pôsobenia v Matici slovenskej, vrátane aktívnej účasti v príprave *Pravidiel slovenského pravopisu*, ktorých vydanie r. 1931 dramaticky otriaslo celou slovenskou spoločenskou situáciou. Z jeho odpovedí na aktuálne spoločenské výzvy okrem iného vyplynulo, že vo Františkovi Heřmanskovi možno dnes vidieť reprezentanta tých príslušníkov českej inteligencie, ktorí v čase svojho prvorepublikového účinkovania na Slovensku aktívne pôsobili v školskej (a nielen v školskej) sfére, písali a publikovali po slovensky a do slovenčiny ako nematerinského jazyka aj prekladali („poslovenčovali“, „upravovali“) diela iných. Spoločenský význam celkového pôsobenia a v ňom i publikovaného diela prisudzuje Heřmanskému významné postavenie

v obraze prvorepublikového vývinu medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. Jednou z vážnych a široko diskutovaných tém v tejto sfére bola otázka vzájomného prekladania a neprekladania. Podrobnejší pohľad na súdobú situáciu však ukazuje aj rozvíjanie „tretej cesty“, podporu čítania diel v origináli s oporou o textové slovníčky, kde výrazne vystupuje Heřmanského špecifická lexicografická činnosť – príprava slovensko-českých a česko-slovenských prílohových slovníčkov do vlastných literárnych čítaniek aj slovensko-českých slovníčkov predstavujúcich súčasť edičnej výbavy literárnych diel vydávaných Maticou slovenskou v *Čítaní študujúcej mládeže*. Vydávanie slovenskej literatúry so slovensko-českými slovníčkami zohľadňujúcimi potrebu opory pre českého čitateľa pri predpokladanej neznámej lexike (tak napr. už r. 1922 vyšli v *Čítaní študujúcej mládeže* so slovensko-českými slovníčkami diela Kalinčiaka, Hviezdoslava a Kukučina) možno vnímať v kontexte aktivít cielených na formovanie novej spoločensko-kultúrnej skutočnosti v kontexte jednotného spoločného štátu, konkrétne na rozvíjanie česko-slovenskej biliterárnosti a bilingválnosti ako schopnosti prijímať (a vnútorne prijať) literatúru druhého jazykového spoločenstva bez sprostredkovania prekladom, v jej vlastnom, pôvodnom jazyku.

K osobnosti Františka Heřmanského ma priviedla práca na širokej téme *Pestovanie bilingvizmu a biliterárnosti ako integrálna zložka česko-slovenských vzťahov v 20. storočí*, ktorej som sa už bola venovala v štúdiách venovaných kultúrnej politike zameranej na súbežné pestovanie bilingvizmu a biliterárnosti.⁵ V pohľade na F. Heřmanského ponúkam pristavenie trochu jubilejné (v r. 2022 uplynulo 135 rokov od jeho narodenia), pojaté viac príbehovo než hĺbkovo analyticky. Skôr než o podanie vyčerpávajúceho obrazu celku či jednotlivých línii v ich prepojení pôjde o pritiahnutie pozornosti a naznačenie kontúr, možno aj s nie celkom rovnovážnym ponorom do jednotlivých tém a s niektorými digresiami odrážajúcimi dobové osobitosti, okrem iného aj niektoré zvláštnosti dobového diskurzu.

5 NÁBĚLKOVÁ, Mira: Pestovanie biliterárnosti ako súčasť kultúrnej politiky a jazykového plánovania v československom kontexte (Chmelovské inšpirácie). In: *Slovenská literatúra*, 2019, roč. 66, č. 6, s. 417–429, online in https://www.sav.sk/journals/uploads/12171957slov_lit_06-19-01-N%C3%A1b%C4%9Blkov%C3%A1-417-429.pdf (22. 5. 2022); NÁBĚLKOVÁ, Mira: Biliterárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexicografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: *Slovenská literatúra*, 2020, roč. 67, č. 1, s. 11–35, online in: https://www.sav.sk/journals/uploads/03101923slov_lit_01-20-2-N%C3%A1b%C4%9Blkov%C3%A1-2011-35.pdf (22. 5. 2022).

Trošku o láske

Citovaný text, pri ktorom (aj širšom kontexte jeho vzniku) stojí za to pristaviť sa podrobnejšie, predstavuje v tvorbe Františka Heřmanského výnimočné osobne formulované mediálne vystúpenie. Inak s jeho podpisom nachádzame v dobových periodikách hlavne správy o činnosti Matice slovenskej vcelku a jej jazykového odboru osobitne, meno Heřmanský vystupuje i v rozličných informáciách o kultúrnych podujatiach, kde sa spomína jeho účinkovanie a citujú úryvky z prednesených rečí pri jubilejných slávnostiach či odhaľovaniach pomníkov.⁶ Osobne ladený „programový text“ *Česi a Slováci* vyšiel v *Národných novinách* ako odpoveď, rozvíjanie úvah aj čiastočná polemika k stati Štefana Krčméryho *Heslá*, uverejnenej krátko predtým v dvoch číslach *Národných Novín*.⁷ Krčméry sa v texte zamýšľa nad úlohou hesiel v spoločenskom, osobitne slovenskom živote, spomína minulé heslá s pozitívnou motivačnou silou – a v protiklade k nim (ako vlastný dôvod mediálneho vystúpenia) nedávno zrodené „falošné“, „zle uhádnuté“, poplašne mobilizujúce heslo *Berú nám reč!* s potenciou negatívne ovplyvňovať slovensko-české vzťahy. Poukazuje na skutočnosti, ktoré protirečia pravdivosti hesla (aké podmienky fungovania a rozvoja slovenčina mala a má teraz v novej situácii) a načrtáva povzbudzujúci a harmonizujúci obraz s požiadavkami adresovanými na obe strany: potrebné je pozitívne sebavedomé naladenie na slovenskej strane a láska k slovenskému u Čechov – milovať nielen slovenskú prírodu či folklór, ale aj slovenské povedomie (slovenskosť) a slovenskú reč v literatúre so všetkým, čo pre Slovákov znamená. „Iná láska nie je láskou“.⁸

6 Napr. denník *Slovenská krajina* v správe o odhalení pomníka Martinovi Kukučínovi cituje z prejavu vrchného školského radcu Fr. Heřmanského: „Kukučín odpočívá v posvätnnej pôde martinského cintorína. Slubujem menom všetkých, ktorým je sverená výchova školskej mládeže, že diela Kukučínove budú čím najviac rozšírené a tak vedľa kamenného pomníku bude mu postavený krajší pomník v našich srdciach.“ In: *Slovenská krajina*, roč. 3, č. 128, 6. 6. 1931, s. 1. Iný typ Heřmanského verejného vystúpenia avizuje oznam v *Slovenskom denníku*: „Prednášky: V anglickom klube YMCA prednáša vo štvrtok 7. apr. o 20 hod. Mrs. Wards Johnsonová na tému *Moc a kúzlo slova*. Hostia vítaní, vstup voľný. – V piatok 8. apríla vo veľkej dvorane učňovských škôl na Vazovej ul. prednáša vl. radca Frant. Heřmanský na tému *Nové učebné osnovy na stredných školách*. Prednášku usporiada profesorský sbor II. čs. št. reál. gymnázia a rodičovské združenie.“ In: *Slovenský denník*, roč. 21, č. 82, 7. 4. 1938, s. 7.

7 KRČMÉRY, Štefan: Heslá I, in: *Národné noviny*, roč. 53, č. 8, 14. 1. 1922, s. 1, online in: https://kramerius.nkp.cz/kramerius/onthe-fly-pdf_PGetPdf?app=11&id=1148760&start=1&end=4 (18. 4. 2022); Heslá II, in: *Národné noviny*, č. 11, 25. 1. 1922, s. 1, online in: https://kramerius.nkp.cz/kramerius/onthe-fly-pdf_PGetPdf?app=11&id=1148763&start=1&end=4 (18. 4. 2022).

8 Krčméryho slovami: „...milovať Slovensko s horami-dolami, s folklórom i s dobrými pokojamilovnými dedinami, ale nemilovať, alebo nenávidieť povedomie slovenské, ktorým sa Slovákov obopne v jeden (nehovorím ‚suverénny‘) celok, nemilovať jeho reč v literatúre a nemilo-

V „mediálnom rozhovore“ (zaujímavom okrem iného tým, že sa v ňom stretávajú dvaja súčasní tajomníci Matice slovenskej, Slovák a po slovensky píšuci Čech s explicitne deklarovanou českou identitou) vystupujú pri otázke česko-slovenských vzťahov na oboch stranách – východiskovo, pravda, u Krčméryho, ďalej podchytené a rozvíjané Heřmanským – vyzývajúce a vzývajúce slová z oblasti citových vzťahov: *láska, milovať*. V Heřmanského texte sú priebežne tematizované obe,⁹ pričom v reakcii na heslo, ktoré bolo Krčmérymu podnetom zamyslenia, Heřmanský zdôrazňuje, že o počesťovaní Slovenska nemôže byť ani reči, keď už z oficiálneho statusu slovenčiny vyplýva pre Čechov na Slovensku povinnosť „študovať slovenčinu, učiť sa jej, milovať ju a usilovať sa ju pestovať a zveľaďovať a spolu so Slovákmi napomáhať poslovenčenie Slovenska, ktoré je nie ešte celkom dokonané“. Uchopovanie vzájomných vzťahov v takom kategoriálnom rámci a v takej emotívnej podobe má v dnešnom pohľade potenciál skôr pristavovať obsahovou i výrazovou patetickosťou, v dobovom kon-

vať to, čím sa Slovák v tejto reči reprezentuje od Hollého, Štúra po Vajanského, Hviezdoslava, Krasku, Rázusa, so všetkým, čo Slovák pre seba a pre svoju reč očakáva. Iná láska nie je láskou.“ Poeticko-pateticky Krčméry vyzýva: „[...] cez celé Slovensko zunieť musí základný tón slovenskej nálady: hymn radosti! I Česi ho musia počuť a on ich naučí milovať Slovensko. Málo ich je ešte, čo ho milujú. [...] Zpomedzi seba vyzeráme apoštolov, ktorí budú kriesiť v Slovákovi životnú silu, účinnú, dobrú i radosť z jednoty česko-slovenskej. Zpomedzi Čechov vyzeráme apoštolov, ktorí učiť budú lásku k Slovensku [...] Ja viem, že príjdu. Nie Mešiáš. – Apoštol, učiteľ, novinár, básnik, rozsievateľ, a stvorí republiku dušu. Dušu dobrú a harmonickú.“ KRČMÉRY, Štefan: *Heslá II*, s. 1. (O smerovaní k harmónii ako významnej súčasti Krčméryho estetického ideálu pozri HUČKOVÁ, Dana: Modernizmus a avantgarda v reflexii Štefana Krčméryho v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, 2020, roč. 67, č. 2, s. 115–138, online in: https://www.sav.sk/journals/uploads/06262115slov_lit_02-20-03.pdf (22. 4. 2022). F. Heřmanský v reakcii zhrňa vyznenie Krčméryho textu do slov: „...prízvukuje, že Slovensko potrebuje nie znechutenosti a ochabnutosti, ale radosti, rezkosti a čulosti. Od Čechov si žiada, aby Slovensko milovali ozajstnou láskou pre Slovensko samé. Článok sa mi páčil pre svoju mužnú otvorenosť na obidve strany.“ HEŘMANSKÝ, František: *Česi a Slováci*, s. 1.

- 9 Tak napr. píše: „Súhlasím celkom s bratom Krčmérym, keď si želá, aby sme milovali Slovensko pre Slovensko, aby sme milovali jeho reč, literatúru, jeho umenie, nakrátko všetko to, čo je každému Slovákovi drahé. Len v jednej veci sa trochu odchyľujem: Čechov, ktorí takto Slovensko milujú, je viac než predpokladá, hoci oni o svojej láske nehovoria, ale sa usilujú dokázať ju svojou prácou. [...] Prišli sme sem pomáhať do tých čias, kým zo slovenských škôl nevyjde mladá generácia, ktorá by naše miesta zaujala. Slovensko potrebuje od nás porozumenie, hodne lásky a najmä hodne práce. [...] treba sa usilovať všetko poznať, pochopiť a potom hľadať spôsoby a cesty, ktorými by sme najlepšie pomáhali Slovákovi nadobudnúť všetko to, čoho im utláčanie za minulých časov nedožičilo. Presvedčený som, že len z dokonalého poznávania a pochopenia vznikne úcta a z nej láska, na akú myslí brat Krčméry.“ HEŘMANSKÝ, František: *Česi a Slováci*, s. 1.

texte však výnimočné nebolo.¹⁰ Ukazuje sa, že články Štefana Krčméryho a Františka Heřmanského v spoločnosti zarezonovali – a ani Heřmanského text neostal bez, tentoraz polemickejšie vyhrotenej, odpovede. V reakcii, ktorú publikovalo periodikum *Slovák*, autor prijíma, že Heřmanský svoje rozumné slová písal úprimne a z presvedčenia („Uveríme Vám a Vám podobným, že Vy nechcete Slovensko počesť“), no pripomína iné skutočnosti: „To však ani Vy, p. Hermanský, neuveríte, že by tí ľudia, ktorí si vzali do programu rečové splynutie Čechov a Slovákov, majúc moc v ruke, by všetko nevykonali na prevedenie tohto svojho programu, t. j. na počesť Slovenska. Bohužiaľ skutky vlády Vaše slová nepotvrdia.“¹¹ Komplementárne texty tajomníkov Matice s ich očakávaniami a túžbami vyznievajú harmonizujúco a povzbudivo, a keď sa aj spomínajú jestvujúce vzťahové negatíva, Krčméry nabáda „triezve vidieť, triezve počuť, uvážiť a chladnokrvne, rozvažite, premyslene domáhať sa a bodrou prácou napomáhať sanovanie.“¹² Text Františka Heřmanského *Česi a Slováci*, v celku jeho tvorby netypický osobným nasadením pri zachytení obrazu pôsobenia Čechov na Slovensku (pravda, s pozadím komplexnejšieho vnímania vzájomných vzťahov v spoločnej republike), nie je ako „novinový článok, ktorý ho výstižne charakterizuje“, celkom zabudnutý ani v našom čase.¹³

10 V čase, ktorý predchádzal, možno istý predobraz vidieť v textoch českých slovakofilov, napr. v závere knihy Karola Kálala *Slováci a Slovensko* sú slová: „Knížku tuto píši s láskou, a srdce se mi chvěje, jak Vás všechny prosím, abyste si ji rádi přečetli a milovali Slovensko se mnou.“ KÁLAL, Karol: *Slováci a Slovensko*, online in: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5008/Kalal_Slovensko-a-Slovaci/25 (22. 5. 2022). Bolo by zaujímavé sledovať vývin dobového diskurzu z hľadiska explicitne vyjadrovanej vzťahovej emotívnosti v širšom zábere. Napr. Karel Domin v texte z r. 1934 zvažuje posun „v tonalite“ vzájomnej reflexie, keď spätne pozerá na svoj vlastný text: „Po převratu vzplanul i v českých srdcích idealismus, radost a láska [...] Mám před sebou úvod jedné přednášky ‚Osvobozeným Slovenskem‘ a když čtu ty řádky, vytrysklé jistě z upřímného srdce, poznávám velký rozdíl po odstupu patnácti let. Snad jsme zatím vystřízlivěli a vřelý cit ustoupil chladnějšímu rozumářství.“ DOMIN, Karel: *Česi a Slováci*. In: *Průdy*, 1934, roč. 18, č. 9–10, s. 527.

11 Do rozvíjaného „láskového diskurzu“ sa (nie jasne identifikovaný) autor vložil slovami: „Tvrdíte, že tých Čechov, ktorí Slovensko milujú, je viacej ako to Krčméry predpokladá. Možno, že máte pravdu, ale i to je pravda, že ich je pomerne veľmi málo k ohromnému počtu tých, ktorí sem prišli bez lásky k Slovensku, tak, že Vy a Vám podobní Česi Ste nie vstave zkazenosnú prácu týchto zastaviť alebo napraviť.“ Česi a Slováci, in: *Slovák. Politický, spoločenský a poučný časopis*, roč. 4, č. 41, 19. 2. 1922, s. 3.

12 „Tým z našich, ktorí hovoria o krivdách a nesprávnostiach a spytujú sa: ako nevidieť? ako nepočuť? Tým odpovedáme: áno, vidieť i počuť, ale nie sa nervózne strhávať zo sna: triezve vidieť, triezve počuť, uvážiť a chladnokrvne, rozvažite, premyslene domáhať sa a bodrou prácou napomáhať sanovanie.“ KRČMÉRY, Štefan: *Heslá II*, s. 1.

13 S odkazom na daný text vyzdvihuje Viera Šetková, autorka Heřmanského medailónu v publikácii k stému výročiu martinského gymnázia, jeho „(t)aktný, správny, ušľachtilý prístup

Dramatickejšie priblíženie situácie, v ktorej Heřmanský pôsobil, ponúka iná mediálna polemika – premietajú sa v nej trecie plochy založené vo vznikových charakteristikách spoločného štátu, ktorých existencia bola v dvadsiatych rokoch zreteľná a „sanovanie“ nebolo jednoduché (napätia vo vzájomných vzťahoch sa v ďalších rokoch ešte stupňovali). Šlo v nej o plánované vydanie súboru kníh pre deti v preklade z češtiny do slovenčiny – o celej akcii, jej príprave a priebehu, informoval v českom periodiku *Národní listy* František Václav Suk. V podujatí obohacujúcim prekladmi z češtiny detskú literatúru na Slovensku možno vidieť závažný krok prestupujúci dobovú zábranu vzájomného prekladania.¹⁴ Výber kníh na preklad pripravila Společnost přátel literatury pro mládež a F. V. Suk pri opise akcie, v ktorej sa sám angažoval, použil vysoko pozitívne hodnotiace slová: „Akce započatá byla dokonale promyšlena. Povede-li se ‚Společnosti‘, bude to z jejích nejkrásnějších prací“. Zdrojom negatívnych reakcií, ktoré sa čoskoro objavili, bol spôsob, ktorým F. V. Suk tento krok – len ako potrebný prechodný jav na ceste k jazykovej jednote – ozrejmoval. V závere textu možno (nota bene s „láskovým zdôvodnením“) čítať: „Knihy se vyprodají, nové se nebudou pořizovat, bude vychována jiná generace, to nebudou už odmítavší nebo vlašní Slováci, ale smýšlením uvědomělí Čechové, kteří si teprve uvědomí, náležitě pochopí a ocení, co pro ně vykonali bratři z bývalých zemí koruny české. Ne jako jejich nepřítelé, ale z lásky k nim, z lásky k nově nabyté svobodě, k nově získané a rozšířené o Slovensko Republice československé.“¹⁵ Skoro nato vyšla v *Národných novinách* zásadná kritická reakcia na celý koncept nazerania a neprijateľné formulácie F. V. Suka,¹⁶ no *Národní listy* dostali –

v česko-slovenskej otázke“. V. Š. (Viera Šetková): Odchoval celú jednu generáciu. In: *Sto rokov slovenského gymnázia v Martine (1867–1967)*. Bratislava 1967, s. 312–314.

- 14 Podrobne sa otázke prekladu v dobovom kontexte venuje I. Dvořáková vo svojej dizertačnej práci: DVOŘÁKOVÁ, Iva: *Vzájemný překlad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů. Zčešťování – poslovenčovanie – přepis – převod – překlad*. Praha 2019. K otázkam vývinu vzájomného prekladu pozri aj KOLÍ, František: Funkčné premeny česko-slovenského prekladového kontextu. In: *III. Stretnutie prekladateľov a tlmočníkov z krajín strednej a východnej Európy*. Budmerice 97. Praha 1997, s. 48–56; KUSÁ, Mária: *Preklad ako súčasť dejín kultúrneho priestoru*. Bratislava 2005; ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra 2009; NÁBĚLKOVÁ, Míra: Česko-slovenský jazykový kontakt. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Karlík, Petr – Nekula, Marek – Pleskalová, Jana, online in: *CzechEncy*, <https://www.czechency.org/slovník/ČESKO-SLOVENSKÝ%20JAZYKOVÝ%20KONTAKT> (20. 5. 2022).
- 15 SUK, František, Václav: Spisovná čeština nebo slovenština, in: *Národní listy*, roč. 61, č. 128, 11. 5. 1921, s. 1–2.
- 16 Už je jasno. Otvorené vyznanie o „jednej reči“ a „nářečí“, in: *Národné noviny*, roč. 52, č. 107, 14. 5. 1921, s. 1–2.

a publikovali – aj odmietavú reakciu, ktorá prišla od českých učiteľov pôsobiacich na Slovensku.¹⁷ Obsah, formu i súvislosti článku, ktorý uverejnili *Národní listy*, vnímame dnes o to výraznejšie, že ho písal známy český pedagogický pracovník, stredoškolský profesor, zakladateľská a vedúca osobnosť Společnosti přátel literatury pro mládež, ktorého zásluhy v danej oblasti sú v Česku pripomínané a stále živé.¹⁸ Úryvok z textu zároveň demonštruje, že o láske sa hovorilo a písalo stojac na rozličných i protichodných ideových pozíciách. Nepochybne aj preto Štefan Krčméry cítil vo svojom texte potrebu vymedziť tú „skutočnú lásku“ („Iná láska nie je láskou“).

Prudká výmena názorov a odmietavých reakcií na text F. V. Suka, ktorý informáciu o prebiehajúcej pozitívnej akcii uložil do vyhrotene ideologizovaného ospravedľňovania daného kroku s naznačením počesťujúcich perspektív, vystupuje ako vypuklý príklad jestvujúcich rozporov v oblasti, kde F. Heřmanský, osobitne ako autor učebníc pre slovenských žiakov a študentov, na Slovensku pôsobil. Možno vo svojom texte v *Národných novinách* reagoval implicitne aj na F. Suka, keď (súzvučne s postojom prešovských pedagógov) hovoril: „Všetky prejavy proti slovenčine, či ústne či písomné, sú nielen netaktné, nešetrné, ale škodia našej práci na Slovensku a zhoršujú vzájomný pomer medzi nami a Slovákmi.“¹⁹ Napokon, v 30. rokoch sa František Heřmanský sám stal predsedom odboru priateľov slovenskej literatúry pre mládež pri Osvetovom zväze, ktorý si kládol za cieľ sústrediť sily tvorcov a vydavateľských pracovníkov na vydávanie a propagáciu slovenských kníh.²⁰ V tom čase už mal za sebou veľa

17 V závere listu, ktorý podpísalo 37 prešovských učiteľov a profesorov z meštianskych škôl, reálneho gymnázia a učiteľského ústavu, sa píše: „Přejeme si bratrského soužití nás Čechů se Slováky jako členů jednoho národa, ale nepřišli jsme na Slovensko počesťovat, nýbrž pomoci bratřím Slovákům, aby ve všech směrech dosáhli toho stupně národního vývoje, který je v ostatních zemích naší republiky. Nepředloženým psaním časopisů se zde naše práce stěžuje a dostává se posily nepřátelům republiky, kteří čekají na vše, čeho by mohli použít, aby zkalili přátelské soužití mezi Slováky a Čechy.“ Stojí za to ešte spomenúť nechápavú reakciu redakcie: „Jakého pak útoku dopustil se vlastně pan F. V. Suk na život slovenštiny, že i jeho krajané mají za svou povinnost, aby proti němu protestovali způsobem tak okázalým?“ spolu s odporúčaním českým profesorom: „V konkrétním případě myslím, že by bylo bývalo správnější, kdybyste se byli snažili uklidnití rozhořčení svého okolí řádným vysvětlením a poučením, než když nám zasíláte obrněné protesty a důtky pro „nerozvážné psaní.“ Ksg: Kulturní jednota československá, in: *Národní listy*, roč. 61, č. 156, 9. 6. 1921, s. 1.

18 Jeho meno nesie *Sukova studijní knihovna literatury pro mládež* predstavujúca súčasť Pedagogickej knižnice J. A. Komenského, stretávame ho aj v názve *Ceny za literaturu pro děti a mládež* „Suk – čteme všichni“ zameranej na podporu čitateľskej gramotnosti a i. Online in: <https://www.npmk.cz/knihovna/o-knihovne/sukova-knihovna> (26. 5. 2022).

19 HEŘMANSKÝ, František: *Česi a Slováci*, s. 1.

20 O činnosti odboru priateľov slovenskej literatúry pre mládež, ktorý sa ustanovil 2. júna 1931, priebežne informoval osvetový časopis *Náš lid*; pozri štúdiu Eduarda Lukáča *Význam Osve-*

vykonanej práce nielen v oblasti vlastnej učebnicovej tvorby, no aj v edičnej činnosti pri vydávaní literárnych diel v matičnom *Čítaní študujúcej mládeže* a pri prekladoch a úpravách odborných a učebnicových diel.

Poslovenčovanie – počešťovanie ako dobové koncepty

Spomenuté mediálne texty dokladajú popri širokom (neraz vzájomne protirečivom) uplatňovaní konceptu lásky aj frekventovanú dobovú tematizáciu „poešťovania“. *Poešťovanie* môže byť v jazykovej oblasti iným spôsobom pomenovania toho, čo vyjadruje dobové heslo „berú nám reč“, no jeho významový záber je širší – *poešťovanie* pomenúva (môže pomenúvať) komplexný proces oslabujúci udržiavanie a rozvíjanie slovenskosti v rozličných rovinách. Tematizácia odporu voči počešťovaniu odráža odpor voči prejavom čechoslovakizmu v jeho extrémnej podobe (napr. aj s explicitným vyjadrením cieľa postupného zavedenia češtiny a výchovy zmyšľaním uvedomelých Čechov na Slovensku ako u F. V. Suka) či v rozličných „mäkších“ formách zbližovania a splývania. V Heřmanského článku sa odmietanie počešťovania objavuje na viacerých

tového zväzu pre Slovensko pre výchovu a vzdelávanie dospelých v Československej republike. In: *Metamorfózy edukácie I.* Prešov 2013, s. 49–63, online in: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukac2/subor/Lukac2.pdf> (22. 5. 2022): cieľom odboru bolo „sústrediť všetkých znalcov, záujemcov, spisovateľov a maliarov, venujúcich sa detskej literatúre, urobiť zoznam vhodných kníh pre mládež, zriaďovať knižnice a detské čítárne, založiť knižnicu spisov pre mládež, kde budú zobrahané a uchované všetky vyšlé slovenské knihy určené mládeži.“ Odbor, v ktorom boli zástupcovia Slovenskej pedagogickej spoločnosti, Matice slovenskej a Osvetového zväzu, podnecoval autorov a ilustrátorov k tvorbe, napomáhal zabezpečovať finančné prostriedky na vydávanie publikácií a ich propagáciu. Predsedom odboru sa stal vrchný (hlavný) školský radca František Heřmanský, jeho zástupkyňou bola cvičná učiteľka Marie Matějovská, konateľom F. Volf a knihovníkom J. Pospíšil. So zreteľom na našu tému treba upozorniť, že všetci uvedení činovníci odboru boli Česi. K pôsobeniu českých učiteľov, osobitne dvojice František Volf – Jozef Pospíšil, v oblasti detskej literatúry pozri SLIACKY, Ondrej: „Vzdelávať srdce“. Účasť českých pedagógov pri utváraní slovenskej detskej literárnej kultúry. In: *Bibiana: revue o umení pre deti a mládež*, 2014, roč. 21, č. 1, s. 43–48, online in: https://www.bibiana.sk/sites/default/files/sites/default/files/digital_archive/rocnikxxi_1_2014.pdf (28. 4. 2022). O. Sliacky sa v štúdiu okrajovo dotýka aj prekladateľskej akcie, informáciu o ktorej – s takým rozruchom – podal F. V. Suk, no sústreďuje sa najmä na prácu iniciovanú a realizovanú na Slovensku. V súvislosti s odborom priateľov slovenskej literatúry pre mládež vyzdvihuje zorganizovanie celoslovenského pracovného zjazdu v novembri 1932 ako konferenčného stretnutia, na ktorom sa prvý raz v dejinách slovenskej detskej literatúry analyzovala tvorba pre deti v širších výchovných, estetických, žánrových i percepčných súvislostiach. Ako uvádza O. Sliacky, ďalšiemu intenzívnejšiemu pôsobeniu odboru priateľov slovenskej literatúry pre mládež zabránil vynútený odchod českých pedagógov zo Slovenska. Medzi tými, čo odišli, bol aj František Heřmanský.

miestach – popri už citovaných slovách („o počesťovaní Slovenska nemôže byť ani reč“) vystupujú aj ďalšie podobné formulácie („treba povedať, že je nie pravda, že by sme Slovensko počesťovali“, „o počesťovaní v škole nemôže byť reč“). Naopak, za povinnosť Čechov považuje „spolu so Slovákmi napomáhať poslovenčeniu Slovenska“.

V dobovom kontexte možno z frekventovaného výskytu slovies *počesťovať* a *poslovenčovať* (resp. v dokonavej podobe *počesťiť*, *poslovenčiť*) vyvodiť osobitosti ich sémantickej konkretizácie, pričom je v ďalšom slede zaujímavé sledovať aj to, do akej miery sa odrážajú v lexikografickom spracovaní. V slovenských a českých slovníkoch dominuje spracovanie daných slovies ako jednovýznamových slov so široko definovaným významom (**počesťiť** – dať český ráz, urobiť českým, **poslovenčiť** – dať slovenský ráz), predsa však v ich uchopení vidno aj rozdiely. Napr. *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ)²¹ pri slovese *počesťiti* popri výklade „učiniť českým, dodať českého rázu“ navyše zachytáva aj synonymá *čechizovat*, *bohémizovat*; pri slovese *poslovenštit* „učiniť slovenským, dodať slovenského rázu“ aj synonymum *slovakizovat*. Výklady typu „dať český ráz, urobiť českým“ predstavujú všeobecný význam slovesa, odvíjajúci sa od prídavného mena *český*, so širokým priestorom uplatnenia. Pri zvratných slovesách *počesťiť sa/poslovenčiť sa* vystupuje v slovníkovom spracovaní výkladový paralelizmus (*počesťiť sa* „dať český ráz, urobiť českým“; *počesťiť sa* „dostať český ráz, stať sa českým“). V *Slovníku slovenského jazyka* (SSJ)²² je sloveso *poslovenčiť sa* spracované s významom „stať sa slovenským, dostať slovenský ráz“, sloveso *počesťiť sa* je však uvedené s konkrétnejším „kultúrnym výkladom“ „prijatť českú reč a českú kultúru“. SSJ sa pritom od ostatných slovníkov líši aj tým, že pri slovesách *počesťiť/poslovenčiť* uvádza dva významy: **počesťiť** 1. dodať niečomu český ráz, urobiť českým; 2. preložiť do češtiny; **poslovenčiť** 1. urobiť slovenským, dať niekomu, niečomu slovenský ráz; 2. zried. (čo) preložiť do slovenčiny.²³

S významom slovies *počesťiť* – „preložiť do češtiny“ / *poslovenčiť* – „preložiť do slovenčiny“ (ako špecifickou konkretizáciou všeobecnejšieho „dať český ráz, urobiť českým“ / „dať slovenský ráz, urobiť slovenským“) sa v medzivojnovom období vskutku stretávame na miestach, kde by sme predpokladali skôr sloveso *preložiť*, vynára sa neraz v diskusiách o vhodnosti, prípustnosti či po-

21 *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971), online in: <https://ssjc.ujc.cas.cz/> (26. 4. 2022).

22 *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968), online in: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html (26. 4. 2022).

23 SSJČ síce samostatne v slovníkových heslách *počesťiti*, *poslovenštit* tento význam nevyčleňuje, pri slovese *poslovenštit* ho však uvádza vo výklade spojenia *poslovenštit text* „vniesť do něho slovakismy; přeložit do slovenštiny“.

trebnosti vzájomných prekladov alebo pri uvádzaní autorov prekladu (*poslovenčil/počestil* XY). Takéto použitie slovies reprezentuje napr. známa stat Alberta Pražáka *Poslovenšťovať? Počestťovať?*, ktorá popri formulovaní rámčového odmietavého postoja k vzájomným prekladom²⁴ prináša v danej sfére isté smernice.

V pridržaní sa konceptu jednotného jazyka tak v tomto období celkovo vystupuje tendencia vyhýbať sa prekladom zo slovenčiny do češtiny/z češtiny do slovenčiny a v prípade „nevyhnutnosti“ nahrádzať slovo *preklad* iným slovom (okrem *počestťovania/poslovenčovania* napr. aj obojsmerne uplatniteľnými *prepis*, *prevod* či *úprava*).²⁵ Pravda, jestvuje možnosť vidieť (hoci nie vždy rovnako uplatňované) sémantické diferencie jednotlivých pomenovaní vo vzťahu k rozličným prístupom aplikovaným aj so zreteľom na žánrové charakteristiky textov.²⁶ V rozličných prekladových situáciách sa poslovenčovanie – preklad spája

24 „Předválečné, válečné a i poválečné zkušenosti z vrstev vzdělaneckých i lidových mne přesvědčily, že si rozumíme a že není potřeba dohovořovat se poslovenšťováním českých textů a počestťováním slovenských textů.“ PRAŽÁK, Albert: *Poslovenšťovať? Počestťovať?* In: *Bratislava. Časopis učenej spoločnosti Šafaříkovy v Bratislave*, 1928, roč. 2, č. 1–2, s. 217. Okrem vlastných Pražákových formulácií nájdeme v texte súhlasné odkazy na texty iných autorov, medzi inými Stanislava D. Todta. Todt odmietavý vzťah k prekladu formuloval slovami: „Budiž vymýcen pojem ‚překládání‘ z češtiny do slovenštiny a naopak. Lze jen slovenský text počestit neb český poslovenštit. Ale budiž zásadně bráněno, aby české knihy byly poslovenšťovány a slovenské počestťovány! Propast mezi oběma jazyky se tím rozšiřuje, staví se rozdíly a veřejně se potvrzuje falešné tvrzení, že jsou to jazyky dvou různých národů.“ Publikované v zborníku *Kniha československé jednoty*. Red. J. Rotnágl. Praha 1925, s. 163. Porov. aj vlastnú Pražákovu formuláciu v úvode jeho „hviezdoslavovskej knihy“, ktorá vyšla v preklade do slovenčiny, ako na ňu upozorňuje M. Vojtech: „Albert Pražák sa v Úvode knihy vyhýba pojmu ‚preklad‘ a hovorí o ‚poslovenčení‘ textu“. VOJTECH, Miloslav: *Albert Pražák a Pavol Országh Hviezdoslav: Nad knihou Alberta Pražáka S Hviezdoslavom*. In: *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století (Stav – metodologie – mezinárodní souvislosti)*. Eds. Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš – Zelenková, Anna. Brno 2005, s. 260.

25 Peripetie vývinu prekladu v medzivojnovom období, ktorým sa venuje vo svojej dizertačnej práci, naznačuje Iva Dvořáková už výberom pomenovaní v jej názve *Vzájemný překlad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů. Zčešťování – poslovenčovanie – přepis – prevod – překlad* (porov. pozn. 14).

26 Treba pripomenúť, že „poslovenčovanie“ nie je pojem, ktorý by bol viazaný len na sledované obdobie – uplatňuje sa vo vzťahu k prekladovým operáciám rozličného času, ktoré charakteristikami nemusia predstavovať preklad v súčasnom chápaní, nemusí ísť ani o preklad z češtiny. K dávnejším obdobiam pozri BEDNÁROVÁ, Katarína: *Rukoväť dejín prekladu na Slovensku I. (18. a 19. storočie)*. Bratislava 2015, s. 20 a i., online in https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/krom/Dejiny_prekladu_1.pdf (27. 5. 2022). U K. Palkoviča nájdeme pri kritike prekladov českých publicistických textov druhej polovice 20. storočia formuláciu: „[...] bez dostatočnéj odbornej prípravy i pocitu zodpovednosti sa neraz český text jednoducho ‚poslovenčuje‘, t. j. iba hláskoslovne a gramaticky (tvaroslovne) upravuje [...] Potom aj tak vyzerajú ‚poslovenčené‘ texty v novinách, rozhlasové a televízne správy [...]“

s úpravou textov, rozdielna miera úprav sa osobitne vzťahuje na české učebnice adaptované pre potreby slovenských škôl.²⁷ Jazyková stránka „poslovenčených“ učebníc vyvolávala neraz oprávnenú kritiku. Treba podotknúť, že v učebných textoch sa popri bohemizmoch na rozličných úrovniach možno stretnúť aj s „ponechávacím princípom“ pri uvádzaní pojmového aparátu, resp. terminológie jednotlivých odborov.²⁸

Do tohto kontextu časťou svojich aktivít vstupuje i František Heřmanský. V dobových bibliografických záznamoch sa s jeho menom a slovesom *poslovenčiť* stretávame napr. pri knihe Kamila Buzka *Úvod do právnej organizácie národného školstva v republike Československej. Vydanie pre zem Slovenskú*

PALKOVIČ, Konštantín: Na okraj prekladania z češtiny do slovenčiny. In: *Kultúra slova*, 1967, roč. 1, č. 3, s. 73–76, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1967/3/ks1967-3.pdf> (27. 5. 2022). Demonštrovanie rozdielu medzi formálnym poslovenčovaním a (vlastným) prekladom Erbenovej balady nájdeme u L. Feldeka. FELDEK, Ľubomír: Preklad z veľmi blízkeho jazyka. In: *Z reči do reči*. Bratislava 1977, s. 99–106.

27 Porov. charakteristiku preložených – poslovenčených učebníc ako jedného z troch typov dobových učebníc dejepisu: „Na Slovensku sa používali učebnice české (aj keď to nebolo žiadané a Školský referát odporúčal používať tieto učebnice len v nevyhnutných prípadoch), učebnice poslovenčené (t. j. učebnice preložené do slovenčiny, niekedy s pridaním slovenských reálií, ktoré v pôvodnej českej učebnici chýbali) a učebnice slovenské (t. j. od slovenského autora, takýchto učebníc však bolo najmenej).“ OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Schválená minulosť: kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*. Košice 2010, s. 37.

28 O niektorých poslovenčených prírodovedných učebniciach referuje vo svojej knihe *Osvobozené Slovensko* (aj s využitím slovenskej podoby slovesa *poslovenčiť* v českom texte) Stanislav Klíma: „Inž. Ivan Houdek poslovenčil Maškovu Chemii a Prchlíkovu Mineralogii a Geologii, profesor. Stan. Trapl Rosického Botaniku, Stan. Klíma Polívkův Živočichopis a Rostlinopis, ředitel Murgaš Valouchovu Merovedu, Bučan Červenkovu Aritmetiku atd.“ KLÍMA, Stanislav: *Osvobozené Slovensko*. Praha 1926, s. 59. S. Klíma, významný predprevrátový slovakofil, patril v novej situácii k organizátorom slovenského školstva a bol plodným autorom i editorom (napr. zborníčky pre mládež *Jahody*, *Žatva*) píšucim aj po slovensky vlastivedné, osvetové texty, učebnice a čítanky a poslovenčujúcim české texty iných. V súvislosti s jeho ponechávaním českých pomenovaní pozri napr. upozornenie: „**Paprad’ – kaprad’** Stan. Klíma a Stan. Trapl poslovenčili nezavela po prevrate dva české rastlinopisy. Ponechali české mená niektorých rastlín aj v prekladoch. Z tých dvoch kníh rozšírila sa i „kaprad’.“ In: *Slovenská reč*, 1934–35, č. 9–10, s. 266. S odstupom času sa k výsledkom Klímovho poslovenčovania *Živočichopisu* kriticky vyjadril Rudolf Klačko: „Ako vidno, slovenčina tejto učebnice je plná kazov. Mená živočíchov, anatomické, ekologické a i. výrazy sú okrem výnimiek české.“ KLAČKO, Rudolf: Z vývinu spisovnej slovenčiny. In: *Kultúra slova*, 1971, roč. 5, č. 5, s. 170; na konkrétne jazykové nedostatky tohto „zlého prekladu“ poukázal aj J. Oravec: ORAVEC, Ján: Poznámky k vývinu slovenčiny v učebniciach zoológie. In: *Kultúra slova*, 1971, roč. 5, č. 5, s. 171–173, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1971/5/ks1971-5.lq.pdf> (18. 5. 2022).

a Podkarpatskú. (Napísal Kamil Buzek. Poslovenčil František Heřmanský.).²⁹ Bibliografickú poznámku *Pre slovenské učiteľské ústavy* upravil Fr. Heřmanský obsahuje zase záznam učebnice Františka Lohra *Všeobecný dejepis pre učiteľské ústavy*.³⁰

Osobitý dôvod pristaviť sa ponúka veta zo spomenutej state A. Pražáka o „poslovenčovaní a počešťovaní“, ktorá sa na F. Heřmanského vzťahuje pozoruhodným spôsobom: „Debata o problému bola zvlášť čilá, keď byl počeštěn Nádašiho Adam Šangala Libuší Baudyšovou a poslovenštěn Polívka Heřmanským (v Súpise slovenských rozprávok).“³¹ Explicitne je daný vzťah vyjadrený v druhej časti – Pražák hovorí o Heřmanského „poslovenštění“ *Súpisu slovenských rozprávok* Jiřího Polívku.³² V odkaze na počeštenie *Adama Šangalu* Libušou Baudyšovou (v knihe sa uvádza charakteristika „Ze slovenštiny převedla L. B.“) je súvis s F. Heřmanským skrytý – v čase vzniku Pražákovho textu vlastne ešte ani neexistoval. Jégého román patrí k dielam, ktoré boli do češtiny preložené opakovane, pričom F. Heřmanský je jedným z jeho troch prekladateľov (Libuše Baudyšová, 1925; Vilém Závada, 1955; František Heřmanský, 1956). Pražáková poznámka nás tak nasmerúva k dvom vzájomne súvisiacim a svojím spôsobom protichodným, protismerným aktivitám F. Heřmanského – k dobovo podmieneným medzivojnovým prekladom z češtiny do slovenčiny (ako jeho nematerinského jazyka) a povojnovým prekladom v prekladateľsky prirodzenejšom smere zo slovenčiny do češtiny (ako materinského jazyka), keď mu v 50. rokoch vyšli dve knihy prekladov Jégého: *Adam Šangala* (1956) a *Jaríkovský kostel* (1959).

29 BUZEK, Kamil: *Úvod do právnej organizácie národného školstva v republike Československej. Vydanie pre zem Slovenskú a Podkarpatskú*. Napísal Kamil Buzek. Poslovenčil Fr. Heřmanský. Praha 1935. Pokiaľ ide o textové využitie slovesa *poslovenčovať*, nachádzame ho aj vo vlastných učebnicových textoch F. Heřmanského, napr. v *Čítanke pre IV. triedu slovenských stredných škôl* (1936, s. 303) v medailóniku Boženy Němcovej píše: „Najvzácnejším jej dielom je ‚Babička‘ [...] (knihu poslovenčila T. Vansová)“. Treba tu vari poznamenať, že pritom na titulnej strane knihy je využité iné pomenovanie – „Preložila Terézia Vansová“.

30 LOHR, František: *Všeobecný dejepis pre učiteľské ústavy*. Pre slovenské učiteľské ústavy upravil Fr. Heřmanský. Diel prvý. Praha 1936.

31 PRAŽÁK, Albert: *Poslovenšťovať? Počešťovať?*, s. 218.

32 Samo dielo však vyšlo s inou charakteristikou v poznámke na titulnej strane: „Slovenskú úpravu obstaral Fr. Heřmanský“. Vidíme, že s danými pomenovaniami sa v dobovom diskurze aj pri konkrétnych odkazovaniach neraz narábalo voľne.

Heřmanského preklady

Z povedaného vyplýva, že František Heřmanský predstavuje v česko-slovenskom kontexte osobitého „dvojsmerného“ prekladateľa v česko-slovenskom aj slovensko-českom smere (dvojsmernosť je tesne spätá s jeho dvojdomosťou). Medailóny začleňujúce F. Heřmanského do kontextu českého umeleckého prekladu uňho (popri prekladoch z latinčiny do češtiny) zachytávajú iba slovensko-český smer prekladu, pričom z dvoch prekladov Jégého evidujú len *Adama Šangalu*.³³ Vzhľadom na to, že práve ony poskytujú v súčasnosti široko dostupné predstavenie Heřmanského osobnosti, prvorepublikový preklad F. Heřmanského v česko-slovenskom smere, spätý s inými jeho aktivitami v slovenskom prostredí, ostáva v podávanom obraze života a diela skrytý. Vynára sa potom v rozličných súvislostiach, napr. pri sústreďení na dobovú tematizáciu nadčasovej dilemy prekladať či neprekladať. Ako ukazuje poznámka Alberta Pražáka, v súdobom kontexte bolo matičné vydanie diela Jiřího Polívku „v slovenskej úprave Františka Heřmanského“ jedným zo zdrojov ostrých polemík. Osobitosť tohto vydania pritom spočíva okrem iného v tom, že nešlo o slovenský preklad literárneho diela českého autora, ktoré by už bolo predtým vyšlo po česky a malo svoju „kánonickú“ českú podobu, ale o prvotné (a jediné) slovenské vydanie odbornej práce zásadného významu, ktorá je v „Heřmanského jazykovej podobe“ stále živá a v kontexte uvažovaní o slovenských rozprávkach stále citovaná.³⁴

Ak by sme pri Heřmanského prekladoch mali tendenciu vychádzať z predpokladu, že každý zo smerov jeho prekladania cieli do iného jazykového prostredia, platí to len sčasti – primárne o povojnových prekladoch Jégého pre českého čitateľa či o medzivojnových učebniciach pre slovenské školy. Za slovenskou jazykovou úpravou odborného diela Jiřího Polívku, smerovaného do oboch jazykových prostredí, možno vidieť širší komplex motívov v prvorepublikovom vydavateľskom zameraní Matice slovenskej.

33 Online in: https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000000821 (18. 5. 2022); <http://database.obecprekladatelu.cz/database/H/HermanskyFrantisek.htm> (18. 5. 2022).

34 Z novších prác pozri napr. kontinuálny dialóg Jany Pácalovej s Jiřím Polívkom v monografii *Metamorfózy rozprávky*. PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava 2010.

Jiří Polívka: *Súpis slovenských rozprávok*. Slovenskú úpravu obstaral Fr. Heřmanský.³⁵

Vklad Františka Heřmanského do prípravy vydania Polívkovho päťväzkového monumentálneho, epochálneho diela³⁶ aspoň čiastočne približuje údaj, že tu v priebehu desiatich rokov vyšlo približne 2400 tlačených strán prekladateľsky aj editorsky (špecificky smerom k pôvodným rozprávkovým textom) náročného textu.³⁷ Na dôvažok nemožno bez povšimnutia obísť ani slová Jiřího Polívku o Heřmanského radách, uvedené v závere po česky publikovanej *Předmluvy* k prvému dielu, kde ďakuje Matici slovenskej za pomoc pri príprave vydania a dotýka sa osobitne aj jazykovej úpravy diela: „Dílo mé, původně sepsané jazykem českým, mohla ovšem Matice Slovenská vydati jen jazykem slovenským. Mé díky obzvláštní budtež vzdány tajemníkovi Matice Slovenské prof. Fr. Heřmanskému, který se s horlivostí jemu vlastní ujal této práce, nespokojiv se však

35 POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok* (*Collection de contes slovaques populaires*). I.–V. Slovenskú úpravu obstaral Fr. Heřmanský. Vydala Matica slovenská s podporou Českej akademie vied a umění. V Turčianskom Sv. Martine 1923, 1924, 1927, 1930, 1931. Údaj o podpore Českej akademie vied a umění sa uvádza v 1. zväzku. Online in: <https://zlatyfond.sme.sk/autor/262/Jiri-Polivka> (18. 5. 2022).

36 Možno odkázať na *Encyklopédiu ľudovej kultúry Slovenska*, kde heslo venované Jiřímu Polívkovi uvádza: „Pre slovenskú folkloristiku má dodnes najväčší význam dosiaľ neprekonaný monumentálny *Súpis slovenských rozprávok I–V* (1923–31), o ktorý sa vo svojich porovnávacích odkazoch opierajú nielen domáci, ale aj zahraniční folkloristi“. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2. Bratislava 1995, s. 59–60, online in: <https://digitalnakniznica.cvtisr.sk/zoom/7022/view?page=61&p=separate&tool=info&view=0,346,2333,2817> (18. 5. 2022). Celkovo sú v rozličných heslách *Encyklopédie* na Polívkovo dielo desiatky odkazov. Porov. aj odkazy v heslách ako *démon*, *duch*, *duša*, *křížne cesty*, *strašidelné miesta*, *záhrobie*, *čarovné rozprávky*, *kódexy*, *formuly* a i. v elektronickej encyklopédii *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*, online in: https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/?wpv_view_count=8802&wpv_post_search=Pol%C3%ADvka&wpv-kategoria-polozky=0&wpv-abc-dny-register=0&wpv_filter_submit=FILTROVA%C5%A4 (28. 5. 2022). S „epochálnym päťväzkovým dielom prof. Jiřího Polívku *Súpis slovenských rozprávok*“ spája O. Sliacky nárast vedeckého, čitateľského aj autorského záujmu o rozprávky v prvej tretine 20. storočia. Online in: <http://www.mojanajknihna.sk/o-projekte/c185/rozpravka-nevznikla-aby-sme-nou-uspavali-deti-ale-aby-prebudzala-dospelych.html> (28. 4. 2022).

37 V *Předmluvě* k prvému zväzku Jiří Polívka uvádza princípy reprodukcie rozprávkových textov z rozličných zdrojov a hovorí: „Zachovával jsem původní grafiku tím spíše, ježto jsem se obával, že by se přepisem podle pravopisu nyní obvyklého mohla někde setřítí nějaká nebezpečná dialektická zvláštnost. Kromě toho mnil jsem, že těmito ukázkami pravopisu prvních spisovatelů a zakladatelů nového slovenského písemnictví se podávají nejen příspěvky k přímějšimu poznávání jejich práce, než vůbec k dějinám slovenského pravopisu.“ Online in: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5016/Polivka_O-sberateloch-a-sbierkach-slovenskych-rozpravok/1#ixzz7azAvcqh1 (18. 4. 2022).

pouhým prevádzaním mého spisu do slovenštiny, než príspev ešte hojnými radami k zlepšení a zdokonalení mé knihy, začať mu na tomto mieste vzdávám vřelé díky.³⁸

Tak ako pri všetkej Heřmanského vlastnej tvorbe v slovenčine a prekladoch do slovenčiny, vystupuje aj v súvislosti so *Súpisom slovenských rozprávok* otázka jeho bilingválnej kompetencie a jazykovej podoby prekladového slovenského textu, syntaktických a lexikálnych charakteristík či výberu tvarov, napr. aj v prípade existencie variantov (pomer k jestvujúcim kodifikačným a normujúcim lingvistickým prácam). Nemám vedomosť, že by sa niekto bol vzťahom jazyka Polívkovho českého originálu a Heřmanského slovenského prekladu zaoberal.³⁹ Vystupuje tu prirodzene aj dôležitá problematika terminológie. Zaujímava je napr. už otázka termínu *rozprávka*. Keď sa napr. v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* o prechodnom ustálení termínu *rozprávka* na všetky druhy folklórnej prózy píše, že v tom „určitú úlohu zohral J. Polívka a jeho päťdielny *Súpis slovenských rozprávok* (1923–1931)“⁴⁰, dá sa uvažovať i tak, že za rozšírením slovenského termínu *rozprávka* (v konkurencii s *povešťou* či inými pomenovaniami) možno vidieť Františka Heřmanského, resp. spoločné terminologické konzultácie autora a upravovateľa (J. Polívka vo svojom českom úvode využíva pomenovania *lidové povídaní* a *pohádka*). Možno pripomenúť, že v medzivojnovom období prenikalo do slovenských učebníc aj české pomenovanie *pohádka*,⁴¹ takže *rozprávka* v názve *Súpisu* a ďalej v texte mohla mať aj v tejto konkurencii stabilizačný účinok. Ak hovoríme o slovenskej podobe odborného diela J. Polívku *Súpis slovenských rozprávok*, treba dodať, že keď

38 Online in: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5016/Polivka_O-sberateloch-a-sbierkach-slovenskych-rozpravok/1#ixzz7ayyhciSK (28. 5. 2022).

39 Analýzu by bolo možné viesť rozličnými smermi. Primárne rozborom vydaného textu *Súpisu* – teda tej jazykovej podoby, v ktorej dielo žije. Zaujímavé výsledky by isto prinieslo (nepochybne náročné) porovnanie vydaného textu a Polívkovho rukopisu, existuje však aj možnosť porovnať preklad s publikovaným autorským českým Polívkovým textom z prvej kapitoly, ktorý uverejnil v *Slovenskej čítanke* už r. 1910: POLÍVKA, Jiří: První sběratelé a vydavatelé slovenských pohádek. (Výňatek z větší práce.) In: *Slovenská čítanka*. Ed. František Bílý. Praha 1910, s. 439–454.

40 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2, s. 58.

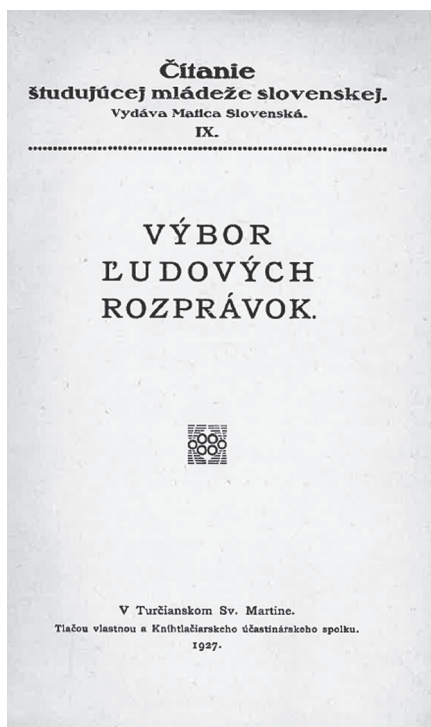
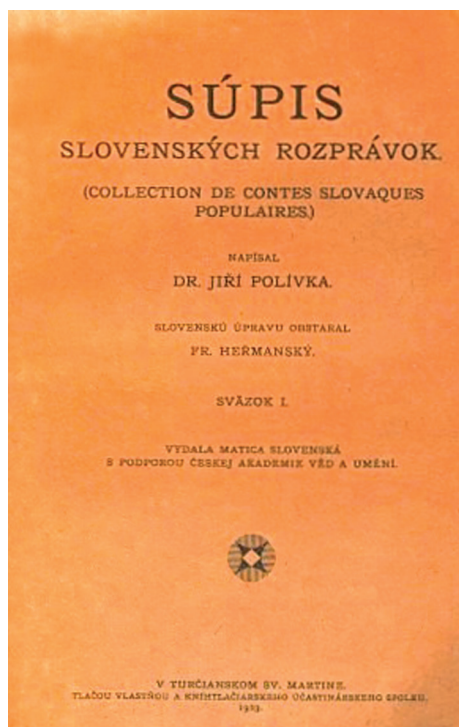
41 Pozri napr. kritickú poznámku v *Slovenskej reči*: „**Pohádka**. – Slovo to nedá sa zameniť so slovenským *rozprávka*, ako sa to robí v Poetike, učebnici pre stredné školy. *Rozprávka* je slovo ľudové a jasne vystihuje obsah slova, ktorý predstavuje v slovenčine; no nie tak *pohádka*, najmä keď ho porovnávame so slovenskými slovami tohože koreňa (hád-): *hádanka*, *hádať* sa, *hádať*-*uhádnuť* a pod. Aj Jaroslav Vlček má iba *rozprávku* v svojich *Dejinách lit. slovenskej: veršované rozprávky* (43), *rozprávky* (63), *rozprávka* (190) a inde.“ In: *Slovenská reč*, 1933–34, roč. 2, č. 2–3, s. 69, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1933-34/2-3/sr1933-34-2-3-lq.pdf> (18. 5. 2022).

v r. 1927 Matica slovenská ako istý jeho „derivát“ vydala pre školy *Výbor ľudových rozprávok* (*Čítanie študujúcej mládeže slovenskej IX*), spolupráca Polívka – Heřmanský sa účinne uplatnila ešte raz, v primárnom zacielení na mladé (v tom aj české) publikum.⁴² V tomto *Výbore* pre školskú mládež sa v úvode výkladu *O ľudových rozprávkach* okrem iného aj explicitne upozorňuje na ekvivalenciu slovenského termínu *rozprávka* a českého *pohádka*: „Ludové rozprávky (česky pohádky) sú, tak ako piesne výpravné (epické) a lyrické a tak ako hádky, príslovia a porekadlá, čiastkou literatúry celonárodnej“.

V spomenutých negatívnych ohlasoch na preklad vedeckého diela Jiřího Polívku do slovenčiny výrazne vystupuje záver recenzie na prvý zväzok od Aloisa Gregora publikovaný r. 1923 v *Časopise Matice moravské*. Po podrobnom predstavení a súhrnnom hodnotení *Súpisu* ako jedného „z najvýznamnejších děl, jimiž se může pochlubit naše odborná literatura“, vyjadruje na širšej ploche svoj odmietavý postoj k poslovenčovaniu českých textov, s ktorým sa ešte dá zmieriť, ak môže pomôcť „získavati nejširší vrstvy lidové a buditi jimi porozumění pro jednotný stát československý“, nie však pri vedeckých dielach. Heřmanského úsilie hodnotí slovami: „Tedy práce beze sporu těžká, úmorná, odpovědná a podle mého skromného soudu – zbytečná“ a celú recenziu zakončuje slovami exponujúcimi „záujem celku“: „Palčivá otázka poslovenšťování českých vědeckých knih bude, myslím, musit býti ne-li už dnes, tedy zítra nebo nanejtrí v zájmu celku definitivně rozřešena.“⁴³ Takto formulovaným odmieta-

42 POLÍVKA, Jiří: *Výbor ľudových rozprávok. Čítanie študujúcej mládeže slovenskej IX*. Turčiansky Sv. Martin 1927. Publikácia popri vlastných rozprávkach obsahuje vo výkladovej časti *O ľudových rozprávkach* dve kapitoly textu J. Polívku (*Ludové rozprávky u cudzích národov, ich zbierky a pestovatelia; Sberatelia a vydavatelia slovenských ľudových rozprávok*; s. 278–301), kde sa nijako nenaznačuje, že ide o preklad z češtiny do slovenčiny. Skratkou Fr. Hř. je podpísaný slovensko-český *Slovníček* (s. 307–330). Vzhľadom na publikované texty rozprávok je prirodzené, že popri neutrálnych slovách odlišných od češtiny zachytáva aj mnohé nárečové výrazy, označené ako dialektické (dial.), napr. *coška* (dial.) = *cosi*; *hlop* (dial.) = *chlap* muž; *hurčeňe* (dial.) = *hurčanie* hlučenie; *ščil* (dial.) = *včil*, *teraz* nyní; *trpov* (dial.) = *teraz* nyní; *zec* (dial.) = *zjedz* sněž a pod. V publikácii sa pritom kombinujú viaceré typy textovej lexicografie – niektoré slová sú objasnené pri textoch rozprávok, v poznámkach pod čiarou.

43 Citovaná pasáž v úplnosti: „Na konci ještě jen malou poznámku. Dílo Polívkovo bylo původně sepsáno česky a teprve později, když je převzala Matica Slovenská do svého nákladu, bylo převedeno do slovenštiny jejím tajemníkem Fr. Heřmanským, který, jak autor s povděkem v předmluvě poznamenává, přispěl i hojnými radami k zlepšení a zdokonalení knihy. Tedy práce beze sporu těžká, úmorná, odpovědná a podle mého skromného soudu – zbytečná. Jako referent Lidových novin o slovenských věcech jsem měl už kolikrát s dostatek příležitosti, abych k takovému poslovenšťování českých textů zaujal své stanovisko. Zásadně jsem proti „překládání“, ale pro přítomnost za daných poměrů, řekl bych vnitřně politických, jsem se s ním částečně smiřoval, pokud šlo o to, výbornými českými věcmi získavati nejširší vrstvy lidové a buditi jimi porozumění pro jednotný stát československý. Ale u děl vědeckých, jako

Súpis slovenských rozprávok. Napísal Dr. Jiří Polívka. Slovenskú úpravu obstaral Fr. Heřman-ský. (1923).

Výbor ľudových rozprávok. Čítanie študujúcej mládeže slovenskej IX. (1927).

vým stanoviskom A. Gregor rozvíja – a o sféru prekladu rozširuje – názorovú líniu sformovanú koncom 19. storočia a vynárajúcu sa aj v medzivojnovom období, podľa ktorej sa (na rozdiel od uplatňovania slovenčiny v krásnej literatúre) mala v slovenskej odbornej spisbe využívať čeština.⁴⁴ Popri spomenutej re-

je *Súpis Polívkův*, která jsou do jisté míry určena hlavně pro inteligenci nebo pro úzký kruh zájemníků, kteří tolik česky dovedou, aby čtenému slovu porozuměli, pokládám to za zbytečné a za neekonomické tříštění sil. Snad by bylo možno namítnouti proti mně, že Matica Slovenská – snad – smí vydávati podle svého statutu toliko díla psaná slovensky. Na to alespoň, jak se zdá, ukazují slova Polívkova v posledním odstavci předmluvy. To by ovšem v našem případě vysvětlovalo, proč *Súpis* vychází po slovensku, ale podstatu mých argumentů nevyvrací. Palčivá otázka poslovenšťování českých vědeckých knih bude, myslím, musit býti ne-li už dnes, tedy zítra nebo nazejtří v zájmu celku definitivně rozřešena.“ GREGOR, Alois: Jiří Polívka: *Súpis slovenských rozprávok*. In: *Časopis Matice moravské*, 1923, roč. 47, č. 1–4, s. 269–277.

44 Predstavu o možnosti a potrebe češtiny ako jazyka slovenskej odbornej spisby formulovali napr. Rudolf Pokorný a Josef Holeček v r. 1880 a v diele *Literatura na Slovensku, její vznik*,

cenzii sa slovakistické záujmy A. Gregora v danom čase prelínali s pôsobením F. Heřmanského vo viacerých smeroch.⁴⁵

Juraj/Jur Polívka, Jozef Zubatý, Fraňo Heřmanský (propriálna digresia)

So slovenským účinkovaním Čechov (pedagogických a vedeckých pracovníkov, umelcov, zamestnancov v rozličných sférach aj z českého prostredia pôsobiacich spolupracovníkov) spájalo sa často poslovenčovanie krstného mena, v dobovom zakotvení, neraz však aj s kolísaním podôb mien presahujúcim do

rozvoj, význam a úspěchy (1881) aj Jaroslav Vlček, ktorý od tohto názoru neskôr odstúpil. Pozri napr. NÁBĚLKOVÁ, Mira: Česko-slovenský jazykový kontakt. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Karlík, Petr – Nekula, Marek – Pleskalová, Jana, online in: CzechEncy, <https://www.czechency.org/slovník/ČESKO-SLOVENSKÝ%20JAZYKOVÝ%20KONTAKT> (20. 3. 2022). Text informácie o plánoch *Československej knihovny* R. Pokorného opretej o danú jazykovú koncepciu, stať J. Holečka *Podejme ruku Slovákům!* ako aj súvztažné texty ďalších autorov obsahuje čítanka *Kontext české a slovenské literatury. Antologie českých a slovenských textů 1830–1989*. Eds. Patera, Ludvík – Chmel, Rudolf. Praha 1997. Ešte v r. 1933 publikoval F. Trávníček krajný postoj vo vzťahu slovenčiny a češtiny s predstavou optimálnosti opustenia spisovnej slovenčiny a využívania češtiny v záujme spoločného kultúrneho rozvoja: TRÁVNÍČEK, František: Česko-slovenský poměr po stránce jazykové. In: *Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1933, roč. 7, s. 217–231.

- 45 Možno spomenúť Gregorov dialektologický výskum na Slovensku organizovaný Maticou slovenskou, na ktorom sa zúčastnil spolu s ďalšími českými jazykovedcami, osobitne však jeho pozornosť venovanú Heřmanského textovej lexikografii v jednotlivých publikáciách matičnej edície *Čítanie študujúcej mládeže* (pozri pozn. 76). Účasť A. Gregora na dialektologickom výskume spomína r. 1922 F. Heřmanský v správe o činnosti Jazykového odboru Matice slovenskej: „Ale je i druhá vážna příčina, která nás nutí priskoriť dialektologické štúdium. Pôvodná rýdzosť jednotlivých nárečí dnes sa ztráca, zčiasťky fluktuáciou obyvateľstva, zčiasťky normalizujúcim účinkom školy, ktorá všade učí jednotnej slovenčine spisovnej. Z tých príčin už pred dvoma rokmi nástojili sme na tom, aby sa hneď prišlo k štúdiu nárečí, a to najšampv nárečí strednoslovenských, ktoré sú základom spisovnej slovenčiny. Tak v prázdninách r. 1920 skúmali nárečia univ. prof. dr. Fr. Trávníček v Orave, prof. dr. Ján Húsek v Tekovskej, prof. dr. Václav Vážný v Turci a prof. dr. Al. Gregor v Liptove“. HEŘMANSKÝ, František: Činnost Jazykového odboru Matice slovenskej. In: *Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literární historii*, 1922, roč. 1, č. 3–4, s. 27, online in: https://content.slovakiana.sk/fileserver/public/doid=doid-yrh5/content/pdf/6af7b4d9-5a1c-4057-8e80-3936317dc6be_P.pdf (18. 5. 2022). K osobnosti A. Gregora bližšie LINHARTOVÁ, Věra: Brněnský slovakista Alois Gregor a jeho recepce slovenské literatury v období mezi dvěma válkami. In: *Slovakistika v české slavistice*. Eds. Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš. Brno 1999, s. 27–42, online in: <https://digilib.phil.muni.cz/en/handle/11222.digilib/133251> (3. 12. 2022).

nášho času.⁴⁶ Výraznými príkladmi sú dvojdomí autori Jan/Ján Hála či Karel/Karol Plicka, ktorých mená boli aj sú v textoch rozličného druhu frekventované v obidvoch podobách, u iných sa s poslovenčenou podobou mena stretneme sporadickejšie. Zaujímavo sa do tohto kontextu ukladá napr. Karel Domin, ktorého meno publikované v slovenskej podobe ani nestretávame, predsa však je podoba Karol Domin priam „vytesaná do kameňa“ v Piešťanoch, kde tabuľky s nápisom *Prof. Dr. Karol Domin / Autor knihy „Piešťanská kvetena“ / Dominova promenáda*, osadené v r. 1935 do stien kamenného odpočívadla (aj v angličtine a nemčine), utvárajú na Kúpeľnom ostrove Dominov pamätník.

Mená Jiřího Polívku a Františka Heřmanského sú z hľadiska miery ne/zhody s jazykovým systémom slovenčiny a slovenským systémom vlastných mien rozdielne – meno *Jiří* je na rozdiel od mena *František* slovenčine cudzie, u našich postáv však obidve v rozličných textoch a kontextoch nachádzame prevažne v tejto ich podobe. Aj „do slovenčiny upravený“ *Súpis slovenských rozprávok* autora uvádza v podobe Jiří Polívka – predsa sa však na rozličných miestach vynára i niečo iné. Napr. v druhom ročníku *Slovenskej reči* (1933–1934) sa J. Polívka spomína ako *Juraj*: „Spomenutý *Výbor ľudových rozprávok* zostavil univ. prof. Juraj Polívka.“⁴⁷ Častejšie sa však pri ňom (podobne ako pri iných Čechoch s menom *Jiří*) možno v dobovom kontexte stretnúť s využitím slovenskej podoby mena *Jur*. Pri ohlasovaní *Súpisu slovenských rozprávok* napr. periodikum *Sborník spolku profesorov Slovákov* uvádza: „Univ. prof. Jur Polívka, predný európsky znateľ ľudových rozprávok, shrnul tu výsledky svojej životnej práce.“⁴⁸ Zaujímavá situácia sa ukazuje v *Sborníku Matice Slovenských ľudových rozprávok a ich vypravovateľov. Z diela „Súpis slovenských rozprávok“*. Zaujímavosť prístupu v matičnom periodiku spočíva v tom, že kým pri článku je ako autor uvedený Jiří Polívka, v obsahu k celému ročníku sa meno uvádza v podobe Jur Polívka.⁴⁹ V prvom ročníku matičného periodika vystupu-

46 K danej otázke, ktorá má historickejšie podhubie aj širšie súvislosti, pozri NÁBĚLKOVÁ, Míra: Letokruhy okolo Svitu. Niekoľko tatranských zastavení pri jubileu Rudolfa Chmela. In: *Střední Evropa Rudolfa Chmela. Studie k 80. narozeninám*. Eds. Pátková, Jana – Nábělková, Míra. Praha 2019, s. 173–205.

47 *Slovenská reč*, 1933–1934, roč. 2, č. 6, s. 176, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1933-34/6/sr1933-34-6-lq.pdf> (8. 5. 2022).

48 *Sborník spolku profesorov Slovákov*, 1928–1929, roč. 8, č. 2, s. 67, online in: https://content.slovakiana.sk/filesserver/public/doid=doid-711a/content/pdf/_P.pdf (14. 5. 2022).

49 *Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu*, 1922, roč. 1, č. 3–4, online in: https://content.slovakiana.sk/filesserver/public/doid=doid-yrf9/content/pdf/58a6f18b-0926-4592-8f48-ffa56e4a050_P.pdf (14. 5. 2022), *Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu*, 1922–1923, roč. 1, online in: <https://content.slovakiana.sk/file->

jú so slovenskou podobou krstného mena aj iní českí autori, napr. Jur Horák pri uvádzaní jeho textov publikovaných v slovenčine⁵⁰ či Jozef Zubatý pri českých textoch, medzi nimi aj pri známej, dôležitej a často citovanej stati *Slovenčina a čeština*.⁵¹ Vyjadrený lingvistický postoj českej vedeckej autority, predsedu Českej akadémie vied a umení aj člena jazykového odboru (vedeckého odboru pre jazykospýt) Matice slovenskej,⁵² predstavoval v slovenskom prostredí oporu pri vzdorovaní čechoslovakistickým „splývacím“ jazykovým tendenciám.⁵³ Z nášho hľadiska je dôležité spomenúť, že publikovaný text vznikol na základe otázky, ktorú J. Zubatému adresoval tajomník Matice slovenskej F. Heřmanský.⁵⁴ Pokiaľ ide o alternáciu Josef/Jozef Zubatý, uvedomila som si až pri písaní tohto textu, v akom rozsahu sa v slovenských textoch nachádza s krstným menom *Jozef* – v medzivojnovom období, aj neskôr.⁵⁵

server/public/doid=doid-yrh5/content/pdf/6af7b4d9-5a1c-4057-8e80-3936317dc6be_P.pdf (14. 5. 2022).

- 50 Krstné meno *Jur* ako slovenskú alternatívu k *Jiří* môžeme pritom v odkaze na J. Horáka nájsť aj v texte Polívkovho *Súpisu*: „Rozličné rozprávky obsahuje rukopisný sborník, ktorý má nápis Wselygáké Rozličné Rozprávky k zabáweny, zapsáne skrze Jána Jamria v Roku páne mylostywem 1832 v mesjcy Junii. Sborník opatruje rodina † Andreja Halašu, advokáta v Turčianskom Sv. Martine, a bol mi prostredníctvom prof. dr. Jura Horáka požičaný.“ Online https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5016/Polivka_O-sberatelo-ch-a-sbierkach-slovenskych-rozpravok/2 (14. 5. 2022).
- 51 ZUBATÝ, Jozef: *Slovenčina a čeština*. In: *Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu*, 1922, roč. 1, č. 3–4, s. 33–39, online in: https://content.slovakiana.sk/file-server/public/doid=doid-yrf9/content/pdf/58a6f18b-0926-4592-8f48-effa56e4a050_P.pdf (14. 5. 2022).
- 52 LOMENČÍK, Július: Jazykovedný odbor Matice slovenskej a slovenská slovakistika v prvých poprevratových rokoch (1920–1930). In: *Slavica Slovaca*, 2021, roč. 56, č. 1, s. 98–99, online in: <https://www.sav.sk/journals/uploads/11161857LOMEN%C4%8C%C3%8DK.pdf> (12. 5. 2022).
- 53 Ako píše M. Šmejkalová, „(n)ejdále v zpochybnění jednotnosti tzv. československého jazyka zašel v tomto raném období implicitě Josef Zubatý, který ve známé odpovědi Františku Heřmanskému, zda čeština a slovenština jsou nářečími jednotného československého celku či sobě podobnými jazyky, upozornil na irelevantnost této otázky, když uvedl, že je vlastně zbytečná a nerozřešitelná. [...] Zubatý byl Slováky označován za lingvistu, který o poměru češtiny a slovenštiny hlásá pravdu, ať když sa to prieči panujúcim politickým tendenciám!“ (Sborník Spolku profesorů Slováků, SSPS, 2, 1923/1924, s. 32)“. ŠMEJKALOVÁ, Martina: Jazyk československý na českých a slovenských středních školách mezi učebními osnovami z let 1919 a 1927. In: *Slovo a slovesnost*, 2005, roč. 66, č. 1, s. 32–47, online in: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=1904> (10. 5. 2022).
- 54 V poznámke pod čiarou sa o pôvode textu píše: „Z listu pražského universitního profesora dra Jozefa Zubatého, ktorý tohoto leta písal matičnému tajomníkovi Fr. Heřmanskému.“ In: ZUBATÝ, Jozef: *Slovenčina a čeština*, s. 33.
- 55 Na ukážku len niekoľko príkladov: O Jozefovi Zubatom píše r. 1923 Štefan Krčméry v článku venovanom jubileu Jozefa Škultétyho: „On a Jozef Zubatý sa rozumejú, bár by sme im obom

F. Heřmanský, ktorý v prvom ročníku *Sborníka Matice slovenskej* publikoval text *Činnost Jazykového odboru Matice slovenskej*, uvádza sa v obsahu zborníka – na rozdiel od spomínaných poslovenčených mien českých autorov – ako František Heřmanský, pri vlastnom texte skrátene Fr. Heřmanský.⁵⁶ Popri bežnej podobe mena František Heřmanský možno sa však predsa na rozličných miestach stretnúť aj so zreteľnejšie slovenskou podobou mena Fraňo Heřmanský.⁵⁷ Tak je uvedené napr. v zápisnici zo zasadnutia jazykového odboru Matice

rozumeli Česi i Slováci. Dielo Zubatého vzácne je pre Slovákov tak, ako dielo Škultétyho pre Čechov. Ono nás sblízuje v dobrom smere.“ KRČMÉRY, Štefan: Jozef Škultéty. Na 70-ročné jubileum. In: *Slovenské pohľady*, 1923, roč. 39, č. 11, s. 625, online in: <http://digitalna.kniznica.info/zoom/47774/view?search=Slovensk%C3%A9%20poh%C4%BEady&page=10&p=separate&tool=search&view=0,2359,2438,1511> (14. 5. 2022). O Jozefovi Zubatom písal opakovane Henrich Bartek v *Slovenskej reči* a pod názvom *Jozef Zubatý* uverejnil v r. 1931 v *Národných novinách* rozsiahly nekrológ: BARTEK, Henrich: Jozef Zubatý, in: *Národné noviny*, roč. 62, č. 36, 25. 3. 1931, s. 1–2, online in: https://kramerius.nkp.cz/kramerius/onthe-fly/pdf_PGetPdf?app=11&id=1154925&start=1&end=4 (14. 5. 2022). S kolísaním v podobe mena sa možno stretnúť aj u jedného, toho istého autora, napr. v povojnových príspevkoch Jána Stanislava v jazykovedných časopisoch nachádzame obidve podoby: „Význačný český jazykovedec univ. prof. dr. Jozef Zubatý píše, že u vzdelaných národov správna výslovnosť je podstatnou časťou vzdelania osôb, ako učiteľov, rečníkov, hercov veľkých divadiel a pod.“ STANISLAV, Ján: Slovenské slovo v speváckom umení. In: *Slovenská reč*, 1958, roč. 23, č. 1, s. 16, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1958/1/sr1958-1-lq.pdf> (14. 5. 2022). „Pred 50 rokmi slávny český jazykovedec Jozef Zubatý napísal krásny článok o slovenčine a češtine do Zborníka Matice slovenskej. Vystríhal pred takou slovenčinou, ktorá je iba fonetickým prepisom češtiny.“ STANISLAV, Ján: Rozhlas a televízia v slovenskej rodine. In: *Kultúra slova*, 1970, roč. 4, č. 1, s. 5, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1970/1/ks1970-1-lq.pdf> (14. 5. 2022).

56 HEŘMANSKÝ, František: Činnost Jazykového odboru Matice slovenskej, s. 27–31.

57 V česko-slovenskom porovnaní vystupujú pri zhodnom mene *František* rozdielne hypokoristické podoby *Fráňa*, *Franta* proti *Fraňo* či *Fero*, ktoré niekedy, podobne ako iné hypokoristické podoby mien, našli uplatnenie aj ako umelecké mená, napr. Fráňa Šrámek – Fraňo Král. Pravda, *Fraňo* je už dnes oficiálnym „matričným“ menom – reflektuje to aj *Slovník súčasného slovenského jazyka*, kde sa meno *Fraňo* uvádza ako domácka, hypokoristická podoba v hesle *František* (v trojici hypokoristík *Fraňo*, *Fero*, *Ferino*) aj v osobitnom hesle ako samostatné mužské rodné (krstné) meno *Fraňo*. *Slovník súčasného slovenského jazyka*, online in: https://www.juls.savba.sk/pub_sssj.html (26. 4. 2022). V práci o hypokoristikách uvádzal B. Letz pri mene *František* domácke podoby *Fraňo*, *Franco*, zachytil aj podoby *Fero*, *Ferenc* hodnotené ako výsledky maďarského vplyvu. LETZ, Belo: Hypokoristiká. In: *Slovenská reč*, 1934–1935, roč. 3, č. 6, s. 165, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1934-35/6/3-6-lq.pdf> (12. 5. 2022). Širšie spektrum súvťažných mien nájdeme v štúdií L. Bartka: „František – Franco, Fraňo, Fano; podoby *Feri*, *Ferino*, *Fero* a nár. *Ferko* (ako základná, nemaznáva forma), teda so začiatočným *Fer-*, majú svoj pôvod v maď. mene *Ferenc*. BARTKO, Ladislav: O vplyve uhorského kancelárskeho úzu na domácke podoby slovenských rodných mien a na ich fungovanie v komunikácii. In: *Vlastné meno v komunikácii*. Eds. Žigo, Pavol – Majtán, Milan. Bratislava 2003, s. 279–282, online in: https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_

slovenskej dňa 2. augusta 1921, na ktorom bol zvolený Václav Vážný za jeho predsedu a Fraňo Heřmanský za tajomníka (zapisovateľom bol Štefan Krčméry).⁵⁸ Napokon treba ešte spomenúť, že sa v súlade s bežnými postupmi stručnejšieho uvádzania mien – iniciála krstného mena a priezvisko – stretávame v rozličných textoch aj s podobami F. Heřmanský či Fr. Heřmanský (tak napr. aj na titulnom liste Polívkovho *Súpisu*), inokedy so skratkami/šiframi F. H., F. Hř či Fr. Hř. V naznačených súvislostiach však možno v neplnej forme uvádzania krstného mena vnímať aj – viac či menej vedomú a cieleňú – neutralizáciu česko-slovenských diferencií, a tým obídenie potenciálneho problému s voľbou neskráteného mena.⁵⁹

vlastne_meno_v_komunikacii/vlastne_meno_v_komunikacii.pdf (14. 5. 2022). Na rozdiel od *Fraňa* meno *Jur* v najnovšom výkladovom slovníku nikde zachytené nenájde (pri mene *Juraj* sa uvádza trojica hypokoristík *Juro*, *Žuro*, *Žuri*). L. Bartko v spomenutej štúdii uvádza podobu *Jur* v dvojici hypokoristík *Jur*, *Juro*; pri podobách *Žurčo*, *Žurino*, *Žuro* a nár. *Žura*, *Žuri* odkazuje na odvodenosť od maď. mena *György*. Zo súčasných výkladových slovníkov meno *Jur* zachytili *Dodatky k Slovníku slovenského jazyka* v širokom spektre hypokoristík a ich zdrobnenín: *Juraj* – *Jurajko*, *Juro*, *Jur*, *Jurko*, *Jurík*, *Juriček*, *Juričko*, *Jurinko*, *Žuro*, *Žurko*, *Žurík*, *Žuričko*, *Žuríček*, *Žurinko*; porov. aj *František* – *Fero*, *Ferko*, *Feri* (neslov.), *Ferino*, *Ferinko*, *Franco*, *Francko*, *Franci* (neslov.), *Fraňo*, *Franko*, *Fano*, *Fanko*. *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968), online in: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html (26. 4. 2022). Možno tu na okraj spomenúť, že meno *Jur* zachytáva Bernolákov slovník, čo je nepochybne prirodzené, už len ak zvážime napr. dobovú váhu mena u významného bernolákovca (späťho aj s vydaním slovníka) kanonika Jura Palkoviča, pravda, v tom čase u rozličných postáv aj širšie. V danom hesle Bernolákovho viacjazyčného *Slovára* sa uvádza: **Jur**, Georgius, Georg, Georgius: György. *vulg.* Juro, Dzuro, *boh.* Jiří. *Na Jura*: in festo St. Georgii. *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Nemecko-Uherský*, <https://www.juls.savba.sk/ediela/bernalak/> (26. 4. 2022). Zaujímavo fungovala (a do istej miery funguje) rozlišovacia funkcia krstného mena pri dvojici, resp. aspoň pri jednom z dvojice menovcov *Juraj* (*Jur*) Palkovič a *Juraj* (Jiří) Palkovič. V dobovom kontexte napr. Ján Hollý v listoch Jurajovi Palkovičovi a Martinovi Hamuljakovi pomenúval evanjelického Juraja Palkoviča poslovenčenou podobou *Jirík*, *prešporský Jirík*. Túto osobitosť do istej miery využíva L. Rišková v štúdii o odraze vzťahu Hollého k protestantským autorom, ako sa ukazuje v jeho korešpondencii, keď pri bernolákovskom ostrihomskom Palkovičovi využíva podobu mena *Jur*, pri bratislavskom Palkovičovi *Juraj* aj od Hollého prevzatú podobu *Jirík*. RIŠKOVÁ, Lenka: Z korešpondencie Jána Hollého. Niečo o vzťahu Jána Hollého k protestantským autorom. In: *Slovenská literatúra*, 2015, roč. 62, č. 6, s. 495–511, online: <https://www.sav.sk/journals/uploads/04111358SL-2015-6-RI%C5%A0KOV%C3%81-495-511.pdf> (12. 5. 2022).

58 LOMENČÍK, Július: Jazykovedný odbor Matice slovenskej, s. 99. V matičnom kontexte zachytáva meno Fraňo Heřmanský aj informácia zo zasadnutia výboru Matice Slovenskej v týždenníku *Gemerské zvesti*: „Po schválení účtov tajomník Fraňo Heřmanský prečítal rozpočet vo výške Kčs 461.000.-, výbor rozpočet schválil a predostrel ho valnému zhromaždeniu.“ In: *Gemerské zvesti*, roč. 6, č. 8, 23. 2. 1924, s. 2.

59 Na druhej strane „neutralizačný“ zápis iniciálou alebo skrátenou podobou mena môže dnes predstavovať problém pri jeho usúvzťažnení s plnou podobou mena tam, kde sa s autorom spájalo dobové využívanie obidvoch podôb mena, ako napr. pri slovníkových dielach s autor-

Podobami mena sa František Heřmanský ukladá do problematiky existencie alternatívnych a alternujúcich krstných mien Čechov pôsobiacich na Slovensku špecifickým spôsobom. Hoci úradná podoba jeho krstného mena nemá žiadne formálne české charakteristiky, ktoré by mohli byť (ako pri menách *Jiří, Josef, Jan* či *Karel*) impulzom voľby slovenskej podoby, poslovenčenia, predsa sa uňho stretávame s alternovaním „neutrálneho“ a „slovenskejšieho“ krstného mena.⁶⁰ Daná jazyková prax dopĺňa obraz (šírku obrazu) alternatívneho uplatňovania českej a slovenskej podoby mien v závislosti od takých či onakých okolností – aj v súvislosti s podobami mena F. Heřmanského (tak ako pri iných osobnostiach) vystupuje zaujímavá otázka, kedy, kde, kým a z akého rozhodnutia (autorského či iného) sa ktorá z podôb využívala a využíva v tom ktorom dobovom kontexte.

František Heřmanský ako klasický filológ

Zo širokej témy, ktorú predstavuje Heřmanského špecializácia klasického filológa, možno v stručnosti vyzdvihnúť niekoľko momentov. V našom pohľade – aj v časovej postupnosti – vystupuje na prvom mieste pôsobenie v slovenskom školskom prostredí (kde aktívne účinkoval ako profesor československého a latinského jazyka) a s tým späté učebnice latinčiny. Význam Heřmanského slovenských učebníc latinčiny (gramatík, čítaniek a cvičebníc) pre stredné školy zvýrazňuje ich dobová akútna potreba,⁶¹ pravda, dodnes nestratili svoju životnosť a stále sa využívajú ako doplnková literatúra aj vo vysokoškolskom štú-

skou účasťou K. Kálala: *Slovník slovenskočeský a československý*. Sestavili Kar. Kálal a Kar. Salva, 1896 (kde sa prvé Kar. obyčajne prirodzene interpretuje ako Karel, druhé ako Karol) alebo *Slovenský slovník z literatury a nářečí*. Kar. Kálal a Mir. Kálal, 1923 (kde v súčasnosti stretávame bibliografické údaje uvádzajúce podoby mena Karel aj Karol). V *Predmluve* k *Slovenskému slovníku z literatury a nářečí* Miroslav Kálal uvádza otcovo meno v podobe Karol Kálal.

- 60 Poslovenčovaniu neslovenských mien českých profesorov ako špecifickému problému dobového jazykového manažmentu sa venuje P. Matula v knihe *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách* – kapitola *Slovakizácia verejného života*. MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách (1918–1938)*. Bratislava 2013, s. 51–52, online in: https://www.academia.edu/44622841/%C4%8Cechoslovakizmus_na_slovensk%C3%BDch_str edn%C3%BDch_%C5%A1kol%C3%A1ch_1918_1938 (12. 4. 2022).
- 61 Potrebné boli nielen slovenským študentom, ale aj ich českým profesorom – v medzivojnovom období na slovenských stredných školách pôsobilo okolo 130 českých klasických filológov (údaj z príspevku Karly Vymětalovej *Klasičtí filologové na slovenských gymnáziích za První republiky*, ktorý bude publikovaný v zborníku z konferencie *Na ceste k dejinám starovekého Ríma* konanej v Bratislave 16. 6. 2022).

diu.⁶² Daniel Škoviera píše, že zo série učebníc a latinských čítaniek pre gymnáziá, ktoré v r. 1920–1949 F. Heřmanský vydal, bola najúspešnejšia jeho *Latinská mluvnica* (1929, 1949).⁶³ Viaceré latinské učebnice Františka Heřmanského v medzivojnovom období vychádzali pre slovenské aj pre české gymnáziá – otvára sa tak uňho ďalšia potenciálna prekladová línia a s ňou špecifická otázka vzájomných vzťahov a tvorby jazykových mutácií vlastných učebníc, v tom aj otázka prvotnosti tej či inej jazykovej podoby učebného textu (v materinskom českom – nematerinskom slovenskom jazyku).⁶⁴ Heřmanského učebnice latinčiny možno vnímať ako súčasť – v česko-slovenskom kontexte dlhodobo prítomnej a dosiaľ podrobnejšie nezmapovanej – problematiky autorského prekladu, kde sa vynára otázka adaptácie textov a vzniku textových variantov v oboch jazykoch (späť s otázkou bilingválnej kompetencie), ich spoločenskej podmienenosti aj vydavateľských okolností.⁶⁵

V súvislosti so sférou klasickej filológie vystupuje u F. Heřmanského popri téme učebníc aj ďalšia výnimočnosť. Názov medailónu o jeho pôsobení na martinskom gymnáziu *Odchoval celú jednu generáciu* (pozri pozn. 13) možno parafrázovať so zreteľom na vývin martinského študenta Miloslava Okála do podoby „František Heřmanský vychoval prvého slovenského profesora klasickej filológie“.⁶⁶ Daniel Škoviera píše, že Okálov „(v)zťah k pracovitému, prísne-

62 Tak sa, podľa informácie Ľudmily Eliášovej Buzássyovej, stále uplatňuje napr. jeho *Latinská cvičebnica pre V. triedu gymnázií a reálnych gymnázií a VI. triedu ref. reál. gymnázií* (1934); Heřmanský sa spomína aj vo vysokoškolskej učebnici Jany Balegovej *Lingua Latina – cursus communis*. Košice 2019, online in: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2019/FF/lingua-latina-cursus-communis.pdf> (12. 5. 2022).

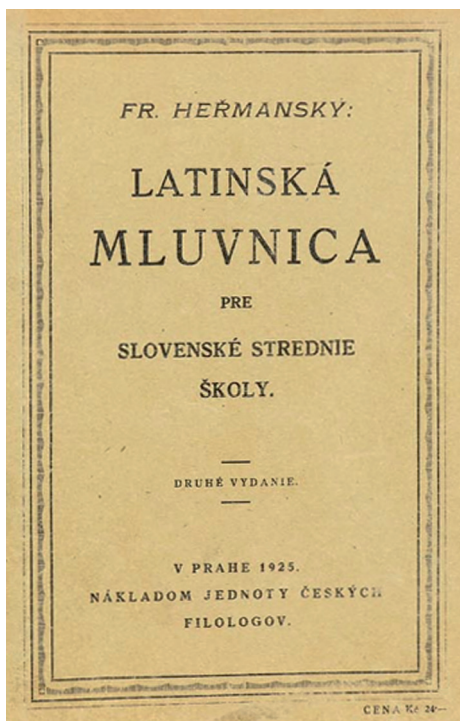
63 ŠKOVIERA, Daniel: *Miloslav Okál. Prvý slovenský profesor klasickej filológie*. Bratislava 2013, s. 15.

64 Bibliografický súbor sprevádzajúci heslo Heřmanský (v široko koncipovanej, zatiaľ rukopisnej databáze českých stredoškolských učiteľov klasických filológov na Slovensku, na ktorej pracuje Karla Vymětalová), naznačuje, že časovo skôr vychádzali – už od r. 1919 – jeho slovenské učebnice.

65 Otázka vzniku (a prvotnosti) paralelných českých a slovenských textov rozličných žánrov sa týka viacerých dvojdomých autorov medzivojnového obdobia, smerujúcich svoju literárnu tvorbu do oboch jazykových prostredí – patria k nim napr. aj výtvarníci Jan/Ján Hála či Jaroslav Votruba (bližšie NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Letokruhy okolo Svitlu*, s. 197–199). Problematike autorského prekladu vo všeobecnejšej rovine venuje pozornosť K. Bednárová: BEDNÁROVÁ, Katarína: Z teórie a praxe (autorského) prekladu. In: *World Literature Studies*, 2009, roč. 1, č. 3, s. 12–27.

66 „Na gymnáziu v Martine sa zrejme pod vplyvom Františka Heřmanského začal postupne prejavovať jeho záujem o štúdium klasických jazykov“. FRAŇO, Peter: Miloslav Okál. In: *Ostium*, roč. 7, č. 4, 2011, online in <https://ostium.sk/read-offline/1150/miloslav-okal.print> (12. 5. 2022). Pravda, D. Škoviera spomína pri Okálovom štúdiu na martinskom gymnáziu aj pôsobenie českej latinčínarky Ebby Jahnovej (ŠKOVIERA, Daniel: *Miloslav Okál*, s. 15).

Fr. Heřmanský: *Latinská mluvnica pre slovenské stredné školy*. (1925).

mu, ale spravodlivému Heřmanskému ďaleko prekročil prah školy, ako o tom svedčí neskoršia korešpondencia⁶⁷.

Z niekoľkých publikovaných listov Františka Heřmanského Miloslavovi Okálovi, písaných v prvej polovici 50. rokov 20. storočia, vystupuje (popri téme nových pripravovaných slovenských učebníc latinčiny) aj jedna pozoruhodná ponuka, ktorá, ak by bola bývala využitá, mohla prepojiť viaceré Heřmanského prekladové línie medzivojnového a povojnového obdobia. Keď F. Heřmanský v liste z 21. 12. 1954 píše M. Okálovi o svojich vydaných a dokončovaných prekladoch stredovekých latinských pamiatok do češtiny, pridáva ponuku: „Som zvyklý pracovať a tak sa na Vás obraciam, či by ste nepotrebovali preložiť do slovenčiny niektorú stredovekú lat. pamiatku alebo dačo i z časov pozdejších (Komenského a i.). Písal som o tej veci už prv i p. univ prof. dr. Pišútovi“⁶⁸. Uka-

⁶⁷ ŠKOVIERA, Daniel: *Miloslav Okál*, s. 15.

⁶⁸ ŠKOVIERA, Daniel: Listy Františka Heřmanského Miloslavovi Okálovi v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice. In: *Sambucus 8. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Eds. Sipekiová, Nicol – Škoviera, Daniel. Trnava 2012, s. 267. List je zaujímavý aj ako svedectvo o rodinnom živote Františka Heřmanského a jeho detí, Františka a Jindry: „Syn, ktorý je asistentom na I. internej klinike, patrí dnes medzi najlep-

zuje sa teda, že aj v tomto čase by bol rád prekladal do slovenčiny, tentoraz z latinčiny, ako rozšírenie latinsko-českej prekladateľskej práce, ktorej sa aktuálne venoval. Nemám vedomosť o využití jeho ponuky – ak by, znamenalo by to využitie Heřmanského kompetencií klasického filológa v súbežných prekladoch stredovekých textov z latinčiny do češtiny aj do slovenčiny. Akokoľvek, bol na to pripravený.

František Heřmanský ako textový lexikograf

K postave Františka Heřmanského a jeho účinkovaniu na Slovensku v medzivojnovom období ma (ako lingvistku zaoberajúcu sa problematikou jazykových vzťahov) prvotne pritiahla špecifická sféra jeho pôsobenia, práca v oblasti slovensko-českej a česko-slovenskej textovej lexikografie, t. j. vo sfére spracovania lexiky späté s konkrétnym – osobitne literárnym – textom, ktorá má za cieľ pomôcť čitateľovi porozumieť neznámym slovám a ich vysvetlením prekonať prekážky, ktoré pri vnímaní textu predstavujú. Inak povedané, textová lexikografia (činnosť a výsledok) má za cieľ pripraviť pre čitateľa lexikografickú oporu v záujme podpory jeho recepcie konkrétneho textu. Pod textovou lexikografiou spätou s literárnym dielom si prednostne možno predstaviť „prílohové slovníčky“, abecedne zoradené a objasnené súbory slov, ktoré bývajú ako súčasť edičnej výbavy, aj priamo pod názvom *Slovník* či *Slovníček*, pripojené v závere knihy k textu literárneho diela. Pravda, textovú lexikografiu vcelku predstavuje širšie spektrum postupov ponúkajúcich čitateľovi objasnenie potenciálne neznámej lexiky. Popri prílohových textových slovníčkoch rozličného typu využívajú sa aj podstránkové textové slovníčky (poznámky pod čiarou) alebo textové zdvojovanie (vloženie ekvivalentu či objasňujúceho výkladu priamo k neznámemu slovu do textu), objasnenia slov nezriedka bývajú aj súčasťou širšie koncipovaného poznámkového aparátu, kde sa jazykové informácie strieďajú (aj dopĺňajú) so širšími encyklopedickými výkladmi. Textová lexikografia môže byť jednojazyčná, zameraná na objasňovanie menej bežných výrazov za hranicou bežnej jazykovej kompetencie čitateľa vo vlastnom jazyku, aj dvojja-

ších našich hematologov, a keby neboly zatvorené naše vysoké školy, bol by už dávno docentom. Ďakuje za pozdrav a srdečne ho opätuje. Jindru, ktorá je vydatá tiež za lekára, riaditeľa OÚNZu v Lounoch, Váš milý pozdrav tiež poteší. Obidvaja spomínajú na martinské gymnázium ako na najkrajší čas svojej mladosti.“ O prof. MUDr. Františkovi Heřmanskom pozri napr. <http://www.hematology.sk/docs/Hermansky.pdf> (12. 5. 2022). Jindra Heřmanská pripravila v r. 1936 na vydanie knihu *Klásky: doplnkové čítanie pre nižší stupeň slovenských ľudových škôl*, ktorú ilustroval („otcov kolega“ na martinskom gymnázium) Jaroslav Vodrážka.

zyčná, v našom pohľade slovensko-česká či česko-slovenská, ponúkajúca české/slovenské ekvivalenty ako pomoc pri čítaní textu v druhom jazyku.⁶⁹ V tejto sfére, ktorá sa svojimi cestami rozvíjala „pred ním aj po ňom“, zaujíma F. Heřmanský výnimočné postavenie – do publikácií rozličného typu pripravoval jednojazyčné aj dvojajazyčné slovníčky, pričom pri dvojajazyčných ako jeden z mála (ak nie vôbec jediný) pracoval na slovníčkoch v oboch smeroch. Variabilita charakterizuje textové slovníčky sprevádzajúce výbery slovenských aj českých textov v Heřmanského školských čítankách, osobitne pozoruhodné (aj s dobovým ohlasom) sú jeho prílohové slovníčky v knihách edície *Čítanie študujúcej mládeže* (spočiatku pod názvom *Čítanie študujúcej mládeže slovenskej*), ktoré začali vychádzať v r. 1922 ako jedna z línií matičného vydavateľského plánu.

Medzi významnými úlohami oživotvorenej Matice slovenskej mala byť a bola jej vydavateľská činnosť. Nový čas priniesol potrebu (a v porovnaní s obdobím pred rokom 1918 aj možnosť) vydávať literárne diela koncepčne, so zreteľom na široké čitateľské kruhy a osobitne – literárne saturovať rodia sa nové slovenské školstvo. Medzi edíciami Matice slovenskej zaujímal *Čítanie študujúcej mládeže* (ďalej ČŠM) špecifické postavenie, v medzivojnovom období tu vyšli desiatky zväzkov slovenskej literatúry – prvé tri (vydané v r. 1922) boli Kalinčiakov *Svätý Duch*, Kukučínove *Mladé letá* a Hviezdoslavova *Hájnikova žena*. Základné dobové informácie o podobe a určení edície bývali všeobecne dostupné na vnútorných stránkach obálok niektorých kníh: „Čítanie, vydávané podľa osnov ministerstva školstva a národnej osvety, je určené síce predovšetkým školám, nielen slovenským, ale i českým, lenže svojím usporiadaním je znamenitou knižnicou pre všetkých čitateľov. Redaktorom čítania je univ. prof. dr. Jaroslav Vlček.“ Z hľadiska predstavenia koncepcie vydavateľského prístupu sú dôležité aj slová o edičnom aparáte: „Každý sväzok má vysvetlivky, poznámky literárno-historické, väčšina sväzkov má i slovníček slovensko-český.“⁷⁰

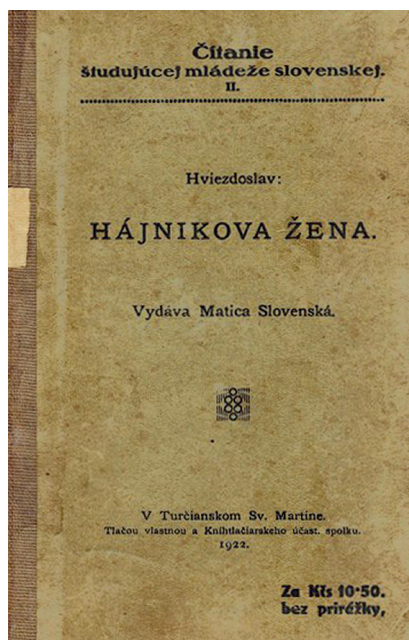
69 Pozri NÁBĚLKOVÁ, Míra: „...opatrujú se texty nejnutnějšími vysvětlivkami pod čarou nebo diferenciálním slovníčkem...“ Textová lexikografia ako súčasť pestovania bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kontexte. Prednáška v Jazykovednom združení ČR 8. 4. 2021, online in: <https://www.youtube.com/watch?v=IVjvGMLP6Z4&t=12s> (12. 4. 2022). K textovej lexikografii v kontexte dobovej kultúrnej politiky pozri aj NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Pestovanie biliterárnosti ako súčasť kultúrnej politiky a jazykového plánovania...*, s. 417–429; NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Biliterárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“...*, s. 11–35.

70 Takto sú informácie uvedené napr. v 21. zväzku edície z r. 1929 (*Herodes* S. H. Vajanského). Podobnými, hoci nie totožnými slovami je ČŠM charakterizované aj v ročenkách Matice slovenskej. V knihe *Rok Matice slovenskej 1927*, ktorú zostavili jej tajomníci Štefan Krčméry a Rudolf Klačko, sa o ČŠM píše: „Toto čítanie, vydávané podľa novej osnovy ministerstva školstva, je určené predovšetkým školám tak českým ako slovenským, ale svojím usporiadaním je znamenitou knižnicou pre všetkých čitateľov. Každý sväzok má poznámky literárno-historické, vysvetlivky i slovníček slovensko-český. Čítanie toto rediguje dr. Jaroslav Vlček“

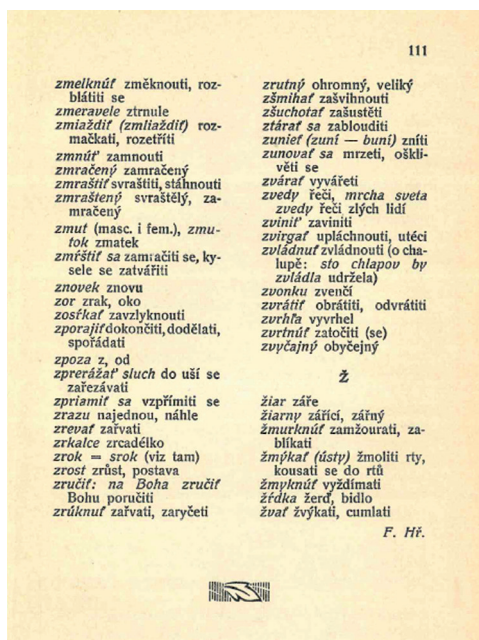
Knižné vydania matičného ČŠM obsahovali teda ako súčasť edičného aparátu diferenčné slovensko-české prílohové slovníčky, pričom ich existencia aj určenie boli priebežne tematizované v rozličných sprievodných informačných textoch. Na príprave sa v priebehu rokov podieľali rozliční autori – pre nás je dôležité, že autorom všetkých troch slovníčkov v prvom vydavateľskom roku, pri „rozbiehaní projektu“, a neskôr aj ďalších, je František Heřmanský. Od prvého slovníčka v Kalinčiakovom *Svätom Duchu* (približne 300 hesiel) sa ich rozsah v Hviezdoslavovej *Hájkovej žene* (1922) či *Výbere z lyriky I.* (1923) aj v Kukučínových *Mladých letách* (1922) rozrastal na približne 1000 hesiel. Heřmanského prílohové slovníčky predstavujú jednoduché textové diferenčné slovníky ponúkajúce české ekvivalenty ako pomoc pri percepcii jazykovo potenciálne náročnejších partií literárneho textu (*cifrovať* zdobiť, krášliť; *čušať* mlčieť, býť tiše; *detva* deti; *smútiť* býť smuten, truchliti).⁷¹ Pravda, ukazujú sa

(*Rok Matice slovenskej* 1927. Sostavili Štefan Krčméry a Rudolf Klačko, tajomníci. Turčiansky svätý Martin 1928, s. 117). Prítomnosť slovníčkov možno isto usúvzťažniť s redakčným prístupom Jaroslava Vlčka, ktorý sa ako spolusprávca Matice slovenskej (s Jozefom Škultéty) významne podieľal na jej celkovom smerovaní a pôsobení, osobitne na vydávaní matičných publikácií, medzi nimi aj ČŠM. Do širokého záberu jeho predchádzajúceho pôsobenia patrila ešte v 19. storočí účasť na lexikografickom diele – slovensko-českej časti diferenčného slovníka Karla Kálala a Karola Salvu (1996), ešte predtým sa podieľal na vydaní básní Jána Bottu v Pokorného edícii *Knihovna československá* (1880) a na začiatku 20. storočia venoval pozornosť prítomnosti a „experimentálnej podobe“ slovenských textov v českých stredoškolských čítankách. Nemám vedomosť, že by v ČŠM bol J. Vlček sám autorom prílohových slovníčkov (často sú publikované bez podpisu), no nepochybne videl ich význam v česko-slovenskom kontexte literárnej recepcie. Jeho „slovníčkovú spoluúčasť“ v nejakej forme naznačuje napr. Ľudovít Novák v texte z konca 30. rokov, keď v súvislosti s ČŠM spomína „slovníčky, ktorých autormi alebo spoluautormi boli striedavo upravovatelia a vydavatelia *Čítania* (J. Vlček, J. Škultéty, Št. Krčméry, J. Menšík, Fr. Heřmanský a i.)“; pozri NOVÁK, Ľudovít: Ján K. Garaj: Príručný slovník diferenčný a synonymický. In: *Linguistica Slovaca*, 1939–40, roč. 1–2, s. 388.

- 71 Možno sa prízrieť širšiemu výberu príkladov zo slovníčka k Hviezdoslavovej *Hájkovej žene* (ČŠM 2/1922): *bralo* bradlo, úskalí, skála; *brav* vepř; *breh* svah, vrch; *bridit sa* hnusiť sa, oškľiviti se; *broniet sa* rdíť sa, zapalovať sa, červenati se; *doráňať* poraniti, dobíjati; *driečny* urostlý, ztepilý, hezký; *hájničiť* býť hajným; *hlivieť* hníti, lenošiť; *hola* holá lesná stráň; *figliar* šibal, čtverák, šelma; *flochnúť* (do dverí) nahlédnouti, nakouknouti, flochnúť (okom) šlehnutí; *galgan* šibeničník; *hlaveň* hlaveň (u pušky), ohořené poleno, oharek; *hora* les, háj (v hoře); *krpce* opánky, kožená obuv s řemínky; *merinda* jídlo (na cestu), strava; *myknúť* rychle sáhnouti, rychle vyběhnouti; *návlaky* řemínky na krpčích; *píliť* řezati (pilou); *popri* při, podle; *prejma* zábradlí; *rozdurit* rozehnati; *sitno* peklo; *strebať* mnoho píti, chlastati; *statočný* poctivý, řádný; *statok* dobytek; *střpať* trnouti; *trieliť* páditi, běžeti; *vykladať* žalostně, zpěvavě nařikati (při loučení nad hrobem), t. j. (napolo) zpívati nářky při loučení, nad hrobem (srovn. nenie); *zašmariť* zahoditi (v zlosti); *zaucho* (trojslab.) políček, facka, pohľavek; *zkrsnúť* vzniknouti, povstati, objeviti se, přijíti; *zrutný* ohromný, veliký. Příklady ze slovníčka k Hviezdoslavovmu *Výberu z lyriky* (ČŠM 6/1923): *doráňať* potlouci; *figliarsky* šelmovský; *hlivieť* hníti,

Hviezdoslav: *Hájnikova žena*. Čítanie študujúcej mládeže slovenskej II. (1922).

Posledná stránka slovensko-českého prílohového slovníčka s uvedením autorstva Františka Heřmanského v *Hájnikovej žene* P. O. Hviezdoslava. (1922).

aj isté koncepčné rozdiely v spracovaní, napr. v slovníčku k Hollého *Výberu z básní* (ČŠM 10/1925) pri slovách charakterizovaných formou bernolákovčiny uvádza ako dodatočnú súčasť lexikografickej informácie v zátvorke aj spisovnú podobu označenú kvalifikátorom *spis.*: *fuják* (spis. fujak) vichřice; *hrádka* (spis. hriadka) řádek, záhon.⁷² Osobitosti spracovania charakterizujú aj Heřmanského *Slovníček* vo *Výbore ľudových rozprávok* (ČŠM, 9/1927), pozri pozn. 42.

Slovensko-české prílohové slovníčky v matičnom ČŠM sú pozoruhodné už samou existenciou, určením aj spracovaním. Popri explicitných vyjadreniach aj prítomnosť slovensko-českých slovníčkov v edičnej výbave ČŠM jednoznačne

lenošiti; *mynúť* trhnouti, škubnouti, (z kostola) ujíti, pláchnouti; *dúšok*: zkúšajúc dúškov priestrannosti znamená asi: vyprázdňujúce objemné nádoby.

72 V slovníčku k Hollého básňam uvádza české ekvivalenty napr. pri slovách: *blčať* planouti, plápolati; *cap* kozel; *celky* (spis. celkom) zcela; *cifrovať* (zde): ozdobovati; *čredať sa* (spis. striedať sa) střídati se; *črislo* (spis. črieslo) bedro; *dúčel'* (*dúčela*) pastýřská píšťala, trouba; *húlava* oblak, rychle mjející; *chytrost'* rychlost; *chytrý* rychlý; *podperovať* (hlavy) ozdobovati kvítím (někdy i perem); *pochlapiť sa* vzmužiti se; *polt* (spis. pòlt) celý bok (polovice) uzené slaniny; *porád* (západo-slovensky) hned; *ščence* (spis. štence, nom. plur. od šteňa) štěnata.

prezentovala českých čitateľov ako časť adresátov vydávaných kníh. Nanovo bola táto profilácia formulovaná po prijatí nových učebných osnov v r. 1927, ktoré predpisovali isté penzum slovenskej literatúry českým študentom – informácia o povinnom čítaní spolu s konkrétnymi predpísanými titulmi bývala umiestnená priamo na obálke kníh: „Povinné slovenské čítanie na českých stredných školách. Vydávané Maticou Slovenskou v smysle výnosu ministerstva školstva č. 80537-II, 8. VII. 1927.“⁷³

Prácu na príprave slovensko-českých slovníčkov k vydaniám slovenskej literatúry v ČŠM možno u F. Heřmanského (ako jednu z línii tvorby) považovať za špecifický príspevok k rozvíjaniu bilingvizmu a biliterárnosti v dobovom kontexte. V danej vydavateľskej praxi vystupuje viacero – už aj naznačených – osobitostí. Pri určení ČŠM okrem slovenských aj pre české školy sa zdá investícia do slovensko-českých slovníčkov, typovo známych zo skorších aj súbežných vydání slovenskej literatúry v českom prostredí, pochopiteľná, na druhej strane tu vystupuje paradox, že knihy takto vlastne neobsahujú slovníčky potenciálne neznámej lexiky, ktoré by boli adresované slovenskému čitateľovi.⁷⁴ Hoci slovensko-české prílohové slovníčky majú deklarovaného českého adresáta v českom školskom prostredí, nazdávam sa, že existovala ešte jedna nie malá a z rozličných hľadísk literárneho života nie nepodstatná skupina ich českých použí-

73 Pozri napr. obálku knihy *Ukázky novodobej prózy* (ČŠM 30/1931). Vo výbere ČŠM pre študentov českých stredných škôl nachádzame knihy: (pre 4. triedu) Elena Maróthy-Šoltésová *Výbor zo spisov*; (pre 5. triedu) *Výbor slovenskej poezie ľudovej. Piesne epické*, Samo Chalupka *Výbor zo spevov* alebo Janko Kráľ *Balady a piesne* alebo Martin Kukučín *Mladé letá*; (pre 6. triedu) Ján Botto *Smrť Jánošíkova*, Svetozár Hurban Vajanský *Herodes* alebo Hviezdoslav *Hájnikova žena*; (pre 7. triedu) *Výbor slovenskej poezie ľudovej. Piesne lyrické*, Andrej Sládkovič *Detvan*, Svetozár H. Vajanský *Letiace tiene*; (pre 8. triedu) Hviezdoslav *Výbor z lyriky*, Martin Kukučín *Dom v stráni*. Aj tu nachádzame edičnú informáciu: „Tieto sväzky obsahujú pečlivo zostavené vysvetlivky, poznámky literárno-historické a diferenciálne slovníčky slovensko-české.“

74 Dá sa však nájsť aj kombinácia edičných príloh. Diferenčné slovensko-české slovníčky – abecedné súpisy slov s ekvivalentmi v druhom jazyku – ako lexikálne opory v literárnych dielach predstavujú jeden z typov sprievádzačov potenciálne problémovej lexiky. V rozličných konkrétnych vydaniach však koexistujú viaceré typy čitateľských opôr. Napr. *Mladé letá* M. Kukučina (ČŠM 3/1922) obsahujú okrem krátkej histórie revúckeho gymnázia (autor Július Botto) tri ďalšie vydavateľské prílohy: *Vysvetlivky*, *Slovníček* aj *Poznámky* (za *Poznámkami* je uvedený podpis F. Heřmanský). Medzi *Vysvetlivkami*, podávajúcimi slovenské objasnenie konkrétnych pasáží textu s uvedením strany (časť z nich sú vysvetlenia menej známych slov, osobitne latinského pôvodu, späťých so školským prostredím) a slovensko-českým diferenčným slovníčkom pritom existujú korešpondencie – napr. vo *Vysvetlivkách* sa k str. 76 uvádza vysvetlenie „šťýble (z nemeckého Stiefel) čižmy“ – v *Slovníčku* nájdeme český ekvivalent „šťýble holinky“. Niekde sú aj priamo naznačené prepojenia, napr. pri slove *suplikačka* je v *Slovníčku* odkaz na zodpovedajúcu poznámku vo *Vysvetlivkách*.

vateľov a (nedeklarovaných) adresátov – českí učitelia na slovenských školách, medzi nimi najmä učitelia československého jazyka a literatúry. Osobitne tí, čo prišli na Slovensko bez hlbšej predchádzajúcej znalosti slovenčiny a slovenskej literatúry. A nemuselo ísť napokon len o učiteľov, ale o široký kruh potenciálnych čitateľov medzi tisícmi Čechov na kratšie či na dlho prichádzajúcich na Slovensko.⁷⁵

Edičná výbava knižných publikácií zohľadňujúca potreby českého študentského adresáta bola na českej strane, aj s tematizáciou pestovania biliterárnosti,

75 Zintenzívnenie vzájomných vzťahov po vzniku ČSR, späté aj s príchodom tisícov Čechov na Slovensko, zosilnilo volanie po praktických, príručných česko-slovenských a osobitne slovensko-českých slovníkoch, nadväzujúcich na pionierske dielo diferenčnej lexikografie, *Slovník slovenskočeský a československý* Karla Kálala a Karola Salvu z r. 1896. Dominantné ciele takejto lexikografie – „aby slovník byl praktickou pomůckou v řeči živé – aby vyhověl i čtenáři slovenské literatury“ explicitne uvádza úvod slovníka česko-slovenskej dvojice autorov F. Frýdeckého a P. Kompiša. Ako píše autori, hoci ide o obojstranný slovník, určený je „v prvé řadě pro české čtenáře a návštěvníky Slovenska“, čím sa vysvetľuje aj rozsahový nepomer, obsažnejšia slovensko-česká časť slovníka opretá o slovnú zásobu živej reči a „jazykově nejryzejší díla slovenského písemnictví“. FRÝDECKÝ, František – KOMPIŠ, Peter: *Příruční slovník česko-slovenský a slovensko-český*. Praha 1919. Potreba dvojazyčných slovníkov a súčasne zložitost' ich prípravy v situácii, keď nebola ešte spracovaná slovná zásoba slovenčiny v súdobom výkladovom slovníku a významy mnohých slov ostávali českým autorom neznáme, vystupuje z formulácií J. Š. Kubína v úvode jeho slovensko-českého slovníka: „Chtěje vyhověti kvapné a naléhavé potřebě slovenského slovníku, musil jsme na ten čas sám upustiti od přemnohých výrazů, jež nebylo mi zatím možno zjistiti“. KUBÍN, Josef Štefan: *Slovník slovenskočeský (diferenciální)*. Praha 1920. O tom, že Kubínov slovník v českom prostredí slúžil pri čítaní slovenskej literatúry pozri NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Biliterárnost, bilingvizmus a „příloho-ové slovníčky“ ako textová lexikografická opora*, s. 17–18. Od r. 1923 bol F. Heřmanskému a iným autorom textových slovníčkov k dispozícii aj dosiaľ stále vysoko cenený káľalovský *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (slovensko-český diferenciální)*. K diferenčným slovníkom medzivojnového obdobia bližšie GAJDOŠOVÁ, Katarína: *Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. Časť I*. In: *Slovenská reč*, 2014, roč. 79, č. 5–6, s. 274–303, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2014/5-6/sr14%205-6%20web.pdf> (18. 4. 2022); zo starších prác HAYEKOVÁ, Matilda: *Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945*. Bratislava 1979; WEINGART, Miloš: *Príspevky k studiu slovenštiny*. Bratislava 1923. V danej súvislosti vystupuje aj otázka kritiky vydávaných diferenčných slovníkov (pozri pozn. 92). K vývinu porovnávacieho pohľadu na slovenskú slovnú zásobu a jej čiastočnému zachyteniu v slovníkoch 19. storočia (aj ako potenciálnej opory novej diferenčnej lexikografii) pozri NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Porovnávaci obraz lexikální zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. Začiatky lexikálnej komparácie*. In: *Slovenská reč*, 2015, roč. 80, č. 5–6, s. 276–306, online in <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2015/5-6/sr15-5-6.pdf> (18. 4. 2022), NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Ještě dneska mám zimomriavky, když si na ten nádherný příběh vzpomenu...* *Slovakizmy v češtině ako výsledok aj dôkaz česko-slovenského jazykového kontaktu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2022, roč. 24, č. 1, s. 107–138, online in: <https://35389ad8e1.clvaw-cdnwnd.com/72e7e70698559bdfa5a3cacf65c03ad7/200001476-a489ba489e/06-nabelkova.pdf> (19. 9. 2022).

pozitívne reflektovaná – možno odkázať predovšetkým na pravidelné stručné recenzie brnianskeho slovakistu Aloisa Gregora v *Lidových novinách*. Priebežne informoval o vydávaní kníh v edícii určenej aj českému čitateľovi, pričom osobitne venoval pozornosť prílohovým slovníčkom odkazujúc i na svoju prax s ich využívaním v školskom prostredí. Pravidelne sa – až na výnimky (ako *Mladé letá* M. Kukučina) u A. Gregora stretávame s výčitkou voči ich stručnosti.⁷⁶ Podobný postoj k rozsahu slovníčkov v prvých troch knihách edície ČŠM nájdeme aj v časopise *Naše řeč*, v recenzii Josefa Zubatého: „Slovníčky by snad mohly býti o málo hojnější; český čtenář narazí na leckteré slůvko, které vzadu marně hledá. Sem bychom počítali i slova v obou našich jazycích stejně znějící při nestejném významu, jaká lehce svádívají k nedorozuměním.“ U J. Zubatého sú z nášho hľadiska dôležité už úvodné vety: „Upozorňujeme na tuto novou sbírku, protože se nám zdá nutné, aby i česká studující mládež, naše budoucí inteligence, poznávala slovenské písemnictví a s ním slovenskou duši, slovenský život. Zejména by si jí měly všimnouti žakovské knihovny našich středních škol [...]“.⁷⁷

Edičná prax prílohových slovníčkov v ČŠM prešla vývinom – postupom času sa od prílohových slovensko-českých dvojazyčných slovníčkov odstúpilo⁷⁸ a knihy vychádzali buď bez slovníčka alebo s jednojazyčným slovníčkom s vnútrojazykovým výkladom bez uvádzania českých ekvivalentov. V tomto smere je zaujímavé sledovať aj rozličné vydania toho istého literárneho diela, ktoré v edícii ČŠM vychádzalo opakovane s tým istým „číselným označením“,

76 Pri Kalinčiakovom *Svätom Duchu* (ČŠM 1/1922) A. Gregor o slovensko-českom slovníčku, „který sestavil za textem tajemník Matice Fr. Heřmanský a který má posloužiti školám českým“ píše: „Úmysl nesporně chválytebný; má-li však přinéstí slovníček výsledek co největší, je nezbytně potřebí, aby příště byl mnohem bohatější. Praxe na dívčím gymnasiu brněnském mě o tom přesvědčila“ (*Lidové noviny* 23. 6. 1922). Pri *Hájkově ženě* (ČŠM 2/1922), hoci s viacnásobne bohatším slovníčkom, duplikuje: „O slovníčku slovensko-českém, který i v tomto svazku sestavil Fr. Heřmanský pro potřebu českých studentů, mohl bych opakovati jen přání, která jsem v tomto listě pronesl při recenzi povídky Svätý Duch od Kalinčáka, a které spočívalo hlavně v tom, aby slovní bohatství textů bylo zachycováno z důvodů metodických ještě důkladněji“ (*Lidové noviny* 23. 8. 1922).

77 Z. (= Josef Zubatý): Čítanie študujúcej mládeže slovenskej. In: *Naše řeč*, 1922, roč. 6, č. 10, s. 314–317, online in: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1906> (12. 4. 2022).

78 Zmeny v edičnom aparáte ČŠM (späť ešte so slovensko-českou diferenčnou textovou lexikografiou) nastali na sklonku tridsiatych rokov – v niektorých zväzkoch sa namiesto prílohového slovníčka ako nový prvok objavil odkaz na špecifický *Průručný slovník diferencniální a synonymický* J. K. Garaja (1937), ktorý mal vo vzťahu k prílohovým slovníčkom plniť zástupnú funkciu. Ku Garajovmu slovníku pozri GAJDOŠOVÁ, Katarína: *Slovensko-česká a česko-slovenská dvojazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. Časť I*, s. 297–298.

no s rozdielnou edičnou výbavou. Príkladom môžu byť vydania *Hájnिकovej ženy*.⁷⁹

Pracovné investície do sprostredkujúcej a pomocnej funkcie textovej lexikografie sprevádzajú aj čítankovú tvorbu F. Heřmanského. Čítanky, či už ide o súbor čítaniek *Lipa* pre slovenské meštianske školy (oficiálne schválených ako čítanky pre jednotlivé triedy meštianskych škôl s vyučovacím jazykom československým v znení slovenskom) alebo súbor *Čítaniek pre stredné školy* (schválených ako učebnice pre stredné školy s vyučovacím jazykom československým v znení slovenskom), sú ako dôležité učebné texty, s literárnoestetickým aj ideovovýchovným zameraním na budovanie literárneho aj takpovediac „občianskeho“ kánonu, zaujímavé z rozličných hľadísk.⁸⁰ V čítankách je pozoruhodná aj sama „slovníčková“ línia – textové slovníčky sprevádzajú čítankový výber slovenských aj českých textov určených slovenskému žiakovi/študentovi. Sám fakt rozmanitosti vybratých čítankových textov, slovenských aj českých, podmieňuje aj rozmanitosť približujúceho spracovania potenciálne problémovej lexiky. Najfrekvencovanejší je výklad slov inkorporovaný do poznámok s názvom *Vysvetlivky* prípadne *Poznámky* ako jednej z edičných príloh v závere učebnice, – tu sa u Heřmanského stretávame s kombináciou jednojazyčnej textovej lexikografie (pri slovenských textoch sa uplatňuje vysvetlenie, výklad menej známeho slovenského slova iným slovenským ekvivalentom, synonymom

79 Prvé, tzv. vlčkovské vydanie *Hájnिकovej ženy* z r. 1922 (známe aj tým, že vyšlo, ako v závere *Poznámok* J. Vlček vysvetľuje, upravené pre školu, nie úplné), opatril slovníčkom F. Heřmanský – tento slovníček obsahovalo ešte aj 4. vydanie z r. 1937. Piate – úplné – vydanie (1941, redigoval Ján Marták), označené zhodne s predchádzajúcimi ako 2. zväzok *Čítania študujúcej mládeže*, čitateľom žiaden slovník neponúka. Šieste vydanie z r. 1949, redigované Karolom Rosenbaumom (v úvode sa dotýka aj otázky vlčkovského vydania), obsahuje nový prílohový slovníček, ktorý vypracovala Marta Marsinová – na rozdiel od diferenčného slovensko-českého slovníčka F. Heřmanského ide už o vnútrojazykovo koncipovaný slovník bez prítomnosti českých ekvivalentov zameraný na vysvetlenie menej známych slov primárne slovenskému čitateľovi.

80 V štvordielnom súbore *Líp* (1935–1938) sa autorstvo uvádza v podobe: „Podľa nových osnov zostavil FR. HEŘMANSKÝ s čítankovou komisiou“. Pri Heřmanského čítankách sa vynára aj otázka autorského a čitateľského prepojenia s učebnicovými či inými literárnovednými textami, na ktorú sám ponúka istú odpoveď v odkaze na „zdroje poučenia“. Napr. v čítanke pre IV. triedu stredných škôl sa na s. 314 uvádza: „Stručné poučenie o našej literatúre najdeš v knižkách: Kotrč-Kotalík-Pišút: Stručné dejiny československej literatúry. (Praha-Prešov 1936). Štefan Krčméry: Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti. Veľmi dobré prehľady podáva: Dr. Vladimír Šmilauer: Československá literatúra v prehľadoch. (V Bratislave 1932). Základným dielom pre dejiny slovenskej literatúry do devädesiatych rokov minulého storočia ostávajú: Dejiny literatúry slovenskej, ktoré napísal prof. dr. Jaroslav Vlček (tretie vydanie 1933).“

či opisom) a dvojijazyčnej textovej lexikografie (pri českých textoch ide o priblíženie diferenčných českých výrazov pomocou ich slovenských ekvivalentov).⁸¹

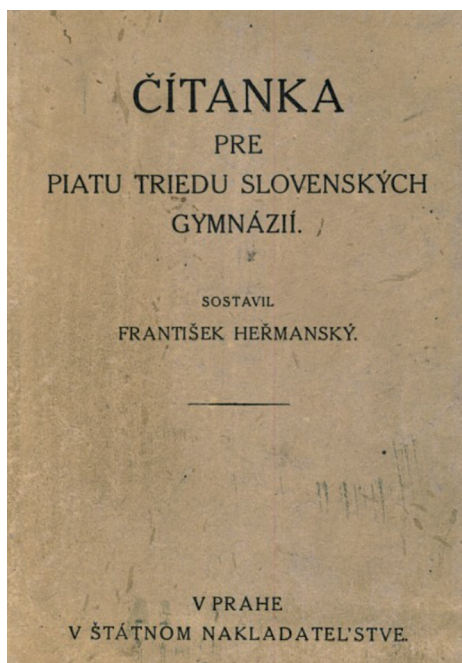
V *Čítankach pre stredné školy* však popri *Poznámkach* s lexikálnymi informáciami nachádzame aj samostatne spracované česko-slovenské slovníčky – možno sa pristaviť pri učebniciach pre 5. triedu⁸² a 6. triedu stredných škôl.⁸³

81 Na rozdiel od abecedne organizovaných prílohových slovníčkov táto podoba lexikálnej opory sleduje plynutie literárneho textu, pričom celkovo ide, ako to v edičných prílohách tohto typu býva, o ponuku rôznorodejšej informácie – po viac či menej obsažnom literárnohistorickom úvode sa čisto jazykový výklad/preklad často strieda s encyklopedickým výkladom.

82 Vo všeobecnejšom pohľade predstavuje *Čítanka pre piatu triedu stredných škôl* – „učebnica pre stredné školy s vyučovacím jazykom československým v znení slovenskom“ – osobitne náročnú stredoškolskú učebnicu, ktorá obsahuje staršie české texty a na úvodných skoro 70 stranách podáva k nim poučenie o vývoji jazyka, spisovnej češtiny a slovenčiny a s tým aj historickú gramatiku s paralelným uvádzaním paradigiem staročeských, novočeských a slovenských. Potreby daného stredoškolského učiva a výberu textov v *Čítanke* dotkol sa v r. 1938 L. Novák v stati *Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny*, aj s odkazom na predchádzajúce spracovanie témy v *Jazykovedných glosách k československej otázke* (1935): „[...] je prirodzené, že sa u nás na školách musia vyučovať dejiny českej literatúry od najstarších čias v spojitosti s dejinami jazykovými, keďže ide o našu jazykovú a literárnu „prehistoriu“. Blížšie v mojich Glosách 308n., kde je aj upozornenie na potrebu doplniť príslušné učebnice i ukážkami českých textov so slovakizmami, nehovoriac už o novej tlačenej spisbe československej zpred vzniku spisovnej slovenčiny bernolákovskej. Škoda, že v *Čítanke* pre piatu triedu stredných škôl, ktorú zostavil Fr. Heřmanský, ani v III. vyd. z r. 1936 niet na pr. ukážok aspoň zo Žilinskej knihy, ktorá bola prístupná celá už od r. 1934. Z predberňolákovskej literatúry je tu len jediná báseň Daniela Krmana (str. 173).“ NOVÁK, Ludovít: *Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny*. In: *Slovenské pohľady*, 1938, roč. 54, č. 5, s. 282. V *Glosách* L. Novák o. i. písal: „Podobne, ako je nemysliteľné vyučovanie našej literatúry na slovenských školách bez solídnych úvodných perspektív z dejín písomnosti českej, tak je nemysliteľné rozšírenie horizontu jazykového vzdelania bez minimálneho pohľadu na dejiny českej spisovnej reči.“ Heřmanského *Čítanka* si zasluhuje pozornosť v rozličných smeroch, okrem iného aj z hľadiska jej vlastnej histórie a modifikácií. Ako *Čítanka pre piatu triedu slovenských gymnázií* s danou koncepciou vyšla už v r. 1923 – ukazuje sa tu jedna z porovnávacích sfér.

83 „Heřmanského *čítanka*“ pre šiestu triedu z r. 1937 je pozoruhodná už tým, že, ako možno vyčítať z vydavateľských údajov, ide o učebnicu, ktorú vlastne zostavil Jaroslav Vlček a František Heřmanský podľa osnov z r. 1933 upravil jej tretie vydanie. Prirodzene sa teda ponúka venovať jej pozornosť aj v porovnaní s predchádzajúcimi vydaniami a ukazuje sa aj iná paralelná línia – v r. 1935 vyšla česká *Čítanka pro VI. třídu středních škol*, ktorú zostavil rovnako Jaroslav Vlček a jej tretie vydanie podľa osnov z r. 1933 upravil Jan Menšík. Pri základnom porovnaní týchto vydaní čítaniek, ktoré majú približne rovnaký počet strán, ukazuje sa okrem iného značný nepomer vo výbere predstavených autorov. Polotučne som v súpise autorov textov (uvádzaných ako „ukážky z našej literatúry“) vyznačila tých, ktorí sú v slovenskej aj v českej učebnici – ukazuje sa, že v slovenskej čítanke je 14 slovenských spisovateľov, ktorých texty česká čítanka neponúka (v českej je oproti slovenskej navyše len Václav Bolemlr Nebeský): **Josef Dobrovský**, Juro Fándly, **Antonín Jaroslav Puchmajer**, Jiří Palkovič, Bohuslav Tablic, **Josef Jungmann**, **Václav Hanka** a **Josef Linda**, **Pavel Josef Šafařík**, **Ján Kollár**, **Ján Hollý**, **František Palacký**, **František Ladislav Čelakovský**, **Karel Hynek Mácha**, **Karol**

Čítanka pre piatu triedu slovenských
gymnázií. Sostavil František Heřmanský.
(1923).

V súhre s obsahovým zameraním čítanky pre 5. ročník je aj priložený *Slovník*, ktorý v celku spracovanej slovnej zásoby z textov obsahuje aj značnú časť hesiel so slovami v ich staročeskej podobe s uvedením novočeských (nč.) a slovenských (slov.) ekvivalentov.⁸⁴ V *Čítanke pre šiestu triedu stredných škôl* je *Slovní-*

Kuzmány, Samo Tomášik, **Josef Kajetán Tyl**, **Karel Jaromír Erben**, **Karel Havlíček Borovský**, Ludovít Štúr, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurbán, **Andrej Sládkovič**, Samo Bohdan Hroboň, Samo Chalupka, Janko Král, Janko Matúška, Janko Kalinčiak, Viliam Pauliny-Tóth, **Ján Botto**. Porovnanie naznačuje, ako sa paralelné čítanky v českom a slovenskom prostredí podieľali na dobovom formovaní rozdielnych literárnych kánonov.

- 84 *Slovník* by si ako celok zaslúžil podrobnejšiu analýzu – pri sústreďení na jazykové porovnanie, ktoré sa odvíja od historických textov v čítanke, je rovnako pozoruhodný ako teoretický úvod čítanky. Z rozličnej spracovanej slovnej zásoby pozri napr. *báseň* rozprávka, bájka, smyšlienka (nč. báseň = slov. báseň); *biřic* úradný sluha, hajdúch; *blščeti se, blyščeti se* blyšťať sa, ligotať sa; *bostí, bodu* bodať, bodám; *brže* (nč. dřive, rychleji) skorej, rýchlejšie; *brzký* rýchly, *brzký a popuzený v jazyku* náhly, nerozvažitý a srditý v reči; *čacký* statný, udatný; *čáka* nádej, úfnosť; *čísti (čtu)* čítať, počítovať, pokladať; *čitedlný* cítiaci; *čmýrati se* hmýriť sa (nč. hemžiti se), pomaly sa plížiť; *črt* čert; *čúš, číš* totiž; *datum* (z lat.) vec, podstata veci; *dědina* dedičstvo, dedovizeň; *dieti, diem, díti, díť* vraveť, hovoriť; *drbiti* museť; *drbnúti* drgnúť, sotiť (nč. strčiti, uhoditi); *drsati* spierať sa; *hole* prosto, doprosta; *hora* vrch; *horký, hořký* pôvodne horúci i horký, ale časom sa rozišlo, že *horký* = horúci a *hořký* = horký; podobný rozdiel je medzi horkosť a hořkosť; *host* cudzinec, hosť; *kázaný* spôsobilý, slušný; *kčice* štica, vlasy (nč. kštice); *křivý* nespravedlivý, falošný, nepravdivý; *krokot* zrelosť (nč. zralost); *křtalt* (z nem.

ček (sprevádzaný odkazom *Niektoré výrazy sú vysvetlené v poznámkach*), ktorý ponúka slovenské ekvivalenty k „náročnejšej lexike“ z diel uvedených českých autorov.⁸⁵

Česko-slovenské slovníčky v Heřmanského slovenských čítankách, ponúkajúcich slovenským študentom spoluvýskyt slovenských a českých textov, predstavujú výnimočné príklady dobovej textovej lexikografie v česko-slovenskom smere, na rozdiel od nepomerne početnejších slovensko-českých slovníkov v publikáciách rozličného druhu vydávaných v rozličnom čase v českom, no (ako ukazuje súdobý príklad ČŠM) aj v slovenskom prostredí.

Po načrtnutí obrazu textovej lexikografie v publikáciách, ktoré sa spájajú s Heřmanského medzivojnovým pôsobením na Slovensku,⁸⁶ treba sa v pol slove zastaviť pri textových slovníkoch sprevádzajúcich (ako ešte ďalší, iný typ textovej lexikografie) vydania jeho povojnových prekladov Ladislava Nádašiho Jégého do češtiny. S Jégého dielom bol F. Heřmanský v „edičnom kontakte“ už v medzivojnovom období, keď ako 17. zväzok ČŠM vyšiel *Adam Šangala* a ako 26. zväzok *Kuruci*. Povojnové preklady Jégého predstavujú v Heřmanského tvorbe vzhľadom na materinský jazyk „prirodzený smer“ prekladania zo slovenčiny do češtiny. *Adama Šangalu* vydalo r. 1956 Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (SNKLHU) ako druhý zväzok edície Slovenská

Gestalt) spôsob, úprava, ozdoba; *krůpěje* krapa, krapka; *milostný* ľúbostný, príjemný, láskavý; *nářek, nařknutí* obvinenie, potvárание; *navrci* stručne vypísať, načrtnúť; *nebožčik* (nebožtík) (nč. ubožák) úbožiak (nč. nebožtík = slov. nebohý); nestavičnosť nestálosť; *omračiti se* zabaviť sa domraku (nč. zdržeti se do soumraku); *plápolati* blčať; *plěška* (nč. pampeliška) púpava (Leontodon taraxacum); *pověštělý* (nč. vetčný) obšuchaný, zodratý; *pohříechu* žiaľbohu; *rozpač*, -i rozpaky, neistota; *síliti* posilňovať; *troupský* hlúpy, sprostý; *úsilí* úsilie, práca, námaha; *úsilný* pracný, ťažký; *vej* jaj (nč. ach); *všeliký* každý; *vztéci se* zbesneť sa; *zbožie* majetok, imanie, bohatstvo; *zboží* (sbožný) majetný, bohatý; *zneživotiti* zdenglať; *způsobný* spôsobilý, súci; *žádný* žiadny, žiaduci, drahý (nč. žádný = sloven. žiaden).

- 85 Pozri napr. *bezděky* nevdojak, nechtiac; *bota* topánka; *břeský* hlučný; *britký* ostrý; *byt* byt, podstata, jestvovanie; *cpáti se* pchať sa; *červánek* zore ranné i večerné; *čtvrácký* figliarsky; *dopíditi se* dopátrať sa; *hejno* krdeľ; *hemžiti se* hmýriť sa; *hlídati* strážiť; *hoře* žiaľ; *hořkost* horakosť; *hospoda* krčma, *hospodský* krčmár; *hrubě* veľmi; *chátra* sprostáč, čvarga; *chytrý* múdry, prefikáň; *jakmile* náhle, len toľko, čo; *jednati* konať; *krám* sklep; *láti* nadávať; *lepost* driečnosť, pôvabnosť; *louže* mláka; *námluvy* pytačky; *napáliti* ošmeknúť; *nynější* terajší; *pobuda* tulák, bludár; *posléze* konečne, napokon; *posupný* zamosúrený; *sednička* izbička; *sketa* zbabelec, naničhodník; *sprostý* neslušný; *statečnost* udatnosť; *sveřepý* zatatý, zlobný; *taškář* šibal, klamár, šudier; *tříbení* cibrenie; *úpěti* nariekať, upieť; *vykliditi se* vypratať sa; *zvuile* sebevoľnosť, samopašnosť.

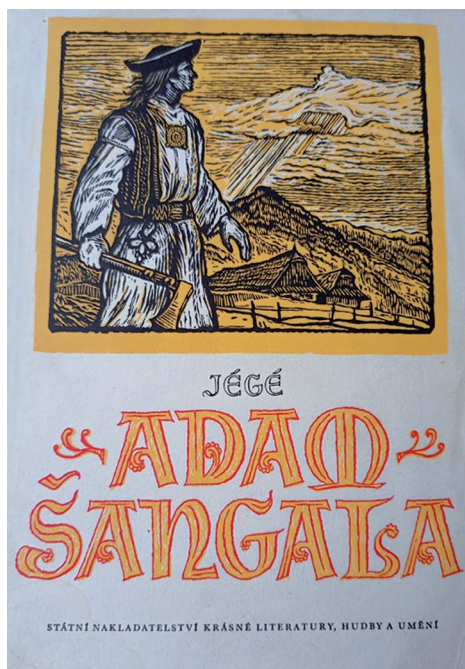
- 86 Pre úplnosť (aj ako rozšírenie spektra takto – v spätosti s textami – spracúvaných jazykov) spomeňme ešte prílohové slovníčky v Heřmanského učebniciach latinčiny.

knihovna,⁸⁷ r. 1959 potom Československý spisovatel vydal (s edičnou poznámkou „Uspořádal, ze slovenštiny přeložil a poznámkami opatřil František Heřmanský“) sůbor poviedok *Jaríkovský kostel*. Aj tieto preklady v istom rozsahu obsahujú a v edičných prílohách vysvetľujú slovenskú diferenčnú lexiku – tu už však na rozdiel od slovensko-českých prekladových slovníčkov, určených českým čitateľom čítajúcim literárne dielo v slovenčine, ide o spriežračnenie lingvoreálií či slovakizmov z českého prekladového textu, ktoré tam prekladateľ uznal za vhodné na vykreslenie koloritu ponechať.⁸⁸ Keďže ide o pomenovania späté s kultúrnym pozadím pôvodného textu (napokon, preto bývajú v texte v istej miere zachované), poznámky ponúkajú výklad s viac či menej podrobnými encyklopedickými informáciami častejšie než približný český ekvivalent (prípadne spektrum ekvivalentov).⁸⁹

87 Možno pripomenúť, že *Slovenská knižnica* v SNKLHU (neskôr Odeon) si kládla za cieľ vydať v 30 zväzkoch zlatý fond slovenskej literatúry preloženú do češtiny – prvým zväzkom bol výbor z diela Ľudovíta Štúra *K přátelům, k bratrům*, druhým Jégého *Adam Šangala*.

88 Takéto „slovníčky“ ako súčasť poznámok bývajú vo všeobecnosti neraz súčasťou edičného aparátu vo vydaniach prekladových diel z rozličných jazykov.

89 V edičnej prílohe k prekladu *Adama Šangalu* sa uvádza napr.: *hole* jsou holé nebo jen trávou a klečí porostlé vrcholy hor, horské hřbety; *‘moudrého’* t. j. lidového mastičkáře, zaříkavače a pod.; *chotár* (z maď.) pův. hranice mezi pozemky dvou majitelů, potom pozemky jedné obce, katastr.; *naši-vaši* hazardní hra v krty; *cifrovali nohama* prováděli při tanci všelijaké ozdobné skoky; *rychtářovi* rychtář (z něm. Richter) byl držitel rychty (domu s polnostmi a jiným příslušenstvím), který vykonával na základě výsady královské nebo vrchnostenské soudní a policejní moc v městech a dědinách; *kaštel* (z lat. castellum) panský zemanský dům, zámček, zámek; *mentek* ozdobný krátký kožich potažený sukem; *palatin* v Uhrách zemský správce, který hájil zájmy země i proti králi. V kniže *Jaríkovský kostel* napr.: *župan* nejvyšší úřední činitel v stolici (župě); *kurie* dvůr, statek, zámček, zemanské sídlo; *hajduk* panský sluha; *Herr Bruder* (z něm.) pane bratře. Zemani se tak vzájemně oslovovali: pane bratře, paní sestro; *s jinými pány* bratry t. j. s jinými zemany. Zaujímavý je napr. rozdielny Heřmanského prístup k slovesu *vykladať* v dvoch prekladových textoch. V *Šangalovi* využíva sloveso *vykládat*, ktoré potom v poznámkach približuje pomocou ekvivalentu *naříkat* a sprievodného výkladu: „*vykládala* žalostně naříkala pro mrtvého. Některé zachované projevy lidového „vykládání“ jsou velmi pročitěné a mají značnou hodnotu uměleckou“. Menej bežný postup uplatnil v *Jaríkovskom kostele* – v texte sloveso *prekladá*, no cíti pritom potrebu podať o zvyku a jeho pomenovaní v pôvodnom texte bližšiu informáciu, ktorú umiestňuje do poznámok: „*naříkala cestou* v originále *vykládala*; *vykladať* znamená plakat, naříkat nad mrtvým, oplakávat mrtvého“. Sloveso *vykladať* spracoval pritom Heřmanský už v slovensko-českom slovníčku k Hviezdoslavovej *Hájniově ženě* (ČSM 2/1922): „*vykladať* žalostně, zpěvavě naříkat (při loučení nad hrobem), t. j. (napolo) zpívati nářky při loučení, nad hrobem (srov. *něnie*)“. Porov. pozn. 71. Pri slovese *vykladať* možno odkázať na termín *pohrebný plač*, ktorý so synonymnými pomenovaniami *vykladanie*, *nariekanie*, *vyčítovanie* uvádzajú encyklopédie ľudovej kultúry; pozri napr. *Elektronickou encyklopédiu* na stránke Centra pre tradičnú ľudovú kultúru, online in: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/pohrebnyp-lac/> (16. 5. 2022).

Jégé: *Adam Šangala* v preklade Františka Heřmanského. (1956).

S časom prekladov Jégého, ktorými sa F. Heřmanský včlenil do rozvíjajúcej sa línie prekladu zo slovenčiny do češtiny vnímaného rovnocenne ako preklad z ktoréhokoľvek iného jazyka, spája sa aj jeho účasť na seminári venovanom prekladu zo slovenčiny do češtiny, ktorý usporiadali Kruh prekladateľů a Zváz slovenských spisovateľov v marci 1960 v Budmericiach. Do uvažovania o preklade zo slovenčiny vniesol príspevok zameraný na prekladateľsky (aj etnograficky, resp. z hľadiska jazykového obrazu sveta) dôležitú tému *Několik poznámek o slovenských nadávkách a rozličných formách klení*. V úvode publikovaného textu hovorí: „U slovenských spisovatelů, od štúrovců až do doby současné, nacházíme množství nejružnějších výrazů pro označení špatných vlastností lidských (povahových i tělesných) a velikou rozmanitost v klení (slovensky „hřešení“); po této stránce je slovenština mnohem bohatší než čeština. Mnozí autoři totiž neváhali rozmnožovat a obohacovat společný poklad spisovného jazyka, který i tak má základy v živé řeči lidu, četnými prvky z nářečí rodného kraje anebo míst, kde dlouho žili a působili. Kukučín, Hviezdoslav, Kalinčíak, J. Gregor-Tajovský, Timrava, Fr. Hečko, Zuzka Zguriška, Vlado Mináč [...] Tím nabývá jejich řeč na barvitosti, životnosti a hlavně jadrnosti.“ Na základe excerpce rozličných zdrojov (v tom aj aktuálnych slovensko-českých prekladov spomenutých autorov) predstavil vo viacerých kategóriách nadávok slovenské po-

menovania a ich české ekvivalenty,⁹⁰ v druhej časti textu s názvom *Kletby a zlořečení* sa potom venoval frazeologizmom ako formám/formulám kliatob a zakliatí.⁹¹ Možno predpokladať, že ho táto oblasť jazyka v literárnej tvorbe bližšie zaujala už v časoch edičnej práce v *Čítaní študujúcej mládeže*, keď napr. v jeho prílohových slovníkoch nachádzame heslá ako *hrmen striel do jeho matere* (zaklení: tisíc hromů), pod. *sto hrmených*; *parom* hrom (slovníček k *Svätému duchu*, ČŠM 1/1922); *bystů, bystuže* (citoslovce) prisámbůh; *hrmen prabhov* hrom do toho, u sta hromů; *paromaže* i hrome; *paromovský* hromský (slovníček k *Hájnkovéj žene*, ČŠM 2/1922); *bystuže dade* (zaklínací výkřik) prisámbóhu (slovníček k *Výboru ľudových rozprávok*, ČŠM 9/1927).

F. Heřmanskému ako textovému lexikografovi, ktorý prispel do edičnej výbavy mnohých publikácií spracovaním textových slovníčkov rozličného typu (pritom, čo je v našich súvislostiach osobitne dôležité, nielen v slovensko-čes-

90 Z jednotlivých kategórií nadávok (1. lidem špatným – podlým apod.; 2. hloupým, nemotorným; 3. svěhlavým, zlostným; 4. hrubým a mnohomluvným; 5. bázlivým; 6. lhářům, falešníkům, šprýmařům; 7. pyšným apod.; 8. žroutům a pijákům; 9. lakomým; 10. lenivým, pomalým; 11. chudým, přistěhovalcům; 12. mladým a starým; 13. nehezkým, neduživým, tělesně vadným) pozri napr.: *huncút* /dareba, šelma, taškář/; *kmín* /zloděj/; *lagan* /darebák, ničema/; *nehanblivec* /nestyda/; *neklůda, nekludník* /nepořádník, špindíra/; *zanovit* /tvrdohlavec, umíněnec/; *jedoš* /vztekloun/; *mosúr* /namosúřený /neruda nerudný, omrzelec omrzely/; *napajedený* /rozhněvaný, nahněvaný/; *srdoš* /vztekloun/; *papuľa, papuliak* /dršťka, otevřhuba/; *patrikár* /růženečkář, pokrytec/; *potmehúd* /potměšilec, podšívka/; *priezočivec* /závistník/; *stonoha* /všudybyl, šejdíř/; *fičúr* /hejsek, švihák/; *frčkár* /švihák, větroplach/; *korhel*, *korhelisko* /opilec, ožrala/; *skuhroš* /skrblik/; *skývražník* /skrblik/; *úžerník* /lichvář/; *žgriak, žgřloš* /skrblik/; *niktoš* /nula/; *odkundes* /člověk kdovíodkud, přivandrovalec, tulák/; *sedmoslivkár* /chudý zeman, holopupkáč/; *skaderuka skadenoha* /přivandrovalec, tulák, pobuda/; *šklban* /oškubanec, trhan/; *papľuh, papľuch* /uvozhřenec/; *sopliak* /usmrkanec/; *mrčina* /zdechlina/; *oškrda* /ošklivec/; *škrata* /šereda, ohyzda/; *špata* /ohyzda, ošklivec/; *zdochliak, zdochlina* /hcípák, scípák/; *cundra* /coura, cuchna/; *drnda* /střeštěná ženská, poběhlice/; *gebza* /potvora/; *klam-pa* /nepořádná žena, coura, cumploch/; *koťuha* /mrcha/.

91 Uvádza ich slovami: „Nepřekládám ty, které jsou srozumitelné, u některých uvádím, jak je přeložili překladatelé, u jiných podávám výklad. Možno je překládat nejrozmanitějším způsobem.“ Na ukážku: *Medená jasná strela ťa zabila* /Hrom tě zabí!; Nuž, ale mlčíte, vy fagani, strela jasná kopasná! /Kalinčiak, Halla: Budete mlčet, vy fákani, hrom aby to spral!; *Sto striel sa mu páralo v starej materi* /Hečko Dd: Aby do toho sedmdesát hromů udeřilo!; *Tu ti je ako v Abrahámovom lone, boha mu!* /Mináč, Ž. a m.: Tady to máš jako v lůně Abrahámově, hrom aby do toho!; ...zahřešil: „Boha vám!“ „Boha im“ /Mináč, Dčč: zaklel: „Zatraceně!“; *Tisíc bohov!* /Krucinál!; *Boha ti naháňam!* /Sakra!; *Boha mu horúceho!* /Hergot! Krucinál!; *Tisíc bohov tatárskych a okovaných!* /Mináč Dčč: Krucinálfagot!; *Parom do teba!* /Hrom do tebe!; *Parom do nich!* /Aby je čert vzal!; *Do paroma!* /K čertu!; *Paroma tvojho!* /Hečko Dd: K ďasu!; *Do čerta!* /K čertu! Sakra!; *Prac sa do čerta!* /Mináč Ž. a m.: Táhni k čertu! /*Do čerta aj s babami!* /Mináč Dčč: Hrom aby uhodil do těch bab!; *Bodaj sa zbesnell!* /= vztekl/; *Bodaj sa prepadnul do pekla – do sitna* /= pekla!; *Bodaj ho porantalo!* /Aby ho šlak trefil, aby do něho hrom uhodil!.

kom, ale aj v česko-slovenskom smere) patrí tak významné miesto v – zatiaľ teoreticky nie veľmi rozpracovanej – oblasti textovej lexikografie. Otvorená predbežne ostáva otázka miery úspešnosti pri hľadaní a ponúkaní ekvivalentov v tom či druhom smere.⁹² Šlo bez spochybňovania (ak by aj nie všetky riešenia boli úspešné) o prácu osobitne významnú v dobových súvislostiach, keď vyba-venie publikácie prílohovým slovníkom predstavovalo „ponuku tretej cesty“ v spektre možností prijímať literatúru druhého spoločenstva – čítanie v origi-náli so slovníkovou oporou, ktoré sledovalo aj „vyšší cieľ“ napomáhať rozvíja-nie bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kultúrnom priestore.⁹³

V poznámkach k edičným prílohám možno stretnúť aj skrytý odkaz na ďal-šiu sféru Heřmanského pôsobenia. V čítanke *Lipa IV* vydanej r. 1937 vystupuje ako súčasť názvu prílohy *Vysvetlivky* poznámka „Cudzie slová, ktorých výklad nájdeš v Pravidlách slovenského pravopisu, nie sú tu vysvetľované.“ Odkazuje sa na *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931.

92 Otázka adekvátnosti ekvivalentov sa vo všeobecnosti týka nielen prílohových slovníkov, kde je (či môže byť) primeranosť výberu prekladového ekvivalentu vo vyššej miere podmienená konkrétnym textom, no aj samostatne publikovaných slovníkov (pozri pozn. 75). M. Wein-gart v publikácii *Příspěvky k studiu slovenštiny* zahrnul čiastkovú kritiku dobových diferenč-ných slovníkov do prehľadu lexikografie spracúvajúcej slovenskú slovnú zásobu. WEIN-GART, Miloš: *Příspěvky k studiu slovenštiny*. Bratislava 1923. S vari najostrejšou kritikou vo vzťahu k neúspešnému „hádaníu“ mnohých ekvivalentov v dobovej diferenčnej lexikografii vystúpil v sérii článkov pod názvom *Slovenská lexikografia do r. 1930* F. V. Peřinka. Pozri napr. jeho kritické hodnotenie mnohých ekvivalentov v slovníkoch Kálala – Salvu, Frýdecké-ho, Kubína či Tvrdeho: PEŘINKA, František V.: *Slovenská lexikografia do r. 1930*. II Slovníky diferenčiálně. In: *Průdy*, 1931, roč. 15, č. 3, s. 148–164, online in: <http://digitalna.kniznica.info/zoom/36574/view?search=Pe%C5%99inka&hlid=470617271&page=38&p=separate&t ool=search&view=0,1241,1602,1332> (18. 5. 2022). Prílohových slovníkov – o ktorých, aj s požiadavkou zväčšiť rozsah spracovaných slov v publikáciách ČŠM, referoval v novinových stĺpkoch – dotkol sa s odstupom času v súhrnnejšom článku A. Gregor: „[...] objavujú se slovníčky, zpravidla ne zcela vyhovující, v edicích některých slovenských autorů, které vyšly v českých zemích, na př. v Topičově Sbírce souvislé četby školní, v Laichterově knižnici Svět-la, ve sbírce Pramen (u St. Kočího v Brně za redakce AI. Gregora a Jos. Kozlovského), ve Světové knihovně, a na Slovensku v Čítaní študujúcej mládeže slovenskej, v Hviezdoslavové knižnici a jinde a jinde ještě.“ GREGOR, Alois: O diferenčním slovníku slovensko-českém. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*. 1958, roč. 7, č. A6, s. 120, online in: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/101454> (28. 4. 2022).

93 K čítaniu v origináli s oporou o prílohový prekladový slovníček ako treťom modeli (popri tradičnej dichotómii čítanie v origináli – čítanie v preklade) bližšie NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Bi-literárnost, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora*, s. 28 n.; NÁBĚLKOVÁ, Míra: „...opatřují se texty nejnutnějšími vysvětlivkami pod čarou nebo diferen-ciálním slovníkem...“ *Textová lexikografia ako súčasť pestovania bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kontexte* (pozri pozn. 69).

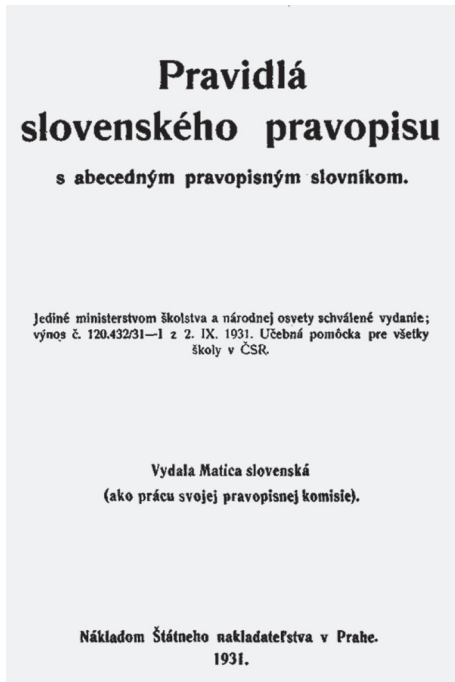
František Heřmanský a *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931)

Do viacerých súbežných aj vzájomne nadväzných filologických línií práce Františka Heřmanského ukladá sa jeho účasť na príprave *Pravidiel slovenského pravopisu*, ktoré vyšli pod redakciou Václava Vážneho v r. 1931 a spôsobili na Slovensku otras a rozkol v širokej spoločenskej, kultúrno-politickej, inštitucionálnej, literárnej, školskej – a mnohým i v čisto osobnej vzťahovej sfére.⁹⁴ Hoci o Heřmanského nie bezvýznamnej obsahovej účasti vieme, nebýva často tematizovaná a jeho vklad do *Pravidiel* nebol zatiaľ zvážený (či vôbec zvažovaný). Urobil veľký kus prípravnej práce, pripravil podklady pravopisného slovníka, o ktorých sa ďalej rozhodovalo v pravopisnej komisii. Sám členom pravopisnej komisie nebol. V liste správcovi Matice slovenskej Jaroslavovi Vlčkovi z 28. marca 1928 F. Heřmanský píše: „[...] sostavením indexu a jeho prvou korektúrou sa moja robota skončila, o jej poslednej úprave už nerozhodujem.“⁹⁵ Ako tajomník jazykového odboru Matice slovenskej však aj potom nepochybne vykonal veľký kus ďalšej roboty zabezpečujúc komunikáciu medzi členmi pravopisnej komisie a širším okruhom posudzovateľov rukopisných podkladov, ako aj pri ďalších prípravných úlohách.⁹⁶

94 *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*. Vydala Matica slovenská (ako prácu svojej Pravopisnej komisie). Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/psp1931/psp1931-hq.pdf> (26. 5. 2022).

95 V prvej recenzii *Pravidiel* H. Bartek bez toho, že by spomínal Heřmanského, podáva dielo ako výsledok práce pravopisnej komisie: „[...] rozhodovala o oprávnenosti navrhovaných zmien, dopĺňala a menila pôvodné návrhy, tak že celé dielo treba pokladať za spoločnú prácu komisie, čo i väčšina tarchy, metodického usporiadania a vedeckého odôvodnenia pripadly na predsedu jazykového odboru.“ Kolektívnosť priprav slovníka tematizuje v pokračovaní textu: „Ľažko by nám bolo vypočítať všetky dobré stránky pravopisu. Chceme len poukázať na niektoré neoprávnené zmeny, prípadne chyby, čo sa musely dostať do slovníka, ktorý je prácou viacerých ľudí, tak že často muselo sa istotne použiť kompromisov pri riešení otázok.“ BARTEK, Henrich: *Pravidlá slovenského pravopisu*. In: *Slovenské pohľady*, 1931, roč. 47, č. 9, s. 579–586.

96 Celkovo treba ešte mať na pamäti, že popri špecifickej lexikografickej práci na prílohových slovníkoch v ČŠM mal F. Heřmanský ako tajomník jazykového odboru organizačné povinnosti aj v súvislosti s prebiehajúcim dialektologickým výskumom a v začínajúcich sa prácach na výkladovom slovníku slovenčiny, čo nepochybne spolu s povinnosťami znamenalo i osobný hlbší prienik do daných sfér. Ako vidno aj z jeho správ, v dvadsiatych rokoch okrem iného vypracovali J. Vlček spolu so J. Škultétym zoznam autorov/literárnych diel na excerptovanie pre pripravovaný výkladový slovník slovenčiny. HEŘMANSKÝ, František: *Činnosť jazykového odboru Matice slovenskej*, s. 31; porov. JÓNA, Eugen: *Spisovná slovenčina a Matica slovenská*. In: *Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. Jozef Mistrík. Bratislava 1976, s. 150, online in: https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_5_1976.o.pdf (11. 4. 2022).

Príprava, vydanie *Pravidiel* a následné udalosti predstavujú samy osebe veľkú tému, pričom vznikovým okolnostiam a hodnoteniu *Pravidiel* v dobovom spoločenskom kontexte aj v spätnom pohľade bolo už z rozličných hľadísk venované nemálo pozornosti – aj cez prizmu práce jazykového odboru Matice slovenskej v medzivojnovom období.⁹⁷ V lingvistických pohľadoch na *Pravidlá* ako jedna z charakteristík vystupuje ich unifikačná, bohemizujúca tendencia,⁹⁸

97 Najnovšie LOMENČÍK, Július: Jazykovedný odbor Matice slovenskej a slovenská slovákistika v prvých poprevratových rokoch (1920–1930). In: *Slavica Slovaca*, 2021, roč. 56, č. 1, s. 93–104, online in: <https://www.sav.sk/journals/uploads/11161857LOMEN%C4%8C%C3%8DK.pdf> (13. 4. 2022). Porov. JÓNA, Eugen: Spisovná slovenčina a slovenská jazykoveda v Matici slovenskej (1863–1875). In: *Kultúra slova*, 1989, roč. 23, č. 1, s. 10–26, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1989/1/ks1989-1.lq.pdf> (13. 4. 2022).

98 „Unifikačná tendencia prevládala vo vydaní bohemizujúcich *Pravidiel* slovenského pravopisu r. 1931, vypracovaných pod vedením českého lingvistu Václava Vážneho. Tieto *Pravidlá* v kodifikácii uprednostňovali javy spoločné češtine aj slovenčine a kodifikovali i početné dvojtvary predstavujúce slovenské aj české znenie. Väčšia časť inteligencie na Slovensku vnímala vydanie *Pravidiel* ako čin namierený proti svojbytnosti slovenského národa.“ BU-ZÁSSYOVÁ, Klára: Jazyková politika a zmeny jazykovej situácie v najnovších vývinových obdobiach slovenčiny. Fungovanie dvoch národných jazykov v jednom štáte. In: *Slovenský jazyk*. Ed. Ján Bosák. Opole 1998, s. 17. Podrobnú analýzu bohemizujúcich prvkov a lexikálnych dvojtvarov v *Pravidlách* ponúka vo svojej monografii A. Jarošová. JAROŠOVÁ, Ale-

súčasne sa však (v dobovom pohľade i v dlhšej perspektíve) oceňuje aj ich prínos k ustáleniu jazykovej praxe na Slovensku a kultivovaniu spisovnej slovenčiny.⁹⁹ Nás v našich súvislostiach pri *Pravidlách* zaujíma úloha F. Heřmanského v celom prípravnom procese, zadanie, s akým sa do tvorby slovníkových podkladov púšťal, a prirodzene podoba a miera prítomnosti jeho pôvodných návrhov v konečnom výsledku. Pokiaľ ide o rozličné publikované práce dotýkajúce sa *Pravidiel* a ich vzniku, (sporadicky) sa v nich stretávame so zachytením Heřmanského autorstva primárnej podoby pravopisného slovníka. Václav Vážný v opise postupu prác na *Pravidlách* hovorí o posudzovaní „prvého návrhu podrobného pravopisného slovníka slovenského, zostaveného vtedajším tajomníkom odboru Fr. Heřmanským“.¹⁰⁰

xandra: *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava 2015, s. 59–64; k otázke bohemizmov v širšom pohľade pozri MÚČSKOVÁ, Gabriela: Bohemizmus nie je (len) prevzatie z češtiny. In: *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Eds. Orgoňová, Oľga – Bohunická, Alena – Múčsková, Gabriela et al. Bratislava 2017, s. 595–606, online in: https://fphil.uniba.sk/file-admin/fif/katedry_pracoviska/ksj/publikacie/JaJvS_KOMPLET_web.pdf (16. 6. 2022).

99 „Napriek nedostatkom a omylom v základnej koncepcii aj v jej realizácii prispelo vydanie *Pravidiel* slovenského pravopisu k ustáleniu jazykovej praxe na Slovensku i ku kultivovaniu spisovnej slovenčiny.“ *Encyklopédia jazykovedy*. Ed. Jozef Mistřík. Bratislava 1993, s. 336.

100 Pasáž dôležitá z hľadiska predstavy účasti F. Heřmanského v procese vzniku textu *Pravidiel* znie: „Pravopisná komisia, skladajúca sa z obidvoch správco Matice, prof. Jaroslava Vlčka a prof. Jozefa Škultétyho, z predsedu jazykového odboru Matice V. Vážneho a z dvoch členov odboru, profesorov Jána Damborského a Ferdinanda Štelleru, vyžiadala si i mienku v základných problémoch i detailných otázkach pravopisnej úpravy odborných poradcov za Spolok profesorov Slovákov Jána Kovalíka a Michala Knappa, za Zemský učiteľský spolok Fraňa Mojtu, i vynikajúcich českých odborníkov, univerzitných profesorov: J. Zubatého, Fr. Pastrnka, Em. Smetánku, M. Weingarta a Fr. Trávníčka a všetkým poslala po exemplári sadzby prvého návrhu podrobného pravopisného slovníka slovenského, zostaveného vtedajším tajomníkom odboru Fr. Heřmanským, s prosbou, aby každý vyslovil svoju mienku o celku i o detailoch. Všetky poznámky, opravy a doplnky členov jazykového odboru Matice slovenskej, ako i poznámky predstaviteľov k spoločnej práci vyzvaných spolkov a jednotlivcov, boli poznačené na redakčnom exemplári. Doplnkov i opráv bolo veľmi mnoho; i sadzba pôvodného návrhu sa rozmetala, keď už s úspechom vykonala svoje poslanie, slovník sa začal sádzať nanovo ručne a v novej úprave bol znovu a znovu revidovaný a dopĺňaný všetkými členmi pravopisnej komisie pri redakcii predsedu jazykového odboru. Času vyčkávania odpovedí našich poradcov a stále nových a nových korektúr slovníkových sa využilo na porady o úprave pravopisnej osnovy. Na návrh komisie vypracoval predseda odboru ‚Pravidlá slovenského pravopisu‘ ako jednotný ucelený systém, ktoré boli na schôdzke pravopisnej komisie koncom januára a začiatkom februára 1929 schválené, keď boli znovu podrobne čítané, prebrané a prediskutované jednotlivé body i príklady osnovy, a po definitívnej úprave daly sa do sadzby. A tak spojením obidvoch častí: teoretického systému a pravopisného slovníka vzniklo celé dielo: ‚Pravidlá slovenského pravopisu‘. VÁŽNÝ, Václav: O vydaní prvých úradných ‚Pravidiel slovenského pravopisu‘. In: *Slovenské pohľady*, 1931, roč. 47, č. 3, s. 165–166.

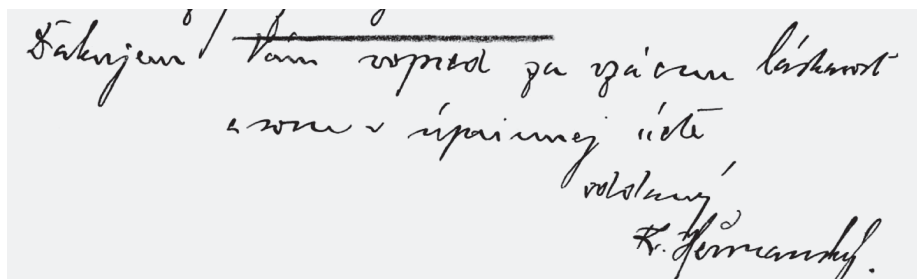
Ako vidno aj zo slov V. Vážneho, Heřmanského slovník prešiel v ďalšom mnohými úpravami. Reflexiu pôvodných návrhov i vlastné ponuky riešení jednotlivých posudzovateľov slovníka dokladajú ich listy uložené v Archíve Matice slovenskej. Spracovanie reakcií a postojov jedného z nich, Jána Damborského, k otvoreným (či otváraným) otázkam prináša okrem iného štúdia Eugena Jónu.¹⁰¹ Z dostupných mi archívnych dokladov vynárajú sa aspoň kusé informácie bezprostredne späté s F. Heřmanským a jeho textom. V už spomenutom liste adresovanom Jaroslavovi Vlčkovi Heřmanský spomína rozsah slovníka 16 tlačových hárkov – v úradnej odpovedi naň z 18. apríla 1928, tematizujúcej vzťah vypracovaného návrhu a konečnej podoby *Pravidiel*, sa v tomto smere uvádza: „Chceli sme aspoň približne určiť, koľko sa upotrebí z materiálu Vami dodaného, ale vysvitlo, že to nemožno urobiť bez celej pravopisnej komisie. Všeobecná mienka je tá, že slov, najmä cudzích slov je veľmi mnoho. Pravdepodobne asi polovička materiálu vypadne. Možno i viac.“¹⁰² Všetko teda naznačuje, že medzi Heřmanského návrhom a výslednou podobou *Pravidiel* možno vskutku predpokladať značné kvantitatívne aj kvalitatívne rozdiely.

Kým ostatná Heřmanského lexikografická tvorba, predstavujúca rozličné typy prílohových slovníčkov, vystupuje v publikovaných vydaniach slovenskej literatúry, v učebniciach aj v prekladoch, návrh slovníka *Pravidiel slovenského pravopisu* napriek jeho významu (resp. „rozličným významom“ – z lingvistikého aj širokého spoločenského hľadiska) ostáva v prítmí, neopísaný a nezhodnotený.¹⁰³ Bolo by zaujímavé a bolo by dôležité vedieť, čo z hodnotení, ktoré sa spájajú s *Pravidlami*, vzťahuje sa už na ich primárny slovníkový podklad, čo a ako sa vyvinulo ďalšou cestou. Podmieňovaco-želačiaci spôsob formulácie odráža skutočnosť, že som rukopis, resp. prvú sadzbu Heřmanského slovníka pre *Pravidlá slovenského pravopisu*, zatiaľ nevidela.

101 JÓNA, Eugen: Ján Damborský (1880–1932). In: *Slovenská reč*, 1980, roč. 45, č. 6, s. 321–337, online in: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1980/6/sr1980-6-lq.pdf> (18. 5. 2022).

102 Uvedená korešpondencia má vcelku prozaické pozadie – šlo o predbežné stanovenie honorára. (AMS, inv. č. 2569 K1/1928). V matičnom archíve sa nachádza aj iný dokument spätý s uzatváraním otázky honorárov za prácu na príprave *Pravidiel*. Jozef Škultéty ako správca MS v liste z 26. 11. 1931 F. Heřmanskému (oslovujúc ho už „Vysokostený pán hlavný radca“) píše: „Vy, pán hlavný radca, zostavili ste elaborát k pravopisnému slovníku, ktorý potom pravopisná komisia prezrela, podopĺňala a definitívne ustálila. Ako vieme túto prácu ste robili ešte ako tajomník Matice slovenskej, teda ex ofo a len dokončenie práce bolo už potom keď ste z matičných služieb vystúpili.“ List ponúka doplňujúci obraz oficiálneho nazerania na formálne charakteristiky Heřmanského pracovnej účasti. (Archív Matice slovenskej, Zbierka korešpondencie osobností a inštitúcií vyčlenená z archívneho fondu Matice slovenskej, Signatúra: AMS II).

103 Vo všeobecnosti si ťažko odmyslieť istú vnútornú spätosť prípravy návrhu slovníka a všetku Heřmanského textovolexicografickú skúsenosť do toho času.

Podpis Františka Heřmanského v liste Jaroslavovi Vlčkovi z 28. marca 1928.

Akokoľvek, možno sa pristaviť i zamyslieť nad tým, ako Františka Heřmanského jeho smerovanie „prácou pre Slovensko slúžiť republike“ aj pri explicitnom deklarovaní, že o žiadnom počesťovaní v tejto práci nemôže byť reči, a vlastnej požiadavke „nedotýkať sa nešetrne osôb a vecí Slovákov milých“¹⁰⁴ priviedlo do najtesnejšieho kontaktu s výbušným dielom, v ktorého pozadí stála koncepcia jazykového zblížovania a s ktorým sa – vzhľadom na realizované postupy – „bohemizácia“ (teda „nešetrné dotýkanie sa jazyka“, pred akým na začiatku svojej slovenskej cesty vystríhal) spája ako epiteton constans. Bol účastný búrky, ktorá sa strhla, bol sám súčasťou rozporov a protirečivosti času. Otázka vzťahu jeho návrhu a výsledného diela je pritom bez potrebnej porovnávacjej analýzy stále otvorená.

Slovo na záver

František Heřmanský prišiel na Slovensko v čase, keď ešte jazykové učebnice pre samoukov nevychádzali ako pomôcka na zvládnutie cudzieho jazyka, ale ako učebnice spisovnej slovenčiny stále aj (či hlavne) pre vlastné slovenské jazykové spoločenstvo – tak asi sa to dá čítať v názve slovenskej gramatiky z r. 1919, ktorú „pre školy a samoukov napísal Ján Damborský“. Pravda, príprava slovenských príručiek pre slovenských samoukov mala už, vzhľadom na okolnosti spoločenského vývinu, v slovenskom prostredí istú tradíciu.¹⁰⁵ Pred-

¹⁰⁴ HEŘMANSKÝ, František: *Česi a Slováci*, s. 1.

¹⁰⁵ Tak napr. s určením pre samoukov ako časti adresátov vydal na prelome storočí svoju gramatiku A. P. Záturský. ZÁTURSCKÝ, Adolf Peter: *Slovenská mluvnica: so zvláštnym ohľadom na pravopis a s dodatkom nauky o slohu pre pospolité školy a pre začiatočných samoukov*. V Ružomberku 1900. Možno v danej súvislosti spomenúť aj Záturského skorší výrok z článku (publikovaného pod pseudonymom Borovohájsky) *Slovo k našej literárnej činnosti: „Súkromné vzdelávanie mládeže, áno, na to sme odkázaní“* (In: *Národné noviny*, 1885, roč.

chádzajúci kultúrny vývin Slovenska bol – v zostrujúcej sa podobe v predpre-vratovom období – vážne zasiahnutý a oslabovaný nedostatkom slovenských inštitúcií.¹⁰⁶ V novej situácii po r. 1918 bolo treba budovať a rozvíjať a F. Heř-manský sa v mnohých líniách zapojil do budovania a rozvíjania školstva, osvety a intenzívne aj do práce v emblematickej národnej inštitúcii, oživotvorenej Ma-tici slovenskej. Možno nám v závere ešte ďalej citovať z už známeho programo-vého článku: „Treba, aby každý z nás všetky svoje sily venoval tomu, aby Sloven-sko čím najskôr dohonilo, o čo ho nepriazeň osudu i cudzia nadvláda pripravila.“¹⁰⁷ Bol by na slovenskej pôde urobil veľa, keby bol na poste stredo-školského profesora odovzdával vedomosti a inšpiroval študentov na ceste za

16, č. 93, s. 1). O nevyhnutnosti vzdelávať sa vo vlastnom jazyku a kultúre vo vlastnej réžii máme nemálo vyjadrení od tých, ktorí danú cestu prešli (známe sú slová P. O. Hviezdoslava o slovenčine: „Veď i tejto priučiť sa mi prišlo autodidakticky, bo sama škola ani jej mluvnice poznať mi nedožičila“, podobne písala Terézia Vansová: „My nemáme škôl, musíme tedy súkromnou cestou vzdelávať a zdokonaľovať sa.“). Na rozdiel od Zátureckého, mohol už mať Damborský ako adresátov učebnice na zreteli tých, ktorí v novom čase smeli a mali používať slovenčinu na rozličných svojich školských, administratívnych a iných postoch. DAMBORSKÝ, Ján: *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis: pre školy a sa-moukov / napísal Ján Damborský*. Nitra 1919. Samoukov ako čast adresátov uvádza aj ďalšie z vydání Damborského gramatiky, neskôr sa toto zacielenie z názvov stráca. DAMBORSKÝ, Ján: *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. Podľa Gebauera — Ertla a Czambela pre stredné školy a samoukov / napísal Ján Damborský*. III. opravené a doplnené vydanie. Schválené pre stredné školy výnosom ministerstva školstva a národnej osvety čís. 68, 146 zo dňa 26. červencia 1921. Nitra 1921. Pravda, rozvíjať a upevňovať kompetencie v spisovnej slovenčine mohli po r. 1918 potrebovať nielen „samouci Slováci“, ktorým bolo v predchádzajúcich časoch slovenské vzdelanie odopreté, spoluobčania rozličných národ-ností, ale aj Česi, osobitne českí učitelia prichádzajúci na Slovensko bez predchádzajúcej jazykovej prípravy.

- 106 Situáciu so zreteľom na literárny vývin uchopuje D. Hučková pre tých, ktorí si možno dosah skutočnosti nevedia predstaviť, slovami: „...ak si však dnešný študent má lepšie uvedomiť ‚zákernosť‘ vtedajšej situácie, ja osobne by som dala dôraz na nerozvinutosť, resp. absenciu slovenského elementárneho a stredného školstva, pretože nemožnosť vzdelávania v národ-nom jazyku, v dôsledku taktiky uhorskej štátnej politiky pomaďarčovania, viedla k jazyko-vej nepripravenosti nových generácií – a teda aj k nepripravenosti na literárnu umeleckú tvorbu v jazyku vlastného národa [...]. V situácii, keď sa literatúra vnímala ako sebatpotvr-dzovanie sa národa, ako doklad jeho kultúrnej identity, keď etické kritériá pri hodnotení literatúry zatlačili do úzadia kritériá estetické, to bol výrazne ohrozujúci činiteľ, ktorý vlast-ne vyriešil až vznik 1. Československej republiky v roku 1918.“ HUČKOVÁ, Dana: Realiz-mus a moderna v Dejínach slovenskej literatúry z roku 2009. In: *Slovenská literatúra*, 2010, roč. 57, č. 4, s. 385–391, online in: <https://www.sav.sk/journals/uploads/01181035--SL-2010-4-huckova-385-391.pdf> (22. 5. 2022).

- 107 HEŘMANSKÝ, František: *Česi a Slováci*, s. 1.

poznaním – a súčasne ich vychovával v duchu, v ktorom a o ktorom písal.¹⁰⁸ Vykonal však oveľa viac a každá zo – vzájomne sa dotýkajúcich aj prelínajúcich – sfér jeho činnosti pozoruhodným spôsobom naplňovala aktuálne spoločenské výzvy a potreby. Vzdelaný filológ bol vo veciach slovenských tiež v mnohom autodidakt, hoci isto neslobodno podceniť to, čo si ako absolvent bohemistiky (popri klasickej filológii) niesol z Karlovej univerzity, kde popri iných v čase jeho štúdia učil Jaroslav Vlček. Keď mnohé východiská z jeho vlastného podania nepoznáme, možno si len klásť otázky – o vlčkovských inšpiráciách pred prevratom i po ňom, o tom, do akej miery poznal popri jeho dejinách literatúry napr. aj texty ako *Slovensko Čechám*, iste v mnohom objavne približujúce kultúrny zástoj Slovenska vo vzájomných vzťahoch,¹⁰⁹ či aké silné boli jeho väzby na prúd predrepublikového pôsobenia českých slovakofilov, osobitne ak vieme, že s Rudolfom Pokorným ho spájal Heřmanov Městec, spoločné rodisko.¹¹⁰ Pri bližšom, hoci sprostredkovanom poznaní ukazujú sa aj Heřmanského osobnostné predpoklady fungovať v „tonalitne“ rozdielnych líniiach – od takpovediac buditelskej nadnesenosti v matičnej, osvetovej a ľudovovýchovej práci (oso-

108 To ešte ako apel k českým učiteľom, vychovávateľom mládeže: „...slovom i príkladom prebúdajme v nej povedomie národné i štátné, učme ju ozajstnej, účinlivej lásky k blížnemu a hlavne pestujme v nej smysl pre povinnosť, pre sebakázeň a pre vážnu, usilovnú prácu.“ HEŘMANSKÝ, František: *Česi a Slováci*, s. 1.

109 VLČEK, Jaroslav: *Slovensko Čechám*, in: *Národní listy*, roč. 53, č. 160, 13. 6. 1913, s. 1, online in: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1022/Vlcek_O-Slovensku-a-slovenskej-literature/33 (18. 5. 2022).

110 K životu a dielu Rudolfa Pokorného najnovšie pozri BUJNÁKOVÁ, Jana: *Odras česko-slovenských vzťahov v diele Rudolfa Pokorného*. Disertačná práca. Brno 2020, online in: https://is.muni.cz/th/h1vpc/Dizertacna_praca_Jana_Bujnakova.pdf (11. 5. 2022). Možno nám ešte spomenúť, že v medzivojnovom období bolo Pokorného dielo v slovenskom prostredí sprístupňované aj v slovenskom preklade, keď rozličné publikácie adresované slovenskej mládeži prinášali preložené časti z Pokorného *Potuliek po Slovensku*. Dve pospíšiľovské ukážky v slovenskom preklade, vršatskú povesť *Verný Budiač* a rozsiahlejší text s mnohými literárnymi intertextuálnymi prepojeniami *Na salaši Jackovej* zaradil aj Fr. Heřmanský do čítanky *LIPA I*. V názve tu vidno prekladovú chybu, korektný preklad pomenovania Pokorného kapitoly *Večer na salaši Jackově* (s podnadpisom *Slovenští pastýři. Salašnictví*) by mal v slovenčine znieť *Na Jackovom salaši*. Do chyby sa premietol rozdiel v rode podstatného mena *salaš* (v slovenčine mužského rodu – v češtine ženského), aj privlastňovacie prídavné meno má byť v mužskom rode – vzťahuje sa na baču menom Ďuro Jacek. Pod názvom *Večer na salaši Jackovej* bol už preklad Pokorného textu uverejnený vo vlastivednom zborníku pre mládež *Slovenskou otčinou*, 1926, roč. 2, č. 1, s. 1–5, online in: https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/snk-aspy1w?rurl=%2Fvyhladavanie%3FsearchString%3D%2522Slovenskou%2520ot%25C4%258Dinou%2522%26display%3D0%26sort%3D0%26categoryname%3DAll%26type%3DAll%26DOOnly%3Denable%26freeDOOnly%3Denable%26page%3D1%26pageSize%3D24&content=CAIR_DIV_BOOK_1&contentDo=urn:nbn:sk:cair-dozomwz (17. 4. 2022). V Heřmanského čítanke sa zdroj ani prekladateľ neuvádza.

bitne z prvých rokov pôsobenia)¹¹¹ po prísne „klasickofilologické“ vedecké a pedagogické nastavenie. Špecifickú sféru, ktorá si zasluhuje hlbšiu pozornú analýzu, predstavujú osobitne jeho čítanky. Z nich možno vyčítať veľa – najmä ak porovnáme Heřmanského knihy s dobovými učebnicami iného viac či menej blízkeho zamerania (napr. s učebnicami dejepisu, s ktorými sa v rozličných smeroch dotýkajú),¹¹² s korešpondujúcimi staršími aj súdobými literárnymi čítankami iných autorov¹¹³ (v tom aj so zodpovedajúcimi čítankami pre české školy) či pri porovnaní jednotlivých zväzkov jeho čítaniek z hľadiska koncepcie a zacielenia na konkrétne vekové skupiny žiakov. A napokon aj pri porovnaní jednotlivých upravovaných vydaní konkrétnych čítankových kníh. Dôležitý je

111 Jeho podpis už ako tajomníka Matice slovenskej vidno napr. na sklonku roka 1920 pod tlačovou informáciou o matičnom programe na druhý rok pôsobenia, uverejnenou v denníku *Slovenský východ*. Okrem vecných údajov nájdeme tu aj výzvy na podporu matičnej (a nielen matičnej práce), v ktorých sa do istej miery ohláša až obrodenská štúrovská dikcia: „Je priamo svätou povinnosťou každého roduverného syna vlasti [...] stať si do služby ducha a starať sa o zveladenie národnej vzdelanosti.“ HEŘMANSKÝ, František: O činnosti Matice slovenskej, in: *Slovenský východ*, roč. 2, č. 295, 28. 12. 1920, s. 2.

112 Pri čítankách – výbere autorov, textov a spektre ponúkaných tém – vystupuje napr. otázka miery ich komplementárneho pôsobenia s učebnicami dejepisu so zreteľom na formovanie vzťahu k národnej minulosti a (československej/slovenskej) kolektívnej identity. Pozornosť venovaná tejto problematike môže predstavovať jednu z ciest rozvíjania poznania, ku ktorému sa dospelo doterajšou analýzou medzivojnových dejepisných učebníc: napr. BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918–1938). In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 233–253; FINDOR, Andrej: Narácia „zlatého veku“ národných dejín. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Eds. Kiliánová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva. Bratislava 2009, s. 325–337; OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Schválená minulosť: kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*. Košice 2010.

113 Ako jedna z komparatívnych tém sa ponúka porovnanie Heřmanského slovenských čítaniek s významným dielom – dvojdielnou *Slovenskou čítankou pre nižšie gymnáziá* Emila Černého z druhej polovice 19. storočia (1864, 1865). V danej súvislosti možno pri obidvoch autoroch popri tvorbe slovenských čítaniek a angažovanosti v činnosti Matice slovenskej spomenúť, že ide o významných klasických filológov, každého vo svojom čase, s presahom diela do našich dní. O pôsobení Emila Černého na banskobystrickom gymnáziu a jeho *Slovenskej čítanke* pozri LOMENČÍK, Július: Emil Černý (1840–1913) – autor slovenských čítaniek pre stredné školy. In: *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím*. Eds. Snopková, Blanka – Kázmerová, Ľubica et al. Banská Bystrica 2013, s. 87–98. K Černého pedagogickému účinkovaniu v Rusku, kde, prenasledovaný doma ako pansláv, našiel na tridsať rokov svoje pôsobisko, významu jeho *Rusko-gréckeho a grécko-ruského slovníka* a série učebníc gréčtiny pre ruské gymnáziá pozri ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Život a dielo Emila Černého v Rusku. In: *Slavica Slovaca*, 1982, roč. 17, č. 1, s. 52–56; IVANOVA, Oľga: Emil Vjačeslavovič Černý a tradície ruského humanitného vzdelávania. In: *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím*. Eds. Snopková, Blanka – Kázmerová, Ľubica et al. Banská Bystrica 2013, s. 99–106.

v nich nielen výber textov na čítanie, ale aj spôsob ich podania spolu s charakteristikami autorov, aj to v porovnaní s podaním literárneho vývinu a jeho protagonistov v iných dobových kompendiách. Asi o Františkovi Heřmanskom samom čosi vypovedajú fragmenty z učebnicových básnických minimedailónov, kde v moderných prúdoch poézie približuje študentom Ladislava Novomeského ako „zasneného lyrika sociálneho“ a v básňach Maše Hařamovej, „najlepšej poetky poprevratovej“, vidí „jemné, krehké perly, lyrické balady a nežné, piesňovité, melodické spovedi dievčej duše“.¹¹⁴ V Heřmanskom sa ukazuje tvorivý, výkonný bilingválny a biliterárny autor, u ktorého možno so zreteľom na jazyk sledovať vlastné diela písané v češtine aj v slovenčine, preklady do češtiny aj do slovenčiny a – na neposlednom mieste – slovensko-české aj česko-slovenské textové slovníčky. To každé aj samostatne uložené do osobitých súvislostí, s potenciou pomáhať pri rozvíjaní bilingvizmu a biliterárnosti iných. Ukazuje sa, že stojí za to, aby sa k tvorbe Františka Heřmanského, ktorej vcelku ani v jednotlivých líniách nebolo takto dosiaľ venované veľa pozornosti, pristupovalo s rozličnými cieľmi a z rozličných výskumných pozícií. Aj aby sme ju lepšie poznali, aj aby sa nám cez poznanie osobnosti a diela otvárali ďalšie priechody a priezory do kultúrnej minulosti, ktorá takým či iným spôsobom vstupovala a vstupuje – až po naše dni – do vývinových procesov každého ďalšieho času.¹¹⁵

114 HEŘMANSKÝ, František: *Lipa IV. Čítanka pre jednoročné učebné kurzy pri meštianskych školách*. Podľa nových osnov zostavil FR. HEŘMANSKÝ s čítankovou komisiou. Praha 1937, s. 386.

115 Dovoľujem si vysloviť úprimnú veľkú vďaku všetkým, ktorí mi povzbudením, radou a osobitne archívnymi a inými textovými materiálmi pri sledovaní cesty Františka Heřmanského pomáhali.

RECENZE | ZPRÁVY

RECENZE | ZPRÁVY

Časopis, ktorý chýba dnešku

VOJTECH ČELKO

KAPRÁLIKOVÁ, Monika. *Za hranice provincie: Ján Smrek a jeho E/elán*. Bratislava 2021, 318 s.

Nespomínam si, že by vyšla nejaká slovenská literárnovedná knižka v druhom vydaní. O pár historických, aj tie by sa dali zrátať na jednej ruke, by som vedel. Informácia o knihe venujúcej sa Smrekovmu pražskému pobytu a časopisu *Elán*, z pera Moniky Kaprálikovej, bola pre mňa novinkou. Úvod k prvému a tiež k druhému vydaniu, ktoré vyšlo s vročením 2021, starostlivosťou Literárneho informačného centra v Bratislave, napísal renomovaný literárny vedec a publicista Vladimír Petřík. O Petříkovi, ktorý zomrel v roku 2017, čo bol rok vydania knihy, bolo známe, že pracoval do posledných svojich dní. Záujem o knihu vo mne prebudila už prvá veta v predslove, v ktorej ocenil autorkinu prácu ako „*dôkladnú a starostlivo vypracovanú, s komplexným charakterom*“. Vladimír Petřík vedel, o čom píše. Poznal Jána Smreka, nielen jeho poéziu, ale najmä publicistiku, ktorou sa Monika Kapráliková zaoberala.

Ján Smrek patril už za svojho života (1898–1982) medzi neprehliadnuteľné postavy slovenskej kultúry. Nielen pre svoje básne, z ktorých sa patrilo aspoň v mladosti z „*Básnika a ženy*“ poznať nejaký verš, alebo v zrelšom veku citovať „*Bacardi, meno tvoje v mysli ostalo mi, hoc dávno z jazyka mi zmizla tvoja chuť...*“. Mnohých čitateľov zaujali jeho spomienky „*Poézia moja láska*“ z roku 1968. Aj keď druhé vydanie z roku 1989 bolo doplnené o ďalšie roky a končia rokom 1937. Vedelo sa, že ďalej v písaní spomienok nepokračoval. Mal som šťastie, že som sa raz stretol s jeho vdovou, pani Blankou Čietkovou. V podsta-

te išlo o druhý život Jána Smreka. Pracoval som vtedy v Dome slovenskej kultúry v Prahe a k nedožitej Smrekovej deväťdesiatke sa pripravovalo odhalenie pamätnej tabule. Strávil som s pani Čietkovou asi dve hodiny príjemného rozprávania na tému, kde by mohla tabuľa visieť. Tiež išlo o to, komu by tá tabuľa na dome nevadila. O tom by som zo svojich skúseností vedel veľa rozprávať. Po všetkých plusoch a mínusoch sme sa zhodli a navrhli sekretariátu Zväzu česko-slovenských spisovateľov, ktorý tabuľu financoval – iste vďaka tajomníkovi Rudovi Chmelovi, o ktorého presvedčovacích schopnostiach sa nepochybovalo, tabuľu umiestniť do átria Domu slovenskej kultúry. Čo sa v decembri 1988 aj stalo. Pri tej príležitosti som sa od pani Blanky dozvedel rôzne historky zo života Jána Smreka, ale čo sa týkalo spomienok, mi povedala, že „*Jano preto neuvažoval o ich pokračovaní, lebo doba nepriala jeho pohľadu na niektoré osoby a vymýšľať si nechcel*“.

Ale naspäť ku Kaprálikovej knihe o Smrekovi a jeho Eláne. Vladimír Petřík v úvode upozornil na dvojzväzkový výber „*Sme živý národ*“ z roku 1999, pripravený Milanom Kovačkom, ktorý zároveň zhodnotil Smrekovu žurnalistickú aktivitu. Práca Moniky Kaprálikovej prináša na základe zhromaždených archívnych materiálov, korešpondencie, kritických ohlasov, autorových vyjadrení, jeho pamätí aj nové poznatky. Prináša bohatý ilustračný materiál, málo známe fotografie, tiež osobností, o ktorých sa síce mohlo písať, ale ich tváre sme nemali mať možnosť poznať. Opravuje a upresňuje staršie zistenia, dopĺňa ďalšie Smrekove aktivity. Cituje neznáme údaje z jeho života. Autorka do svojej práce pojala aj relevantné časti básnickej tvorby, aj Smrekovho osobného života, takže vyrastá tu ucelený profil Jána Smreka obklopeného kultúrnymi osobnosťami Slovenska, Čiech a Moravy.

Sama autorka v úvode zdôraznila, že „*kniha nemá ambíciu stať sa Smrekovou biografiou*“. Nezahrňa a nezohľadňuje jeho život a tvorbu po roku 1947, keď definitívne opustil povolanie novinára. V závere knihy síce naznačuje autorove ďalšie životné osudy, avšak bez konkrétnych údajov o jeho práci na prekladoch, spolupráci s hudobnými skladateľmi či o tvorbe básní koncipovaných po februári 1948, ktoré vyšli pod názvom „*Proti noci*“, ale poznali sme ich až v roku 1993.

V úvode knihy sa autorka zaoberá Smrekovým pobytom v sirotinci v Modre, spomína na jeho život v rodine Samuela Zocha, ktorý bol pre neho ako adoptívny otec. Približuje túto významnú osobnosť verejného a cirkevného života Slovenska. Zoch sa stal prvým županom ešte v Prešporku, ale po polročnom účinkovaní, napriek zjavným úspechom, v úrade župana nezotrval. Dôvodom boli najmä nezhody s vládnyimi predstaviteľmi pri riešení národnostných otázok, rozdielne názory na zachovanie cirkevného školstva. Napriek tomu bol

v novembri 1922 Samuel Zoch, ktorý bol švagrom básnika Martina Rázusa, zvolený a vysvätený za biskupa Západného dištriktu a stal sa tak jedným z prvých dvoch evanjelických biskupov, ktorých Slovensko malo. Smrekove novinárske začiatky sú spojené s Národnými novinami pod vedením Ivana Thurzu. Počas bratislavských teologických štúdií spolupracoval s viacerými redakciami, ale primárnym sa mu stal Slovenský denník.

Veľmi si cením na celej knihe, že autorka robí také miniprofilý slovenských osobností svojej doby, z ktorých mnohé už zapadli do zabudnutia a približuje ich fotografiami, reprodukciami olejomalieb alebo karikatúr.

Autorka spomína málo frekventovanú informáciu z osobného života básnika, že Ján Smrek sa v máji 1929 v Martine zasnúbil s Oľgou Molnárovou, ktorej venoval väčšinu ľúbostných básní zo zbierky „Božské uzly“. Za túto zbierku získal v októbri 1929 spolu s Hanou Gregorovou Štátnu cenu za literatúru. Dokonca je v tejto súvislosti v knihe publikovaná aj báseň Štefana Krčméryho „Jankovi Smrekovi (Na zasnúbenie)“. Odchodom do Prahy v roku 1930 tento vzťah skončil.

Pozornosť je venovaná aj situácii slovenskej knihy po vzniku republiky v Čechách. Napriek vydavateľskej konjunktúre nový politický kontext nepodnietil v Čechách väčší záujem o slovenskú literatúru. Prvým nakladateľom, ktorý sa rozhodol upriamiť pozornosť smerom k novej slovenskej literatúre, bol český podnikateľ s umeleckými predmetmi Leopold Mazáč. Jeho spolupráca so Smrekom, ktorý sa stal redaktorom jeho slovenských edícií, trvala trinásť rokov. Prvou slovenskou edíciou, ktorá začala v novozaloženom nakladateľstve vychádzať, bola Edícia mladých slovenských autorov EMSA. V rokoch 1925–1937 v nej vyšlo dovedna 61 zväzkov od 28 autorov. Kapráliková aj charakterizuje nielen vzťah obidvoch protagonistov vydavateľa a redaktora, ale aj ich povahy. Niekoľkokrát som si už predtým položil otázku, či za to všetko, čo urobil Leopold Mazáč pre slovenskú literatúru, sa mu nedalo pomôcť po februári 1948. Musel byť jeho koniec tak tragický? K stému výročiu vzniku Československej republiky v Sále Boženy Němcové v Památniku národného písennictví v Prahe bola pripravená putovná výstava „Listování Slovenskem“. Na ňu nadviazala v lete 2019 v letohrádku Hvězda veľká výstava „Z rodinného alba“ s podtitulom „Příběhy česko-slovenského kulturního zblížování“, predstavila takmer všetky publikácie Mazáčovho vydavateľstva, ale o Mazáčovom význame sa tam takmer nehovorilo. Pričom existuje štúdia českého literárneho historika, odborníka na vydavateľstvá Aleša Zacha „Případ nakladatele Mazáče“.

Kniha prináša veľa drobných slovenských reálií. Napríklad, že kaviareň hotela Zlatá husa bola tradičným miestom stretávania slovenských poslancov, županov a novinárov, ktorí prichádzali do metropoly. Ďalšia bola kaviareň Štěrba

na Václavskom námestí, kde mal Ján Smrek väčšinou svoj pracovný stôl a redigoval knihy alebo časopis Elán. Kaviareň bola miesto stretávania slovenských umelcov, ktorí prichádzali do Prahy.

Nie je cieľom prerozprávať obsah knihy, ale treba zdôrazniť myšlienku, že pod vplyvom nárastu pracovných aktivít Mazáčovho nakladateľstva a jeho úspechu sa začali o pôvodnú slovenskú tvorbu vo väčšej miere zaujímať českí a slovenskí vydavatelia a kníhkupci.

Ján Smrek už dávnejšie uvažoval o vlastnom literárnom časopise, lebo na Slovensku bol ich nedostatok a oficiálnym a reprezentatívnym časopisom slovenskej literatúry stále boli Slovenské pohľady. Hoci Elán vznikol ako nakladateľské periodikum, práve pričinením J. Smreka sa čoskoro rozvinul na jednu z najdôležitejších slovenských literárno-umeleckých revue. Autorka rozoberá českú i slovenskú reakciu na vznik časopisu, cituje úryvky z korešpondencie Smrekových priateľov k jeho obsahu a vzhľadu. Rozoberá aj spor medzi kultúrnym referentom Robotníckych novín v Bratislave Josefom Dvořákom, ktorý vyústil v osobnú animozitu. Zuzka Zguriška, s ktorou som korešpondoval začiatkom osemdesiatych rokov o značke jdv v Robotníckych novinách a o ktorej som si myslel, že je značkou jej manžela Dr. Jaroslava Dvořáka, ktorý viedol v Bratislave advokátsku kanceláriu Markovič – Dérer a bol významnou osobnosťou v kultúrnom živote Bratislavy (napr. zaslúžil sa o postavenie budovy Umeleckej besedy), ma vyviedla z omylu. Napísala mi, že značka jdv (hovorelo sa jej „jedovatý“) patrí k Josefovi Dvořákovi.

M. Kapráliková sa dotýka aj niektorých udalostí, ktorých poznanie dáva vysvetlenie k udalostiam, ktoré sa odohrajú ešte o päťdesiat rokov neskôr. Narážam na priateľstvo medzi Jánom Smrekom a Kolomanom Sokolom a jeho manželkou, tiež výtvarníčkou Lýdiou Kratinovou. V roku 1982 v bratislavskom časopise Nové slovo bol publikovaný gratulačný list Jána Smreka Kolomanovi Sokolovi k osemdesiatke. Prekvapilo ma, lebo Sokol bol emigrantom v USA a s domovom neudržiaval nejaké zvláštne styky, čo sa potom zmenilo. Sledovali sa tým iste iné ciele, ale hovoril som si, prečo práve Ján Smrek a nepoznal som niektoré príbehy, o ktorých sa autorka v knihe zmieňuje.

Dôležitá je aj kapitola, ktorá dala názov knihe „Za hranice provincie“. Už od prvého čísla Elánu sa Smrek snažil prinášať informácie o dianí v európskej kultúre. Jeho ambíciou bolo mať vlastných spravodajcov, čo sa mu v niektorých prípadoch aj podarilo. Autorka zdôrazňuje, že pri voľbe prispievateľov o európskej kultúre bola pre neho hlavným kritériom výberu nezaujatosť autorov. Keď sa snažil o spoluprácu so sovietskym vedcom a kultúrnym teoretikom Michailom Michailovičom Bachtinom, sovietsky vedec mu v odpovedi vysvetľoval, že do časopisu môže prispievať len ak je „priaznivý k SSSR, ináč písať nesmie“.

Smrek mu píše, že „*hoci s ľútosťou*“ vzdal sa „*nádeje*“, že Bachtin bude môcť poselať články. „*Elán je nepolitickým, má čisto umelecké ciele a ako ku každému zjavu, tak i k SSSR necháva si voľnú ruku a voľnú kritiku*“.

V kapitole spomína aj švajčiarskeho novinára, spisovateľa a teoretika umenia Williama Rittera, ktorý mal veľmi blízky vzťah k Slovensku. Tiež cez svojho tajomníka, dnes tiež už takmer zabudnutého, celoživotného partnera, Jána Cádru.

Významný pre nás je Elán ako slovenský časopis, ktorý vychádzal v Prahe a stal sa v medzivojnovom období hovorcom a reprezentantom slovenskej kultúry v Čechách. Smrek ho však od začiatku profiloval aj ako platformu slovensko-českého kultúrneho dialógu a spravodajcu o iniciatívach na zblíženie oboch národov. Ján Smrek chcel svojimi aktivitami presvedčiť českú stranu, že na Slovensku sa rozvíja svojbytné umenie, ktoré nemá pre spolužitie štátotvorných národov likvidačný charakter, naopak, jeho pozitívny vývoj a akceptácia môžu byť na prospech oboch kultúr.

Elán u Mazáča vychádzal až do júna 1939, keď prešiel na Slovensko. Často ešte v dnešných dňoch býva spomínaný Novomeského príspevok „Nelúčenie“, v ktorom sa v mene slovenskej kultúrnej obce (ne)lúči s českými kultúrnymi dejateľmi a kultúrnou verejnosťou, pretože „*generálnej línie slovenského vývinu – od Štúra podnes by takáto rozlúčka bola neodpušiteľne cudzia*“.

Kniha sa zaoberá aj vývojom počas slovenského štátu, keď sa Ján Smrek snažil nepodľahnúť tlakom, ale udržať pluralitný a otvorene kritický charakter časopisu, čo sa mu darilo len do leta 1940. Na druhej strane, v lete 1940 prebehli Salzburské rokovania, ktoré prinútili iné politické smerovanie, než o aké sa umiernená skupina ľudáckych politikov snažila.

Výsledkom toho bol „*Ohlas slovenských kultúrnych pracovníkov*“ prijatý 31. augusta 1940 v Tatranskej Lomnici, Smrek patril k jeho signatárom. To, že bol J. Smrek z existenčných dôvodov zamestnaný na Úrade propagandy, bola ďalšia vec, ktorá mu bola v povojnových časoch vytýkaná, ale to už je iný príbeh.

V knihe je minimum chýb, aj to len v menách, napr. str. 199 Bohuslav Hečko, miesto Blahoslav Hečko, A. Jozsef – správne má byť Attila J. (str. 275).

Chcel by som ešte upozorniť na jeden noblesný čin, ktorý spomína Monika Kapráliková v súvislosti s Jánom Smrekom. Ján Smrek, verný svojmu demokratickému presvedčeniu, po vojne vo funkcii prednostu kultúrneho oddelenia Povereníctva informácií, odmietol sa zúčastniť februárového generálneho štrajku. Bol prepustený a v jeho finančnej núdzi sa mu snažil pomôcť starý priateľ, povereník školstva a národnej osvety Laco Novomeský. Pri príležitosti päťdesiatky mu poslal finančný dar vo výške 25 tisíc korún. Smrek si sumu nepone-

chal, ale použil ju na naplnenie svojej túžby odvdačiť sa „šľachetnému ústavu“, a poslal tento dar modranskému sirotincu, ktorý v jeho živote zohral úlohu hniezda záchrany. Lacovi Novomeskému o tom napísal: „*Pokladám si za povinnosť informovať Ťa, že celý tento dar (...) venujem modranskému sirotincu*“. Ako konštatuje autorka: „*Krásne gesto na úsvite novej, ohyzdnej doby*“.

Monika Kapráliková napísala originálnu knihu, po ktorej sa oplatí siahnuť. Nielen kvôli osvieženiu Smrekovou a nielen jeho poéziou, ktorá dopĺňa fotografie, reprodukcie a texty. Ale aj fotografie a text inšpirujú pozrieť sa po diele iného autora či umelca. Kniha obsahuje aj výber z odborných publikácií, ale najmä memoárovej literatúry.

RECENZE | ZPRÁVY

**Bohdan Pavlů opět
v česko-slovenských dejinách**

PETER ŠVORC

FERENČUHOVÁ, Bohumila: *Bohdan Pavlů. Politická biografie 1883–1938*. Bratislava 2021, 511 s.

Na zadnej strane prebalu knihy *Bohdan Pavlů. Politická biografie 1883–1938* autorka Bohumila Ferenčuhová medzi iným napísala na adresu hrdinu tejto knihy „Ako literárny kritik a jeden zo zakladateľov literárneho časopisu *Průdy je na Slovensku pomerne známy...*“, preto sa rozhodla Bohdana Pavlů predstaviť ako novinára a diplomata. A ja môžem doložiť, že sa rozhodla správne, a ešte – že na Slovensku sa vedomosti o Bohdanovi Pavlů len postupne a pomaly dopĺňali, a aj to až za posledných približne tridsať rokov, ktoré uplynuli od pádu železnej opony v novembri 1989.

Ak sa vrátim do mojich vysokoškolských študijných rokov na katedre dejín, tak sa mi ani v náznaku v učebných textoch nevybavuje meno *Bohdana Pavlů*. Bolo to dané marxistickou historiografiou, ktorá zámerne povrchné prechádzala kľúčovým medzníkom moderných slovenských i československých dejín týkajúcich sa vzniku Československa v roku 1918. Ak sa už nedalo z histórie vypustiť meno T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneša ako hlavných protagonistov, ktorí stáli pri vzniku Československa, tak sa aspoň zámerne nerozširoval diapazón ďalších osôb, bez ktorých by pravdepodobne nový štát nevznikol. No a súčasťou tohto diapazónu bol Bohdan Pavlů, ktorého si popredná slovenská historička B. Ferenčuhová zvolila ako predmet jej výskumu i hlavného protagonistu knihy.

Zosumarizovať odbornú literatúru o vzniku ČSR a jej medzivojnovom období, ktorá vznikla po roku 1989, by bolo náročnou úlohou a prípadné výsledky by sa premietli do početných bibliografií, no zosumarizovať tie práce, ktoré sa zaoberali Bohdanom Pavlú už nepredstavuje dlhý zoznam kníh, štúdií a odborných článkov. O to viac poteší, keď sa na knižnom trhu objaví kniha venovaná tejto osobnosti medzivojnového obdobia.

Bohumila Ferenčuhová knihu rozdelila do troch základných častí: *I. Mladosť*, *II. Mužnosť*, *III. Múdrosť* a urobila zhrnutie v krátkej kapitole *Bohdan Pavlú – aký bol?*, priložila zoznam článkov a iných prác, ktorých autorom bol hrdina jej knihy.

Biografia osobnosti patrí k náročným žánrom, ak ju chce autor čo najkomplexnejšie vystihnúť, porozumieť jej myslieniu, správaniu, konaniu. Vtedy potrebuje poznať nielen pomery, dobu, v ktorej daný človek žil a ktorá ho viac či menej determinovala, ale aj to, čo by sme mohli označiť ako vnútorné podnety a formotvorné faktory, ako je rodina, škola, priatelia, cirkev a iné, teda množstvo činiteľov, ktoré formovali človeka a pripravovali ho pre „vonkajší svet“. Ak toto všetko autor pozná, určite ľahšie a dôveryhodnejšie dokáže predstaviť zvolenú osobnosť a spracovať jej biografický portrét.

Bohumila Ferenčuhová sa vybrala touto cestou. Pokúsila sa získať čo najviac údajov o živote Bohdana Pavlú a tie dať do vzájomných súvislostí i celospoločenského kontextu. V prvej kapitole *Mladosť* sa to prejavilo v takmer detailných popisoch jeho školského života. Čitateľ tu, okrem iného, nájde aj obsah jednotlivých vyučovaných predmetov, mená učiteľov, ktorí mladého študenta učili a zrejme aj formovali. Sú tu aj isté domnienky autorky, o tom, čo viedlo mladého študenta k istým rozhodnutiam, napr. na str. 23 uvedená trojjazyčnosť panovníka ako inšpirácia pre Bohdana, aby sa aj on učil viaceré jazyky, čo sa aj stalo, a to nielen počas štúdia, ale aj neskôr, keď ho k tomu donútili okolnosti.

Pre čitateľa je nesporne zaujímavá časť, v ktorej sa píše, ako sa u Bohdana Pavlú formoval úprimný vzťah k Slovákom a Slovensku. V tejto časti čitateľ nájde skomprimovaný prehľad dobových udalostí, ktoré rezonovali nielen v slovenskej, ale aj v českej spoločnosti. Prvá časť knihy je dôležitá pre pochopenie toho, ako v rokoch prvej svetovej vojny, česko-slovenského odboja a vzniku Československej republiky fungoval Bohdan Pavlú v českom i slovenskom prostredí, ako sa formovala jeho osobnosť a ako sa stal autoritou v česko-slovenských legionárskych kruhoch v Rusku. Zaujímavé sú informácie o jeho postoji k cárskemu Rusku, ba i rakúsko-uhorskej monarchii pred vypuknutím prvej svetovej vojny. V časti *Neoslavistická epizóda* sa čitateľ dozvie o českom neoslavistickom myslení i konaní. Táto kapitola sa stáva odrazovým mostíkom pre druhú časť knihy s názvom *Mužnosť*. Tá totiž začína opisom česko-sloven-

ského hnutia v Rusku po vypuknutí prvej svetovej vojny. V nej sa B. Ferenčuhová sústredila na činnosť Bohdana Pavľu, ktorý, po zajatí ruskou armádou, sa zapojil do tamojšieho českého a slovenského hnutia, stal sa členom Českej družiny, podieľal sa na organizácii zakladajúceho zjazdu Česko-slovenských spolkov na Rusi vo februári 1915, zasadzoval sa o to, aby sa tu český a slovenský jazyk používali ako rovnocenné jazyky, stál pri zrode propagačného vestníka *Čechoslovák* a aj ho od júna 1915 redigoval. Významu a činnosti redakcie *Čechoslováka* venovala autorka väčšiu pozornosť, keď uviedla početné témy a informácie, ktoré týždenník obsahoval, zdroje informácií, ich vierohodnosť a pod. Neobišla ani vzťah Slovensko-ruského spolku pamäti Štúra v Moskve a Zväzu česko-slovenských spolkov na Rusi, ktorý prechádzal vývojom v otázke budúceho vzťahu Čechov a Slovákov v zamýšľanom česko-slovenskom štáte.

T. G. Masaryk a kontakty B. Pavľu s ním sú ďalšou témou druhej časti knihy. Rozvíja ju v podkapitole *Štefánik, Pavľu a kyjevský Zápis o zásadách česko-slovenskej akcie*. Čitateľ sa v nej dozvie, ako B. Pavľu v snahe eliminovať pnutie v česko-slovenskom odboji v Rusku žiadal T. G. Masaryka, aby pricestoval do Ruska a váhou svojej autority ho zjednotil do zmysluplného celku. Autorka pozvanie T. G. Masaryka uviedla do dobového kontextu, ktorý čitateľovi ujasní dôvod, pre ktorý Bohdan Pavľu pozýval Masaryka ku krajanom v Rusku, i to, že Masaryk po februárovej revolúcii v Rusku v roku 1917 neodkladal svoju cestu a hneď ako mohol, do Ruska pricestoval. T. G. Masaryk sa vo svojej knihe *Světová revoluce* (1925) vyrovnával s pôsobením Josefa Düricha, českého agrárnika a krátky čas aj podpredsedu Česko-slovenskej rady v Paríži, v česko-slovenskom odboji v Rusku, ktorý pod vonkajším vplyvom cárskej vládnej garnitúry smeroval k nezávislosti od odboja v západnej Európe. Josef Dürich svoje vysvetlenie uverejnil v knihe *V českých službách* (1921). B. Ferenčuhová vo svojej práci neopomenula uvedený názorový konflikt popredných mužov odboja a sledovala ho aj s cestou M. R. Štefánika do Ruska a odvolaním Josefa Düricha. Popri tom, samozrejme, sledovala aj činnosť B. Pavľu a jeho podiel na formovaní zjednocujúceho sa odboja.

Druhá kapitola je aj textom o formovaní česko-slovenských légií v Rusku, o ich bojových vystúpeniach v rámci ruskej armády, o úspechu v bitke pri Zborove, o založení Odbočky Česko-slovenskej národnej rady v Rusku, o založení *Čecoslovenského denníka*, ktorého šéfredaktorom sa stal Bohdan Pavľu, o Masarykovej organizačnej činnosti v Rusku. V podstate, je tu celá bojová anabáza česko-slovenských légií v Rusku a miesto Bohdana Pavľu v nej. V tomto „rozprávani“ ide viac o udalosti, v ktorých bol aktérom aj Bohdan Pavľu. Ten sa v texte niekedy stráca, čo zrejme vyplynulo z menej početných informácií o samotnom Bohdanovi Pavľu. Na druhej strane, čitateľ získa plastickejší obraz da-

nej doby i opisovaných udalostí s vedomím, že sa bezprostredne týkali hlavného hrdinu knihy. Druhá časť končí opisom repatriácie česko-slovenských vojsk zo Sibíri do vlasti.

III. časť knihy má názov Múdrosť. Začína celým radom otázok, ktoré si B. Ferencuhova položila vo vzťahu k návratu B. Pavlů do vlasti vo februári 1920 a jeho prvým krokom v Československej republike, ktorá vznikla aj jeho zásluhou. Sú to otázky, ktoré si autorka biografie musí položiť, lebo sa týkajú vskutku prvých chvíľ jej protagonistu vo vlasti po dlhých rokoch vojny i služobného pobytu v Rusku. Jeho prvé „služobné“ kroky pozná – cesta k ministrovi zahraničných vecí E. Benešovi, k prezidentovi ČSR T. G. Masarykovi boli zmapovateľné, no nie tie súkromného charakteru. B. Ferencuhová preto nechala túto otázku otvorenú a čitateľovi ponúkla informácie o práci B. Pavlů krátko po návrate. Jeho kroky totiž smerovali do Bratislavy, odmietnúc Benešovu ponuku i ďalej pracovať v československých diplomatických službách. B. Pavlů sa stal hlavným redaktorom *Slovenského denníka*, ktorý mu takto umožnil vyjadriť svoje názory nielen na nedávnu minulosť, ale hlavne na aktuálnu prítomnosť. V podstate, vďaka Pavlůovým článkom mohla B. Ferencuhová mapovať jeho pôsobenie na Slovensku na začiatku 20. rokov 20. storočia.

Podkapitola *Cesty byrokracie sú nevyspytateľné* hovorí o snahe B. Pavlů získať pracovné miesto v kancelárii prezidenta republiky v pozícii odborníka pre veci Slovenska, i o tom, ako mu jeho oponenti a neprajníci túto snahu komplikovali a ako Bohdana Pavlů spochybnili aj u prezidenta republiky. To nakoniec vyústilo do kompromisnej ponuky pôsobiť v diplomatických službách, a tak sa B. Pavlů stal prvým vyslancom Československa v Bulharsku. V pomerne rozsiahlej kapitole s názvom *V diplomatických službách – Bulharsko* autorka opisuje pôsobenie B. Pavlů v politicky a sociálne nepokojnom balkánskom štáte. Bulharsku a diplomatovi Bohdanovi Pavlů venovala aj nasledujúce kapitoly, v ktorých dominujú Pavlůove hodnotenia bulharských pomerov v prvej polovici 20. rokov. B. Ferencuhová si tu všímala najmä diplomatický – služobný život vyslanca Pavlů, menej priestoru dostal jeho súkromný život. Napriek tomu sa však čitateľ dozvie o svadbe s mladou dámou Féďou Krnovou pochádzajúcou zo slovenskej národoveckej rodiny. Misia československého diplomata v Bulharsku sa skončila začiatkom roka 1927, rámcovala ju spomínaná svadba a vyslanie Bohdana Pavlů do Dánska.

Na základe diplomatických správ a hlásení z Kodane sa autorke javí nové pôsobisko Bohdana Pavlů ako relatívne pokojné, ktoré jemu a jeho rodine dávalo dostatok priestoru nielen na pracovný, ale najmä na rodinný život. Pravda, spravodajských a diplomatických povinností mal B. Pavlů dosť aj v Dánsku, či sa to týkalo napr. informácií o zahraničnom obchode Dánska, osobitne s Ne-

meckom, informácií o prenikaní nemeckého kapitálu do Dánska, či to bolo úsilie o užšiu spoluprácu Československa s Dánskom, do rámca ktorej spadala návšteva vtedajšieho ministra školstva Milana Hodžu v Kodani. Bohdan Pavľu pôsobil v Dánsku do roku 1933, od 1. júna 1933 pôsobil na ministerstve zahraničných vecí ako vedúci politického odboru ministerstva. B. Ferencuhová v knihe dala priestor prejavu B. Pavľu na jeho rozlúčkovej recepcii, keď odchádzal z Dánska na nové pôsobisko. V ňom sa pochvalne vyjadril na adresu tejto krajiny i na vrúcny vzťah, ktorý si k nej vypestoval.

V kapitole s názvom *Doma* sa čitateľ dozvie o vzťahu B. Pavľu k domácej politickej scéne, osobitne k E. Benešovi, o obnovení starých kontaktov so slovenskou umeleckou scénou, o jeho podiele na pripravovanej publikácii o M. R. Štefánikovi. Tomuto autorka venovala viac priestoru, píšuc aj o ďalších autoroch, ktorí sa podieľali na príprave uvedenej knihy. Nepochybne cez prípravu knihy o Štefánikovi poukázala na vzťah jej autorov k Štefánikovi, na zahraničný česko-slovenský odboj i na spomienkové návraty B. Pavľu do vojnového a revolučného Ruska. Je to zaujímavé čítanie, no postoj B. Pavľu k Rusku v rokoch 1914/15–1919 by sa hodili viac do kapitol, v ktorých sa píše o česko-slovenských légiách a legionárskej problematike vôbec.

Predposledné kapitoly sú venované novému pôsobisku diplomata Bohdana Pavľu – Sovietskemu zväzu, do ktorého prišiel vo funkcii vyslanca v roku 1934. B. Ferencuhová však urobila exkurz do rokov, ktoré predchádzali jeho diplomatickému pôsobeniu v Moskve, a to cez opis jeho poznávacieho výletu s manželkou do Sovietskeho zväzu. Opis ich dobrodružnej cesty isto zaujme, no viac ako to je nesmierne zaujímavý Pavľuv list Karlovi Kramárovi k životnému jubileu (k 70. narodeninám K. Kramára). V ňom Pavľu urobil brilantnú analýzu premeny Ruska na Sovietsky zväz a Rusov – Slovanov na amorfný komunistický národ, vzdialený ideálom Slovanstva (str. 348–349).

S dobrou znalosťou vecí a pomerov sú písané správy B. Pavľu o vnútropolitických pomeroch Sovietskeho zväzu, ktoré písal už ako vyslanec ČSR a ktoré autorka prezentovala v knihe.

V roku 1937 skončilo vyslanecké pôsobenie Bohdana Pavľu v Sovietskom zväze, menovaný bol do funkcie zástupcu ministra zahraničných vecí, ktorým bol Kamil Krofta. B. Ferencuhová podčiarkla, že šlo o zložité obdobie medzinárodno- i vnútropolitického charakteru, na pôde Československa poznačené rastúcou aktivitou nielen susedného Nemecka, ale aj Sovietskeho zväzu. Vo vzťahu k B. Pavľu sledovala jeho pôsobenie ako vysokého štátneho úradníka ministerstva zahraničných vzťahov v závere 30. rokov 20. storočia.

Osobitnú pozornosť nakoniec sústredila na tragickú nehodu Bohdana Pavľu, pri ktorej 12. mája 1938 československý diplomat zahynul. O tom píše v ka-

pitole *Posledný deň*. Čitateľa trochu zmätie údaj na strane 398, kde uvádza 12. február 1938 v súvislosti s nehodou B. Pavlů, ale to je, zdá sa, len nepríjemný preklep, ktorý v ďalšom texte koriguje. Nakoniec autorka v kapitole *Bohdan Pavlů – aký bol?* zhrnula poznatky o ňom a jeho živote do zhutneného portrétu, v ktorom podčiarkla najmä jeho podiel na vzniku Československej republiky.

Súčasťou knihy je obrazová príloha a súpis publikovaných prác Bohdana Pavlů, zoznam archívov a použitej literatúry.

Bohumila Ferencuhová v závere svojej knihy napísala, že by chcela vrátiť Bohdana Pavlů do historickej pamäti Slovenska a pripomenúť v Čechách a na Morave jeho mnohorozmernosť a historický význam (s. 421). Som presvedčený, že sa jej tento cieľ podarilo naplniť, že kniha, ktorá sa objavila na pultoch kníhkupectiev, osloví nejedného čitateľa zaujímajúceho sa o dejiny medzivojnového Československa.

MEMORABILIE

MEMORABILIE

**Česko-slovenská komisia historikov
vo svetle vyznamenaní a cien**

ROMAN HOLEC

Nie často sa stáva, aby historici dostali ocenenia od najvyšších politických predstaviteľov štátu. Naša Česko-slovenská komisia historikov je v tomto smere výnimkou. Jej členovia boli viackrát odmenení najvyššími štátnymi vyznamenaniami, rovnako však dostali i významné vedecké ceny. Zohľadnil sa tak ich vedecký i spoločenský prínos, ich vedecká i občianska autorita.

Prezident SR Rudolf Schuster odovzdal začiatkom roka 2003 pri príležitosti 10. výročia vzniku SR Pribinov kríž II. triedy nášmu členovi Dušanovi Kováčovi za jeho občianske postoje i vedeckú prácu. Začiatkom roka 2017 prezident SR Andrej Kiska ocenil pri príležitosti 24. výročia vzniku SR za dlhoročné mimoriadne zásluhy o rozvoj demokracie, ochranu ľudských práv a slobôd a o rozvoj historických vied dlhoročného predsedu slovenskej časti komisie Ivana Kamenca udelením Radu Ľudovíta Štúra I. triedy. A napokon a najnovšie, prezidentka SR Zuzana Čaputová udelila v máji 2022 členovi českej časti komisie a jej dlhoročnému tajomníkovi Vojtechovi Čelkovi Rad Ľudovíta Štúra I. triedy za mimoriadne zásluhy o rozvoj SR v oblasti vedy, ako aj za mimoriadne šírenie dobrého mena SR v zahraničí.

Dlhoročný predseda českej časti komisie Vilém Prečan dostal v októbri 1998 od prezidenta ČR Václava Havla Rad T. G. Masaryka III. triedy. Z jeho štatútu vieme, že je udeľovaný osobám, ktoré sa vynikajúcim spôsobom zaslúžili o rozvoj demokracie, humanity a ľudských práv.

Z vedeckých ocenení treba spomenúť Herderovu cenu, Rakúsku štátnu cenu Antona Gindelyho, Palackého medailu za zásluhy o spoločenské vedy od AV ČR a Zlatú medailu SAV pre Dušana Kováča. Palackého medailu dostal aj Vilém

Prečan, na Slovensku ocenili jeho celoživotné vedecké zásluhy Medzinárodnou cenou SAV. Další dlhoročný predseda českej časti komisie Jan Rychlík sa môže hrdiť bulharským i poľským štátnym vyznamenaním, ako aj čestným doktorátom Univerzity Sv. Klimenta Ochridského v Sofii.

Medzi laureátmi renomovanej Ceny Egona Erwina Kische za dielo v oblasti literatúry faktu nájdeme mená Roberta Kvačka, Roman Holeca, Dušana Kováča i Ivana Kamenca.

SEZNAM AUTORŮ | THE LIST OF THE AUTHORS

Mgr. Jana Piroščáková, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Doc. PhDr. Anna Zelenková, PhD.

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Mgr. Monika Kapráliková, PhD.

Freelance writer and researcher

Mgr. Karol Csiba, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.

Filozofická fakulta UK, Praha

PhDr. Vojtech Čelko

Společnost M. R. Štefánika, Praha

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Historický ústav SAV, Bratislava

POKYNY PRO AUTORY PŘÍSPĚVKŮ DO ČESKO-SLOVENSKÉ HISTORICKÉ ROČENKY

Redakce Československé historické ročenky přijímá k publikování **pouze původní odborné texty (studie a materiálie, tj. menší edice pramenů), které ještě nebyly publikovány v jiném periodiku či publikaci.** Dále přijímá zprávy o literatuře, recenze, zprávy o projektech či významných vědeckých setkáních spjatých s česko-slovenskou problematikou. Nepřijímají se kompilace či texty sporného autorství. Texty je možno odevzdávat a budou publikovány v češtině, slovenštině, angličtině a němčině. Nedílnou součástí recenzovaných příspěvků (studie, materiálie) jsou již při jejich odevzdání **klíčová slova** (3–7) a **resumé** (cca 1 800 znaků), obojí pro překlad do angličtiny.

Časopis Česko-slovenské historické ročenky dbá na dodržování všeobecně platných norem publikační etiky, jejichž respektování je povinností pro každého autora/autorky vědecké práce. Východiskem jsou normy publikační etiky stanovené Výborem publikační etiky (Comitee on Publication Ethics): <http://publicationethics.org/resources/guidelines>; <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

Autor(ka) příspěvku se zavazuje, že se při jeho tvorbě zdržel jakéhokoliv přebírání dat jiného autora bez uvedení jejího zdroje, přičemž daty se myslí nejenom konkrétní údaje, ale i myšlenky či koncepty. Autor(ka) příspěvku nabídnutého Česko-slovenské historické ročence zodpovídá za správnost a úplnost údajů, včetně korektního uvádění spoluautorství. Svůj příspěvek nesmí nabídnout současně více vydavatelům. Autor může oslovit nového vydavatele až v okamžiku, kdy je zamítnuto uveřejnění původně osloveným vydavatelem.

Redakce Česko-slovenské historické ročenky žádá autory, aby v zájmu urychlení redakční práce při přípravě periodika dodržovali následující pokyny:

1) Text zasílejte elektronickou poštou na adresu redakce (jaroslav.pazout@tul.cz, Richard.Pavlovic@minv.sk).

2) Maximální rozsah textu je 30 normostran (cca 54 000 znaků i s mezerami) bez obrazové přílohy. Případný větší rozsah je třeba předem projednat s redakcí.

3) Text příspěvku musí být psán v textovém editoru Word a uložen ve formátu rtf.

4) Text včetně poznámek je třeba odevzdat bez zarovnání pravého okraje, bez použití dělení slov, záhlaví nebo zápatí. Text je psán plynule v rámci odstavce, klávesou Enter jsou oddělovány pouze odstavce. Při psaní nelze použít styly, pouze základní text. V textu je možné používat pouze jeden písemný font, v jehož rámci je možné využít i tučné a kurzívní písmo. Rozlišujte pomlčku (–) a spojovník (-).

5) Poznámky vkládejte do textu automatickou formou prostřednictvím funkce Vložit – Poznámky pod čarou (průběžné číslování 1, 2, 3...). U edic dokumentů je vhodnější vložit archeografické (a, b, c...) a věcné (1, 2, 3...) poznámky vždy za jednotlivý dokument.

6) Texty je možno po konzultaci s redakcí doplnit o obrazovou přílohu (fotografie, dokumenty, karikatury atd.). Faksimilie je třeba odevzdat jako samostatné soubory v potřebné tiskové kvalitě (minimálně 300 dpi), nejlépe ve formátu *.tif či *.jpg. Ve zvláštním souboru pak zašlete popis dokumentů s odkazy na zdroj.

7) V poznámkovém aparátu je třeba dodržet následující citační úzus:

V odkazech na **archivní fondy a sbírky** dodržujte toto pořadí údajů: název archivu; název fondu či sbírky – f. XX-X, případně též jeho dílčí části; signatura (sign.) / inventární číslo (inv. č.) / inventární jednotka (inv. j.) / číslo jednací –, karta – kart. / svazek – sv.; název nebo popis dokumentu (např.: Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (KSČ-ÚV), 02/1 – předsednictvo, 1962–1966, sv. 11, arch. j. 14, b. 1, Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954, předložená 14. schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 26. března 1963. – zkrácený záznam při dalších citacích: NA, KSČ-ÚV, ...)

V odkazech na **dobová periodika** dodržujte toto pořadí údajů: **deníky** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název deníku* (kurzivou), datum, strana (např. FEJEŠ, Ján: Důsledně prosazovat zákonnost, disciplínu a pořádek, in: *Rudé právo*, 8. 1. 1985, s. 3); **časopisy** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo, datum, strana/rozmezí stran (např. HAVEL, Václav: Na téma opozice, in: *Literární listy*, roč. 1, č. 6, 4. dubna 1968, s. 4; NĚMEC, Jan: Současné úkoly justice, in: *Socialistická zákonnost*, roč. 18, č. 1, 1970, s. 3)

Student, roč. 3, č. 5, 1967, s. 1; případně Literární noviny, roč. 16, č. 1, 7. ledna 1967, s. ... - název zase v kurzivě.

V odkazech na **literaturu** dodržujte toto pořadí údajů:

Monografie – Jméno autora(ů) (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři): *Název. Podnázev* (obojí kurzivou). Místo vydání rok vydání, strana (příp. rozmezí stran s dlouhou pomlčkou bez mezer, zkratka s.). (např. OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, s. 22.)

Stať ze sborníku – Autor stati (viz výše): *Název. Podnázev* (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název sborníku. Podnázev* (obojí kurzivou). Editor/Editori (zkratka Ed./Eds.). Místo vydání, rok vydání, strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KŘEŠŤAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopozděném kultu. Vyhánění Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference*. Eds. Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr. Praha 2001, s. 261.)

Stať z časopisu a jiných periodik – Autor (viz výše): *Název. Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), 1999, ročník (zkratkou roč.), číslo (zkratkou č.), strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KVAČEK, Robert: Stále neklidné dějiny. K obrazu první republiky. In: *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 116.)

Při opakovaném citování uvádějte zkrácený tvar odkazu – titul bez podtitulu a dalších bibliografických údajů (např.: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989*, s. 265. U stati ze sborníku při opakovaném citování jen PŘÍJMENÍ, jméno autora: *název stati*, s. xx. Název stati i knihy může být zkrácený, pokud je příliš dlouhý.

Odkaz na online zdroje – Kubišová, Marta: Dopis řediteli čs. televize. In: *Informace o Chartě 77*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 18–19, online in: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf (29. 3. 2021).

Všechny studie jsou podrobeny anonymnímu recenznímu řízení, redakční rada je posílá k posouzení dvěma nezávislým recenzentům. Autor bude s obsahem posudků seznámen. Redakční rada může na základě recenzních posudků text akceptovat, zamítnout nebo vrátit autorovi k doplnění či přepracování, případně si vyžádat třetí nezávislý posudek.

Studie budou zveřejněny v klasické „papírové“ formě i v podobě digitální. Autoři zodpovídají za faktografickou i jazykovou správnost svých příspěvků a souhlasí s publikováním tiskové podoby jejich příspěvku v elektronické verzi periodika na internetu. Redakce si vyhrazuje právo příspěvky jazykově upravovat.

Česko-slovenská historická ročenka

Peer-reviewed scientific journal

Roč. 24, 2022, č. 2

Redakcia/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz

PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

Grafická úprava a návrh obálky: Petr Čížek

Korektury slovenských textů: PhDr. Lucia Tokárová, PhD.

Překlady do anglického jazyka: Mgr. Zdeněk Hartmann

Všechny práva vyhrazena.

Vydavatel/Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Masarykova univerzita, Brno

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Rozsah: 172 s.

www.cskh.sk

ISSN 1214-8334

